Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

VESTJYLLAND
HARDSYSSEL

TURISTFORENINGEN FOR DANMARK

AARBOG 1927

VESTJYLLAND

HARDSYSSEL

TURISTFORENINGEN FOR DANMARK

AARBOG 1927

UDGIVET UNDER REDAKTION AF
THORKILD GRAVLUND

RINGKJØBING

A. RASMUSSENS BOGTRYKKERI
1927

INDHOLD

Side

Hardsyssel. Digt af Thøger Larsen 3
Hardsyssel. Af Redaktør H. Lilholt 5
Skabelsens Morgen 7
Se dig ud 10
Landet tages i Besiddelse 22
Folket og dets Færd 26
Ringkjøbing 45
Herning 63
Holstebro 74
Struer 85
Lemvig 90
Pytheas fra Massilia. Af Underarkivar Svend Aakjær 107
Oldtidsminder i Hardsyssel. Af Museumsinspektør Hans Kjær 122
Træk af Hardsyssels Historie. Af Førstelærer P. Storgaard Pedersen 137
Hardsyssels gamle Gaarde og Huse. Af Arkitekt H. Zangenberg, Underinspektør ved Nationalmuseet 150
Lidt om Dragter i Hardsyssel. Af Elna Mygdal, Underinsp. ved Nationalmuseet 171
Kjæltringer. Af Museumsforst. H. P. Hansen 187
Hvide Sande. Af Borgmester Vilh. Nielsen 202
Hardboere. Af Thorkild Gravlund 208

Omslagsbillede: Vestjysk Landskab, efter Akvarel af P. Holm.
Forsidebillede: Gl. Sogns Kirke, efter Fotografi.

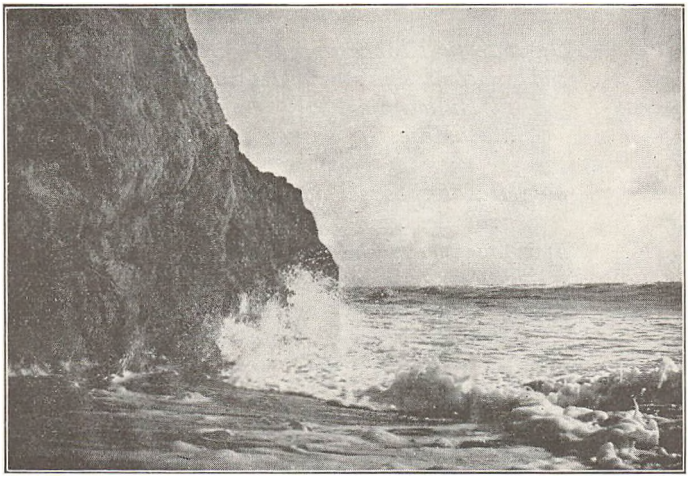

H A R D S Y S S E L

Ved Vesterhav og ved Limfjords Vand
ligger Hardernes Land.
Og over det driver der Gus fra Vest
med den bitre Blæst.
Tit tynges Luft over Landets Sletter
af Skyer, der minder om mørke Jætter,
og Havhalm stritter
om Klitter.

Af Aaer og Søer og Vande fuld
ligger Hardernes Muld
fra Hardbo-Ør med dens Vige og Nor
og til Ringkjøbing Fjord.
Nær Hedeflader og lyngklædt Skraaning
der krykker saa mangen en straatækt Vaaning
med stridbar Grønning
paa Mønning.

Fra Gaarde og Huse ser Øjet saa frit
og saa milevidt
mod diset og blaanende Horisont
paa Godt og Ondt.

Og inde tit Klokkependulet skrider
saa langsomt, som maatte det gamle Tider
til Nutid føje
med Møje.

Men Harders Syssel har ogsaa Jord,
hvor det yppigt gror,
hvor Bakker og Dale i Farvepragt
er om Vige lagt,
hvor Tagene straaler af Tegl moderne,
hvor Agrene duver af Korn og Kerne;
fra alt slaar Grøde
i Møde.

Som Disen om Hardernes Horisont
ses Sognene rundt,
saa dirrer af Mindelser mangefold
deres Folke-Old;
det flimrer af Fortid for Nutids Øje,
og Loke saar Havre om Kæmpehøje,
hvor stærke Drenge
sov længe.

Endnu gaar der Saga om Kæmpefærd
med blodige Sværd
af Hardernes Hære i Hærgedrift
gennem Romerskrift.
Paa Oldtidspræget skal Ætterne kendes,
og stridige Karle, der sjældent blændes,
gaar tit mod Blæsten
fra Vesten.

Thøger Larsen.

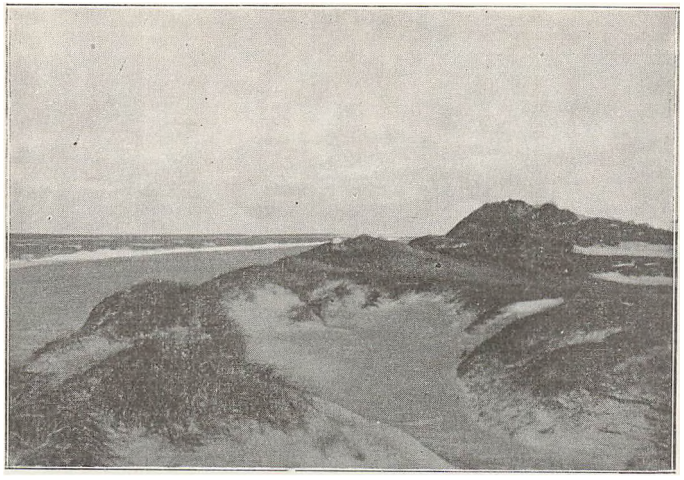

HARDSYSSEL

Af *H. Lilholt*

Hardsyssel — der er Klang af fjerne Tider i dette Navn, som betegner det Syssel, hvor Hardboerne fra gammel Tid havde deres Hjem. Sysselets Grænser falder nogenlunde sammen med de nuværende Grænser for Ringkjøbing Amt, Havet mod Vest, Limfjorden mod Nord, i Øst Karup Aa og i Syd Skjern Aa. Det sydlige Herred i Amtet hørte ikke med til Sysselet.

Mægtige Kræfter har i forlængst svundne Aar været i Gang for at forme denne Egn, hvis Natur i Afvekslingens Mangfoldighed, i sine stærke Linjer og storslaaede Skønhed hører til den ejendommeligste i vort Land.

En Oldtidsegn, hvis mere end 7000 Kæmpehøje fortæller om, hvor vore ældste Forfædre levede og virkede i Tider, der taber sig i Historiens Mørke.

Det er Havets og Klitternes Egn, hvor den endeløse Kamp om Landets Grænse mod Vest endnu er standende, som den har været det i Aartusinder.

Hedernes Egn, de brune ensformige Fladers udstrakte Land med Stilheden og det vide Udsyn til fjerne Horisonter.

Et frugtbart og frodigt Land, hvor der ofte maa arbejdes haardt, men hvor Arbejdet ogsaa kan finde sin Løn.

(Stender. Eneret) *Hedelandskab*

En Fremtidens Egn, hvor der endnu er megen dyrkbar Jord at gøre sig underdanig, gode Muligheder for ny Slægter, der ikke er bange for at tage fat paa Arbejdet.

Opdyrket Hedelandskab

Men Vestjylland er ogsaa en Egn, der fremfor nogen anden i vort Land har noget at byde Turisten, der rejser ud for at opleve sit Land, og som trænger til nye Indtryk eller ønsker at finde Hvile og Ro. Havets friske Salthed, Bølgeslagets opildnende Styrke, den stærke Luft, den store Natur ved Fjord, Hav og Klit, Heder og grønne Enge — jo der er meget at opleve i Vestjylland for den Turist, der kommer hertil med Sind og Sans opladt.

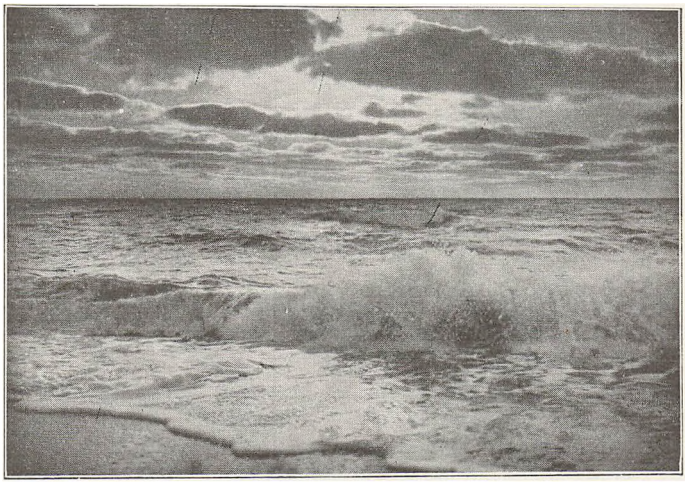

SKABELSENS MORGEN

Der dukker af Disen min Fædrenejord
med Aaser og Agre og Eng;
med Ryggen mod Syd og med Taaen mod Nord.
den redte bag Sandet sin Seng;
dog ej for at sove retfærdiges Søvn,
thi sjældent er Landet i Ro,
men Stormene gaar
og Brændingen slaar
paa Kysten med djærveste Kno. *(Aakjær)*

Hovedlinjerne i det vestjyske Landskabs ejendommelige Træk blev lagt i den Periode i vort Lands Udvikling, vi kalder Istiden. Hardsyssels stærkt markerede Træk blev formet under et vældigt Møde mellem Kulden og Varmen, de to Kræfter, som ogsaa vore Forfædre i deres Sagn og Myter tillægger skabende Magt. Danmark havde fra sin

Husby Klit

Grundvold af Kridt med forskellige senere Aflejringer begyndt at hæve sig op af Havet, da mægtige Isgletschere fra Skandinaviens Fjelde gled ned over Landet, bredende sig ud over det Omraade, som nu betegnes ved Nordsøen, de britiske Øer og store Dele af Nordtyskland. Der kom dog atter mildere Luft over Nordevropa. Isen maatte trække sig tilbage, og det Danmark, som stadig var i sin Vorden, kunde igen strække sig i Lyset efter at være befriet for Isbræens knugende Tynge. Aartusinder gik, og Isen fik atter Kræfter til at rykke frem; ny Isbræer kom skridende fra Nord, medførende uendelige Mængder af Sten, Grus og Ler, som blev revet løs under Brænds Fremrykning. Den klemte og trykkede det danske Land, masede sig ned i Jordlagene, skød mægtige Volde op foran sig (Moræner) af det Materiale, den mødte paa sin Vej; Landet blev formet og æltet, saa det ikke blev til at kende igen, om nogen havde set det før og efter. I denne anden Istid naaede Gletscheren dog ikke saa langt frem, men standsede i Jylland ved en Linje, der kan betegnes ved Navnene: Bovbjerg, Lemvig, Struer og Øst paa efter Dollerup ved Viborg; derfra videre mod Syd over Silkeborg ned gennem Nørrejylland, Slesvig og Nordtyskland. De storslaaede

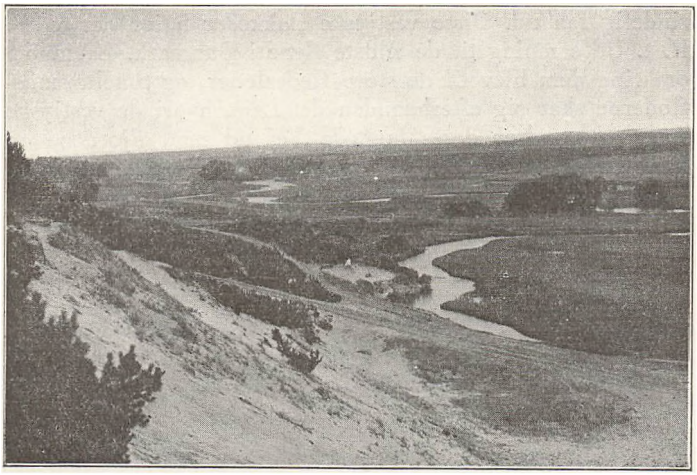

Fra Galgebakkerne ved Holstebro

Bakkedrag, som de anførte Navne er Udtryk for, er den Morænerække, som Isen skød op foran sig, og som den efterlod, da Solen sagde sit: Hertil og ikke længere.

Isen begyndte da at smelte, og fra de højere liggende Punkter strømmede brede, vandrige Smeltevandsfloder ud over Landet, Vest og Syd for Isranden. Disse Hvidaarer, der gennem et helt Netværk af Strømme bredte sig ud over det lave Land mod Vest, førte med sig uhyre Mængder af Ler, Sand og Grus, der i Lag efter Lag aflejrede sig som store Sletter med svag Hældning mod Vest; hurtigst sank Sten og Grus til Bunds, naar Strømmens Fart stilnede noget af; senere faldt Sand og Ler i Leje. Det Land, som disse Smeltevandsfloder strømmede ud over, havde ikke nogen jævn Overflade. Det havde nemlig allerede engang været i Støbeskeen i den første Istid, da Isen bredte sig saa langt længere mod Syd. De større og mindre Bakkeøer, vi træffer ude i Hederne, ragende op over den jævne Flade, stammer fra denne første Istid. Aflejringerne fra Isfloderne fyldte med sit Materiale alle Lavninger mellem Bakkeknuderne, jævnede alle tidligere Former ud, men op over Bakkeøens Top kunde de ikke naa. De blev liggende som et Vidnesbyrd om, hvorledes den højere Del af Landet op-

rindelig saa ud. Disse vestjyske Bakkeøer hører derfor m. H. t. Udformning til de ældste Egne i Danmark. Lavlandet omkring dem blev til de store Hedesletter, og Smeltevandsfloderne skar sig efterhaanden det Leje, hvori de vestjyske Aaer nu vandrer deres bugtede Vej ud mod Fjordene og Havet. Karupaaen, Skjern- og Storaaen har ikke Isbræens uudtømmelige Vandmasser at øse af; de maa nøjes med Himlens Regn og Væde, og de er kun smaa og svage Strømme mod Istidens bredt svulmende Floder.

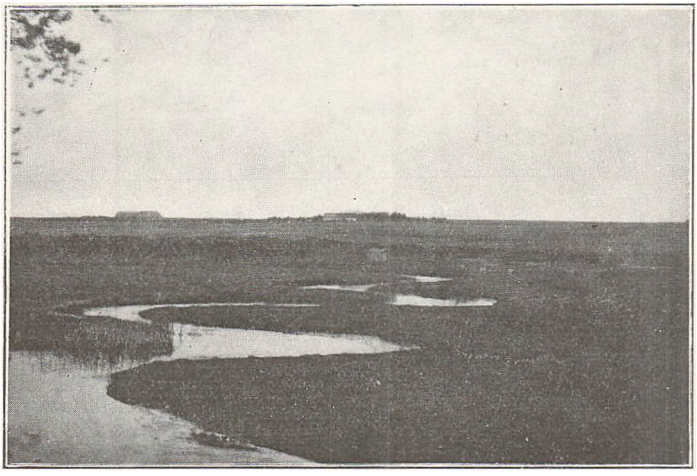

(Erichsen, Herning) *Høgildaa ved Herning*

SE DIG UD —

Naar vi nu vil prøve paa at danne os et Overblik over Danmarks største Amt, lad os da begynde ved dets østlige Skel. Vi overskrider Karup Aa, der paa et langt Stykke danner Grænsen mellem Viborg og Ringkjøbing Amter. Denne af Jeppe Aakjær saa herligt besungne »Tungt henskridende Karup Aa« slynger sig gennem det skønneste og mest storladne Hedeparti i Amtet. Vel er Karupfladens endeløse Vidder blevet lukket her og der af Plantager, som har taget noget af den Ørkenstemning, som St. Blicher saa vemodigt har skildret i sine Noveller, men der er dog end-

(Stender, Eneret) *Studekørsel*

nu store Strækninger, som ligger uberørt hen, hvor man endnu kan opleve det, Jeppe Aakjær synger om i sit Digt om Lyngens Klage: Vidsyn og Fred paa min drømmende Hede.

Nord for Karupfladen, helt op efter Skivekanten i Amtets nordøstre Hjørne ligger Hjelmhede, et saare interessant Hedelandskab, hvis skønne og yndefulde Bakkedrag danner den herligste Ramme om Stubbergaard- og Flønder-sø, der er forenet med hinanden ved en smal Aa; lidt Vest for den sidstnævnte ligger den lille Mørksø. Den ligger her som en forunderlig skøn Aabenbaring mellem Hedebakkerne, der dog nu — desværre vil mange sige — er til Dels skovbevokset. Hedens Elskere vil beklage Plantningen ved disse dejlige Hedesøer, de synes, det er Synd, at Mennesker netop her har villet lave om paa Naturen.

Ogsaa i den sydlige Del af Amtet findes betydelige Hedestrækninger; saaledes har Paarup-Brandefladen sit halve Areal liggende i Ringkjøbing Amt, og mellem Skjernaaen og dens sydlige Tilløb ligger endnu et betydeligt Hedeareal, Sønderommefladen, hvoraf ca. en Femtedel ligger i Amtet.

Den sydlige Del af Ringkjøbing Amt beherskes ellers af

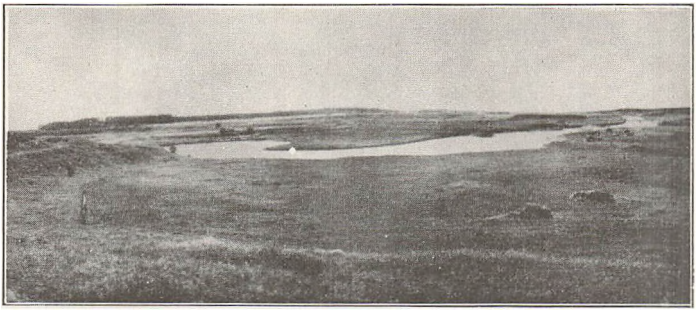

Fra Skjern Aa

den vandrige Skjernaa, der har sit Udspring langt inde i Vejle Amt, ikke saa fjernt fra det Sted, hvor Gudenaaen begynder sit Løb mod Nordøst. Skjernaa gennemstrømmer Amtet i hele dets Bredde fra Øst til Vest og modtager paa sin Vej gennem Landet talrige Tilløb, hvoraf de største er Omme Aa fra Syd og Vorgod Aa, der nordfra kommer oppe fra Bakkeøens Højdepunkt. Gennem et rigt forgrenet Delta munder Skjernaaen ud i det sydøstre Hjørne af Ringkjøbing Fjord.

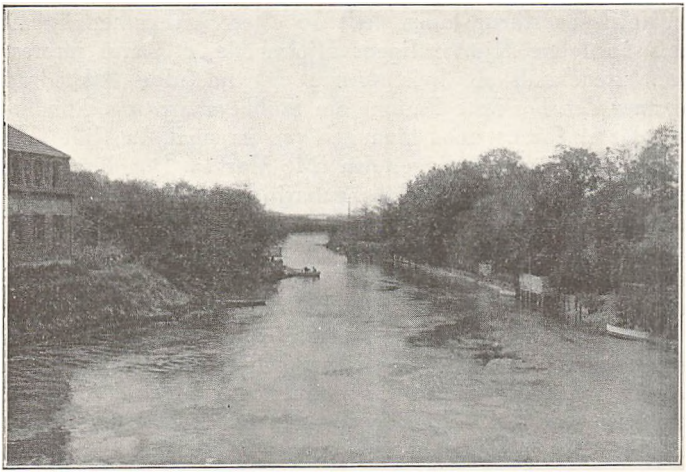

Storaa ved Holstebro

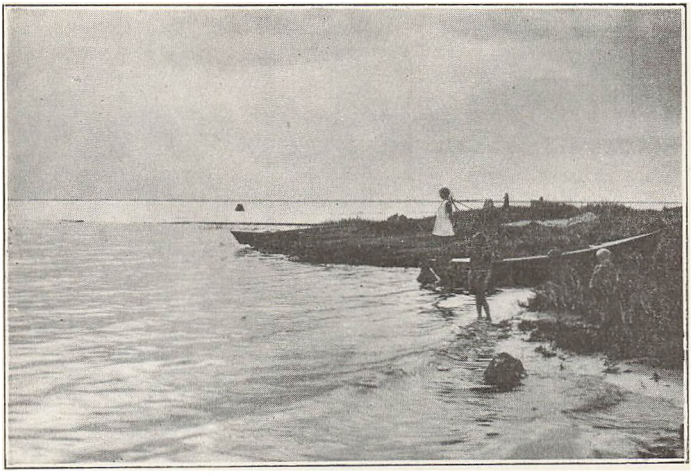

Aftenstemning ved Ringkjøbing Fjord

Amtets tredje Hovedstrøm er Storaaen, der har sine Kilder ude i Karupfladen. Den gaar i en Bue mod Nord og svinger derefter i vestlig Retning forbi Holstebro og ender sit Løb i Nissum Fjord. Mellem Storaaens og Skjernaaens brede Dalsænkning hæver sig et Højland, den største af Amtets Bakkeøer, som bærer Navnet Skovbjerg. Fra dens Højder strømmer der Aaløb i alle Retninger ned til de to Aadale og mod Vest ud til Indvandene mellem Ringkjøbing og Stadil Fjorde. Skovbjerg Bakkeø ligger centralt i Amtet og naar lidt Vest for Vildbjerg sin største Højde i Tihøje, der ligger 111 m (354 Fod) over Havet; lidt sydligere ligger Trehøje (101 m) og Præstbjerg (95 m). Oppe i disse Højder er Bakkeøen lidet frugtbar, men paa Skraaningerne ned mod Aaerne og Fjordene findes det gode Land.

Har vi hvilet vort Sind i Hedens Stilhed og set os milde paa de brede Aaløbs sindige Spiraler, der slynger sig saa yndefuldt gennem de grønne Enge, eller nydt den vidunderlige Udsigt oppe fra Bakkeøernes Højder, ja saa har vi vel oplevet mangt og meget, der var frydefuldt for Øje og Sind, men vi har det bedste tilbage, det prægtige Kystland ud mod Vesterhavet, hvor det hvileløse Hav synger samme

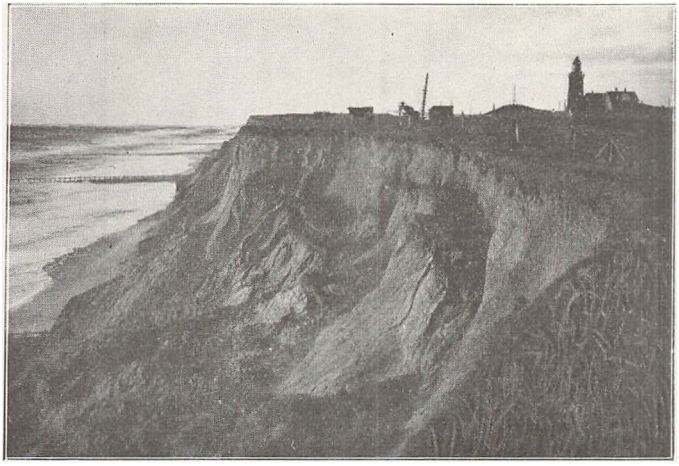

Bovbjerg med Høfderækker

tungsindige Sang i Dag som for Tusinde Aar siden. Fra Syd til Nord strækker sig et smallere eller bredere Klitlandskab, som kun et enkelt Sted — det er ved Bovbjerg — afbrydes af et Højdedrag, der er en Udløber fra Limfjordslandskabet. Som en Knytnæve jager Bovbjerg sine vilde stejle Brinker truende ud mod Havet, der dog ikke lader sig imponere, men gaar sin malende Gang mod det stormægtige Bjerg som mod de sagtmodige blidt eftergivende Sandklitter. Fra Bovbjerg nordpaa fortsætter Klitlandskabet igen langs Harboøre flade Egne og løber tilsidst ud i den 6—7 km lange og kun et Par km brede Thyborøn Tange til Thyborøn Kanal, som danner Bindeled mellem Limfjord og Vesterhav.

Indenfor dette langstrakte Klitlandskab ligger et Bælte af større og mindre Søer og Indvande, der ofte er forbundet med hinanden ved Aaløb. Størst er den sydligste, Ringkjøbing Fjord, der oprindelig som de andre mindre Fjorde længere nordpaa har været en Havbugt fra Vesterhavet. Tid efter anden har Strømmen i Havet aflejret smalle Revler af Grus og Sand, og saa snart de er naaet op over Vandet, har Vinden begyndt at lege med Sandet og sætte det op i Driver, der efterhaanden er blevet til Klitter. Mange Gan-

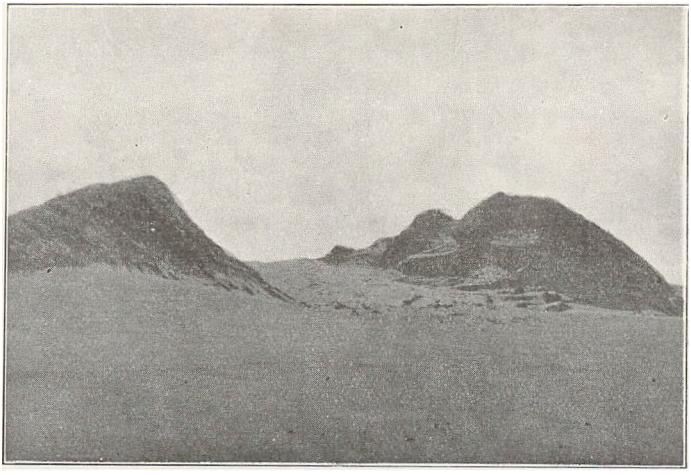

Klitter ved Vejlby i Harboøre

ge har Havet i Højvandstider skyllet ind over det nydannede Land og slettet Klitternes bløde Linjer ud igen. Men naar de stille Dage kom, begyndte Strøm og Vind at bygge Land igen, og efterhaanden voksede Klitlandskabet frem, afvekslende og mangfoldigt i Former som Havet og den bølgende Vind, der i Forening havde skabt det. Marehalmen og især Hjelmen kom til, slog Rod i Sandet og klædte det med et graagrønt Tæppe, gennemvævede Sandvoldene med deres underjordiske Stængler, saa der blev lagt en Dæmper paa Sandets Flyvelyster. Nogen fast og endelig Form fik Klitlandet dog aldrig; her og der slog Vinden Hul i en Klit, og den kunde da igen faa frit Spil til at lege og forme, som den lystede, med det løse Materiale. I den store Sandflugtperiode i det 17. Aarhundrede oplevede Vestjylland en saadan Tid, hvor Sandbjergene kastede alle Baand af sig og i vilde Fygninger bredte sig ind over opdyrkede Marker og grønne Enge, der blev omdannet til Ørken. Efterhaanden fik man dog gennem lovmæssig Ordning af Beplantningen Bugt med Sandets vilde Lyster. Havbugten indenfor Klitten blev under denne Udvikling til en Sø; rundt om dens Bredder blev der efterhaanden brede Bælter af Tagrør og andre Sumpplanter med herlig Tumle-

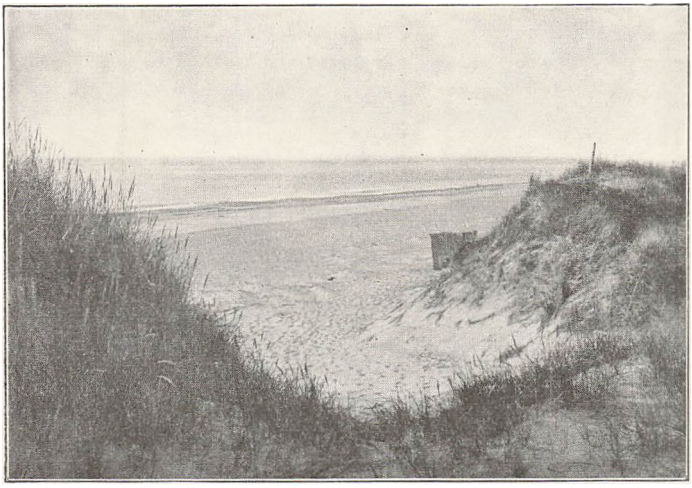

Klitlandskab ved Søndervig

plads for alle Slags Vade- og Svømmefugle, længere inde kom brede frodige Engdrag, der efterhaanden gik over i Fastlandets opdyrkede Agre. Ringkjøbing Fjord havde forlængst været en Indsø, Danmarks største, om ikke de store Tilløb, især Skjernaaen, havde sørget for at holde Forbindelsen aaben til Havet. Oprindelig har Fjordens Udløb i Klitten ligget nogenlunde ud for Aaens Udmunding i Fjorden; men det er Tid efter anden under Paavirkning af Havstrømmens Magt blevet drevet mod Syd til Nymindegab, ja ofte endnu længere mod Syd. For at naa herned maa Strømmen vandre en besværlig Vej mellem Klitten og den lave, flade Tipperhalvø i den sydlige Del af Fjorden. Udløbsforholdene ved Ringkjøbing Fjord har altid været vanskelige, og de har gennem mere end Hundrede Aar været Genstand for en uendelig Debat, der sluttelig er endt med en Plan om en med Sluser sikret Gennemskæring ved Hvide Sande midt for den aabne Fjord.

Det næste Indvand, man træffer, naar man rejser mod Nord, er Stadil Fjord, hvis Vand finder Afløb til Ringkjøbing Fjord gennem Vonaa. Man kommer dernæst til Nissum Fjord, der modtager Storaaens Vand, og som har sit Udløb i Havet ved Thorsminde. Som ved Ringkjøbing

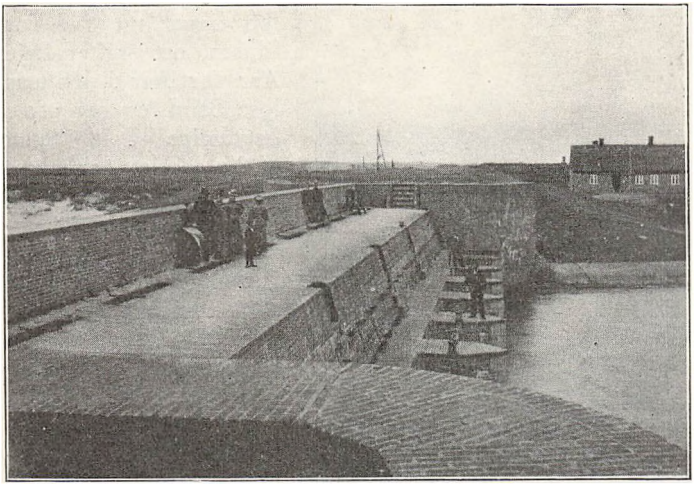

Thorsminde-Slusen

Fjord har ogsaa Udløbsspørgsmaalet her været standende gennem lange Tider, uden at det dog endnu har fundet sin endelige Løsning. For et Par Menneskealdre siden, da det var paa Mode at udtørre Søer for paa den Maade at lægge ny Vinding til Landet, var der en Mand i Lemvig, som fik den Ide, at man ved at tømme Nissum Fjord kunde indvinde store frugtbare Arealer. Han og andre, som prøvede at røre ved Opgaven, fik dog ikke noget ud af den, men saa tog et kapitalstærkt engelsk Selskab for Alvor fat i 1860-erne. Dæmningsanlæg skulde lede Storaaens Vande ad et nogenlunde lige Løb ud i Vesterhavet; Udløbet skulde være ved Thorsminde, og for at det kunde reguleres, blev der bygget et gigantisk Sluseværk med store Svingporte, hvormed Ind- og Udstrøm skulde afstemmes efter de forskellige Aarstider. Men Storm og Højvande kuldkastede gentagne Gange alle Beregninger, Dæmningerne blev sprængt, og en Del af det alt indvundne Areal viste sig kun lidet frugtbart. Omkring 1875 gav man op, Millioner var tabt, og den utæmmelige Natur fik atter Lov til at gaa sin egen lunefulde Gang. Sluseværket staar endnu ret upaavirket af Tidens Tand som et Minde og et Vidnesbyrd om, hvor stærke Kræfter der var sat ind paa at løse Opgaven. Fjordens Ud-

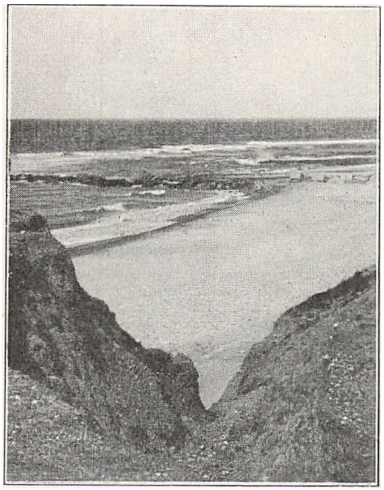

Udsigt fra Ferring

løb ligger nu Syd for Slusen, det skifter Leje Aar for Aar i Klittens løse Sand, og der ofres betydelige Beløb paa at holde det nogenlunde i Orden. En ny Ordning med selve det store Sluseværk som Grundlag er foreslaaet af en sagkyndig Kommission, men Staten fattes Midler til for Tiden at sætte det i Værk.

Fra »æ Minde«, som Klitboerne kalder Udløbet, kommer man ad den øde, men ind mod Fjorden engrige Bøvling Klit op til Fjaltring Sogn, hvor Opstigningen til Lemvigegnens Højland begynder. Klitrækken ud mod Havet forsvinder og afløses af de vilde, stejle Lerbrinker, som naar sit Højdepunkt ved Bovbjerg. Lidt Nord for Ferring By trækker Bjerglinjen sig tilbage fra Havkysten; Klitrækken tager fat igen og danner paa et langt Stykke den vestlige Ramme om Ferring Sø, der iøvrigt ogsaa ofte kaldes Ferring Fjord, et Vidnesbyrd om, at den engang har haft Forbindelse med Havet. Fra Ferring Sø er der gennem en Række Smaasøer, de saakaldte Veser, Afløb ud til Limfjordens store vestlige Udvidelse, Nissum Bredning.

Som Klittangen ved Ringkjøbing Fjord har ogsaa Thyborøntangen sin Historie. Her nogle Hovedtræk. Gennem lange Tider var der forhen landfast Forbindelse mellem Thyland og Hardsyssel over Thyborøntangen, saaledes at Limfjorden virkelig var, hvad dens Navn siger, en Fjord; Tid efter anden skar Stormfloderne sig et Løb gennem den smalle Tange ind i Fjorden, men Sandvandringen langs Kysten lukkede snart Hullet igen; i saadanne Stormflodstider sled Havet voldsomt paa de bløde Kyster. Hele Landsbyer blev overskyllede og revet bort; hvor før Mennesker levede og virkede, gaar Havet nu. En af de

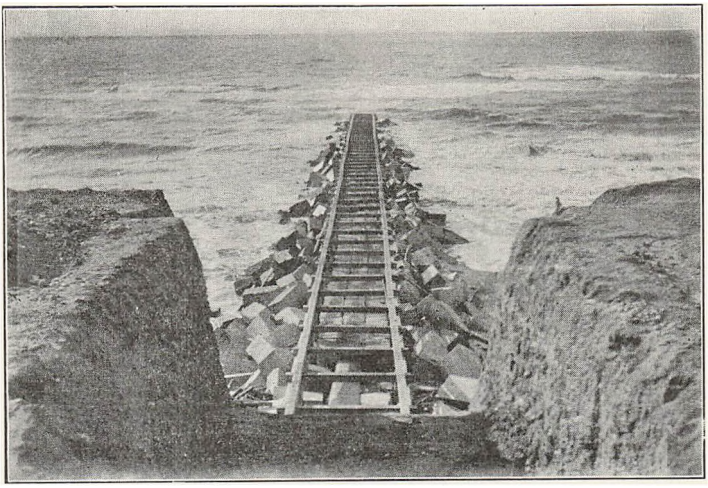

Høfde ved Bovbjerg

Stormfloder, der satte Skel i Tangens Historie, indtraf i Novbr. Maaned 1825; den brød Tangen igennem ved Vejlby i Harboøre, samt paa et Sted omtrent midt imellem Thyborøn og Agger. Medens det førstnævnte Brud snart heledes, holdt Kanalen ved Agger sig og voksede efterhaanden ret stærkt i Bredde og Dybde, saaledes at den kunde besejles af ret anseelige Skibe til megen Gavn og Glæde for de vestlige Limfjordsbyer, særlig Lemvig. Omkring 1850 havde Kanalen naaet en Bredde af 450 m, men i Løbet af 50erne begyndte den at sande til, og faa Aar efter maatte man indstille Sejladsen. Havet vilde imidlertid have Brud i denne Tange, og i 1862 indtraf en Stormflod, som slog hele to Huller, et paa hver Side af den stærkt tilsandede Aggerkanal. Medens den nordlige Gennemskæring snart sandede til igen, holdt den sydlige sig aaben, idet den dog stadig vandrede sydpaa. Dette Løb blev til den nuværende Thyborøn Kanal.

Den stærke Strøm, som gik gennem denne Kanal, i Forbindelse med voldsomme Vinterstorme i de følgende Aar anrettede uhyre Ødelæggelser paa de to Limfjordstanger, og der blev derfor ved Statsmagtens Foranstaltning nedsat en Kommission, der skulde fremkomme med passende For-

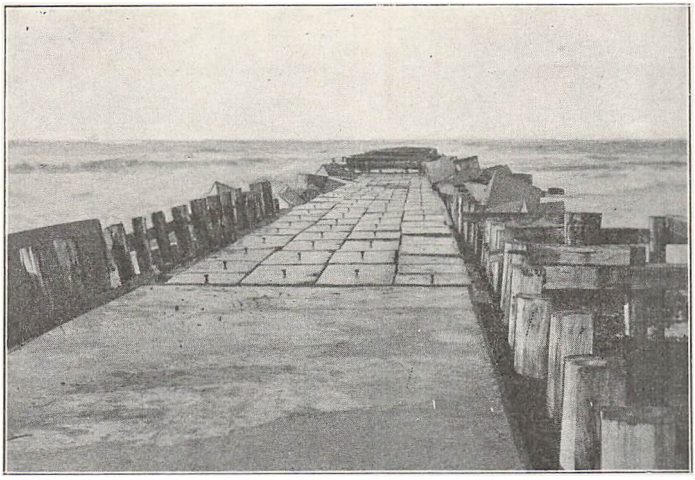

Høfde ved Thyborøn

slag til en Sikring af Tangerne og en Stabilisering af Løbet. Resultatet heraf blev den storstilede Høfdebygning, som blev paabegyndt i Sommeren 1875 ved Ferring lidt Nord for Bovbjerg, og som fortsættes den Dag i Dag. Helt oppe fra Agger i Thy og til Syd for Bovbjerg er Kysten væbnet med Høfder, der bygges som solide Volde af Søsten eller Cementblokke vinkelret ud fra Kysten. Deres Opgave er at bryde den stærke Kyststrøm i Havet, saa den mister Kraften til at skære løs af Landet. Det har kostet Staten mange Penge — ca. 20 Mill. Kr. — i de forløbne halve Hundrede Aar, men det er ogsaa lykkedes Vandbygningsvæsenet i nogen Grad at faa Hold paa den saa haardt angrebne Kyst, at skabe et sikret Indløb, som ikke »vandrer«, og som giver en glimrende Sejlforbindelse med den vestlige Del af Limfjorden. Desuden har man for de samme Penge faaet en ret betydelig Fiskerihavn i Thyborøn, og paa den nordre Tange en solid Dækmole, der strækker sig 900 m ud i Havet.

Limfjorden danner den nordlige Grænse for Ringkjøbing Amt — den allernordligste Del af Thyborøntangen med Byen og Havnen ligger dog i Thisted Amt — og vi har i Fjordlandskabet omkring Lemvig og Struer en af de skønneste og frugtbareste Egne i Danmark. Det storslaaede

Sandpumperen arbejder i Thyborøn Kanal

Landskab, som særlig ved Lemvig og Toftum Bjerge har sine mest karakteristiske Former, viser os den Grænse, hvortil Isen naaede i den tidligere omtalte anden Isperiode. Syd for den Morænerand, som Bakkelandet ud mod Lim-

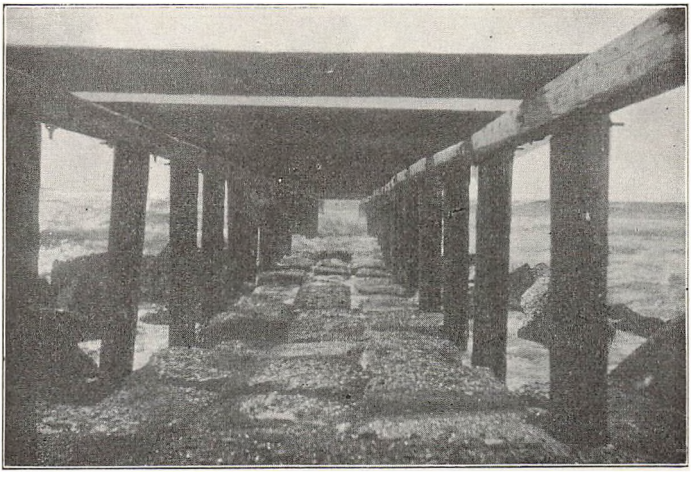

Høfde ved Harboøre

fjorden er, ligger den store Klosterhede, der som de andre Hedeflader er dannet af de fra Isranden udstrømmende Smeltevandsfloder. Heden, hvoraf Staten for et Par Menneskealdre siden erhvervede ca. 12000 Tdr. Land, er for en stor Del beplantet.

Hermed er da Hardsyssel i store Træk tegnet: mod Syd og Øst de store Hedeflader, hvorfra Aaerne drager deres klare Strømme gennem brede Dale, mod Vest det lave Land med Hav og Klit, mod Nord det højtsvungne Limfjordsland og som det centrale de større og mindre Bakkeøer, Landets urgamle Kerne.

LANDET TAGES I BESIDDELSE.

Da Landet for langt over 10000 Aar siden havde frigjort sig af Isens Favntag, var det et koldt og øde Land, der laa tilbage i Havet, men i de grove Linjer var Vestjylland formet, som det er den Dag i Dag. Landet er siden blevet klædt; i skiftende Følge har Bævreasp, Fyr og Eg været de Trævækster, som har præget Landet. Bøgen har aldrig kunnet trives i Hardsyssel; Vinden var den for haard. Derimod har Egeskovene i ældre Tid haft en betydelig Udstrækning, men Menneskenes hensynsløse og uforstandige

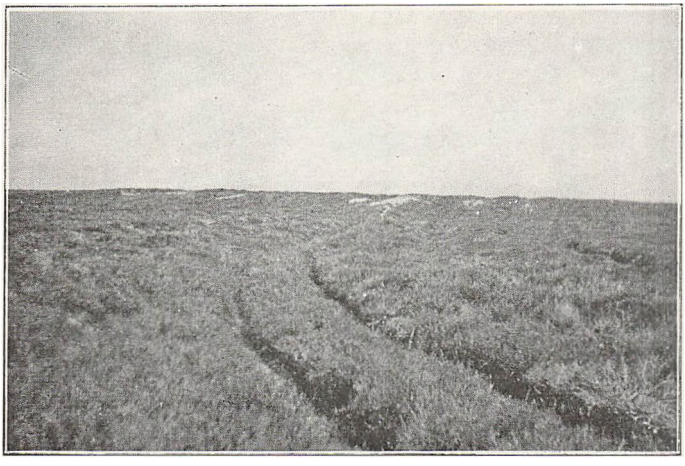

Vej over Heden

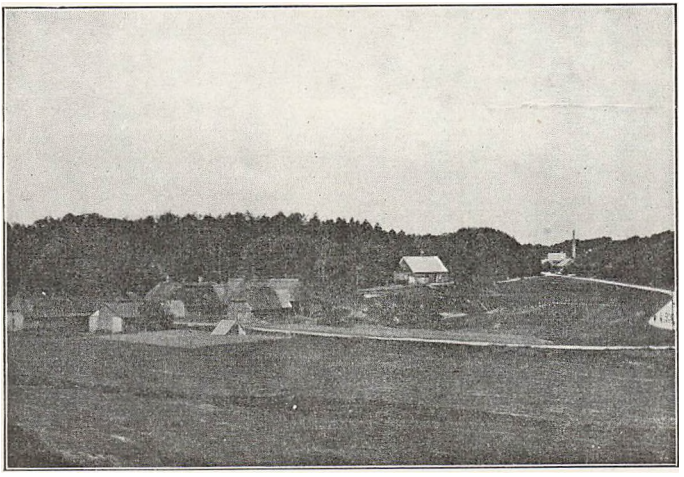

Plantage ved Kloster Mølle

Hugst ødelagde Skovene. De mange Egekrat, som findes rundt om i Amtet, er Rester af de store Skove, som fordum lunede det vestjyske Land. Saalænge Træerne kunde holde sammen som Skov, kunde de nogenlunde bære deres Kroner oppe mod den svidende, piskende Blæst, men da Vinden paa Grund af uforstandig Fældning kunde begynde sit slidende Værk med Træerne enkeltvis, var det ude med de ranke Stammer; de blev kuet mod Jorden og fik kun Lov til at fortsætte deres Liv som de usselige Vantrivninger, der rundt om i Amtet frister Tilværelsen som Krat. Det er interessant at se, hvorledes man ved Plantning af de mere vindstærke Naaletræer har kunnet hjælpe Skoven i Vejret igen; i Læ af sine stærke Frænder har Egekrøblingene rettet Lemmerne og er blevet til Træer paany.

Skoven er da ved at vinde frem i Hardsyssel igen. For et Par Menneskealdre siden hørte Egnene her mod Vest til de skovfattigste i Danmark. Al Plantevækst var ganske prisgivet Vindens utøjlede Voldsomhed. Ethvert Træ, der søgte at komme op, blev snart mærket paa en saadan Maade, at det kunde vise Verdenshjørnerne. Det danske Hedeselskab, som oprettedes i 1866 paa Initiativ af Oberstløjtnant E. Dalgas, har ændret meget i denne Tilstand; dels har Hede-

Plantagehulvej ved Gudum

selskabet selv anlagt store Plantager forskellige Steder i Amtet, men ligesaa megen Virkning har det haft, at Selskabets gode Eksempel har vakt den enkelte Mands Sans for Plantningens store Betydning. Skovenes Fremgang i de senere Aar har bidraget ikke saa lidt til at mildne det vestjyske Klima. Store Hedearealer, som ikke var frugtbare nok til Dyrkning, er blevet plantet til, og inden mange Aar vil Ringkjøbing Amt høre til de skovrigeste Egne. Ikke blot m. H. t. Skovene er Hardsyssel en Nybyggeregn, men ogsaa hvad angaar Indvinding af nyt Agerland og Eng, kan der opvises en vældig Fremgang, vel nok større end i nogen anden Egn i Landet.

Hvornaar de første Mennesker har begyndt at tage Hardsyssel i Besiddelse, vides ikke — det skete flere Tusinde Aar før vor Tidsregnings Begyndelse. Dyrene kom først; Elsdyr, Bjørn, Ulv og siden Vildsvin og Hjort. Længe før Egen drev Fyrren ud som Skovtræ, havde Mennesker meldt sig paa Kampladsen for at vinde sig en Boplads i Vestjylland. De kom naturligvis sydfra og vandt frem langs Søbredder og Aaløb. Man har fundet ikke saa faa Ting, der stammer fra Mennesker, som levede her i den ældre Stenalder. De mange Gravhøje, som findes rundt om i Hardsyssel, er fra den yngre Stenalder, og de Redskaber, man har fra dette Tidsrum, bærer Vidne om, at det var Folk med en ret høj Kultur, som da var Herrer i Vestjylland.

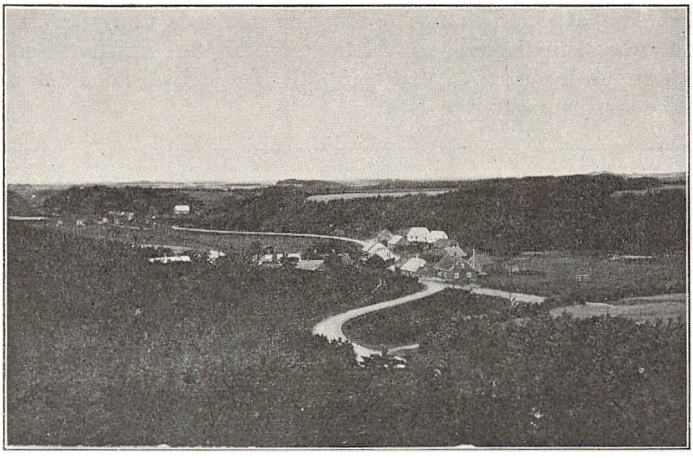

Hulvejen gennem Gudum

Der er sikkert stadig foregaaet Folkevandringer, dels sydfra op i Jylland, men ogsaa den modsatte Vej. Fra den nærmeste Tid før vor Tidsregning har man talrige Vidnesbyrd om en livlig Forbindelse mellem Vestjylland og de sydligere Egne. Blandt Fundene fra den Tid maa særlig nævnes de ejendommelige Offervogne, der er fundne i Dejbjerg Præstegaards Mose Syd for Ringkjøbing. Det er smukt og solidt Haandværksarbejde, præget af en udviklet dekorativ Smag. Blandt de Stammer, som tog Land i Vestjylland, maa i første Række nævnes Harderne; det er fra dem, Hardsyssel har sit Navn, og Befolkningen indenfor dette vestjyske Omraade er fra gammel Tid bleven kaldt Hardboere. I den romerske Hærfører, Julius Cæsars Bog om Galliens Erobring, fortælles om hans Møde med en Stammeflok, som han kalder Haruderne; det er uden Tvivl en Udvandrerskare, som her oppe fra er draget ud paa Eventyr. Harderne har sikkert ogsaa spillet en betydelig Rolle som Deltagere i Vikingetogene. I en engelsk Krønike berettes om Skibe, der kom med Normanner fra Heredhaland. Kongenavnet Hardeknud, har formentlig sin Oprindelse fra en Smaakongeslægt i Hardsyssel. Der er næppe Tvivl om, at Hardernes Folkestamme trods al Udvandring har holdt fast ved sine Bopladser i det barske Vestjylland,

saaledes at den i mange Maader særprægede vestjyske Befolkning kan nedlede sin Afstamning fra den kraftige Folkegruppe, som fandt Vej herop til Vestjyllands den Gang ikke særlig gæstmilde Egne.

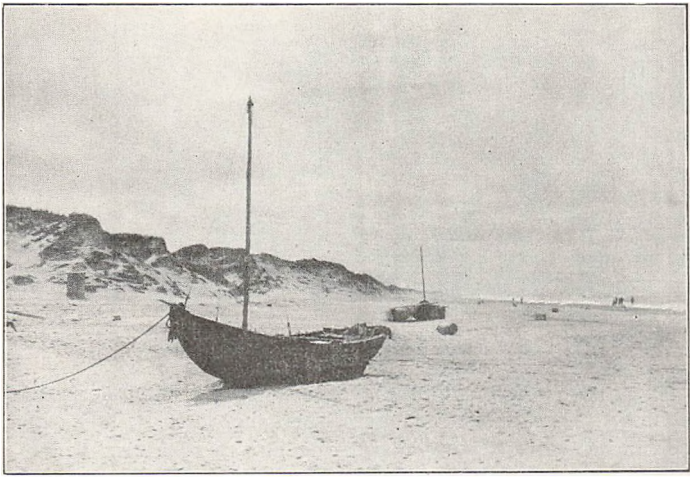

FOLKET OG DETS FÆRD.

„Velsignede Land, hvor i Stormvejret bor
et Folk, som er øvet i Savn". *(Aakjær)*

Hvad er det da, som særpræger Hardboen mellem den øvrige Befolkning i Danmark. Lad mig nævne et og andet. En stilfærdig tænksom Alvor og nøgtern forstandsmæssig Vurdering af Mennesker og Forhold; megen bunden Varme i Sjælen, der kan finde Udløsning i uselvisk Hjælpsomhed og hjertelig, bredt favnende Gæstfrihed; et viljepræget Sind, der kan hæve sig til aandelige Højder i Mod og Selvforglemmelse med Livet som Indsats, men som ogsaa kan fortætte sig i en ubøjelig Stejlhed og stædig Holden paa sin Ret.

Mest udpræget er vel de vestjyske Egenskaber blevet i de Egne, hvor Naturens Barskhed og Overmægtighed ligesom farvede dem med en mørkere Tone. Hedernes fattige Egne og Naboskabet til det store Hav kunde nok sætte Præg paa Sindene. Den stærke Natur bekymrer sig lidet om Menne-

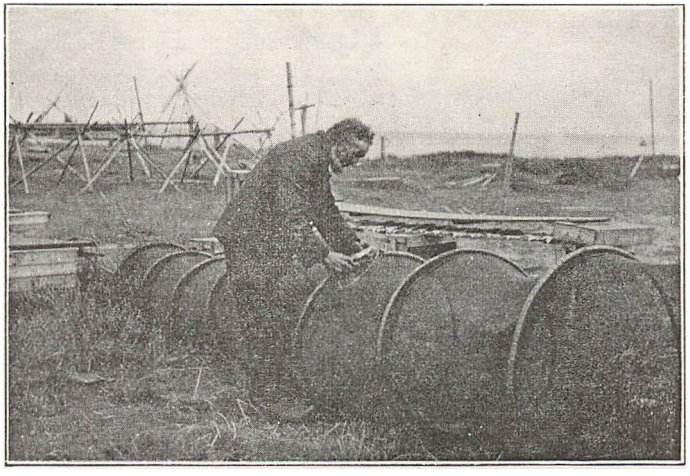

Fisker ved Ringkjøbing Fjord

skers Skæbne; strengt Arbejde, udholdende Flid og taalmodig Nøjsomhed slog ikke til for at finde Mening i Tilværelsen; man vendte Sindet op mod den, som holder Himmel og Jord i sin stærke Haand; en dyb religiøs Følelse ligger som Grundakkorden i Hardboens Sind. Religiøse Strømninger, som er gaaet hen over Danmark, har altid fundet aabne Sind hos Befolkningen i Hardsyssel; saavel den grundtvigske Bevægelse som Indre Mission har i de sidste to Menneskealdre vundet stærk Fremgang i disse Egne; fremmede Talere, som kommer til Vestjylland, fremhæver den vaagne Opmærksomhed og Optagethed, de møder hos deres vestjyske Tilhørere.

Lad os give Ordet til St. St. Blicher, der kender Hardboen bedre end de fleste. Hør, hvordan han skildrer Klitboen: »Hans Aasyn har noget, ikke mørkt, men mørkagtigt; noget, ikke koldt, men køligt; noget, ikke haardt, men hærdet; noget, ikke just stift, men lidet bevægeligt. Jeg kunde ligne hans Ansigt med en Ager, som Havgusen havde svedet og fortørret. Paa hans som hans Hustrus Kinder finder vi hverken Roser eller Liljer; endnu mindre finder vi Spor af hæftige Lidenskaber; koldt Mod, rolig Hengivenhed, ubøjelig Standhaftighed — dette er Præget, hvormed

Plantagevej ved Holstebro

idel Møje, idel Fare har stemplet Havboens mandige Aasyn.«

Inde i Højlandet paa de mere frugtbare Strøg, hvor Kampen for det daglige Brød var mindre haard, faar det vestjyske Sind en nok saa lys Tone, som den Blicher har forlenet Havboen med. I »Danske Atlas« fortælles der saaledes om Folk og Fæ i Hardsyssel: »Her falder overalt de anseelige og stærke Heste, store Stude og ypperlige Malkekøer, store Svin og særdeles gode Faar. Selve Folkeslaget i denne Egn synes at have noget Fortrin frem for andre og roses som føre, stærke og anseelige Folk, i Levemaade tarvelige, i Ægteskab frugtbare, i Omgang redelige, i Fare uforfærdede, til Arbejd ufortrødne, i Handling stræbsomme og paapassende, gode Agermænd, gode Fiskere og til Købmandsskab genegne.«

En saadan Karakteristik har en Egns Befolkning Grund til at være tilfreds med; og den falder ikke meget ved Siden af, hvad man med god Samvittighed tør sige om Vestjyden den Dag i Dag. Og kan den almindelige Befolkning nævnes med disse Karakteregenskaber af høj menneskelig og aandelig Værdi, saa gælder dette naturligvis ikke mindre de ikke faa fremragende Mænd, Vestjylland har fostret. Vi kan tænke paa Politikere som Gdr. Ole Kirk, Ulfborg, (f. 1788 i Stadil Sogn), der først arbejdede sig frem til anset Stilling i sin Hjemegn som dygtig Landmand, og senere som Medlem af den jyske Stænderforsamling fra 1836—1848 med Djervhed og uforfærdet Mod talte for demokratiske Reformer paa forskellige af Samfundslivets Omraader; eller vi kunde nævne Ole Kirks gode Ven og Medarbejder

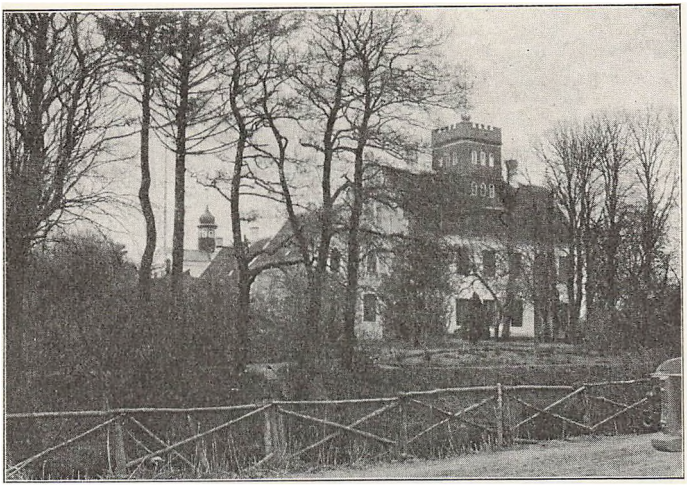

„Nr. Vosborg"

paa mange Omraader, Godsejer A. E. M. Tang til Nr. Vosborg, hvor han blev født 1805; med sine ypperlige personlige Egenskaber forbandt han stor Dygtighed og Forstaaelse af, hvad Tiden krævede; han blev en Fremskridtsmand paa Landbrugets Omraade, en Hjælper og Vejleder for Egnens Bønder; han var Medlem af den grundlovgivende Rigsdag og senere i mange Aar Medlem af Landstinget. Eller Mænd som Christen Berg og J. C. Christensen, der efter hinanden i to Menneskealdre hørte til Forgrundsfigurerne i dansk Politik. Den første blev den store demokratiske Folkevækker, hvis stærke Fyndord: »Gaa aldrig paa Akkord med Uretten« længe vil staa som et Vidnesbyrd om vestjysk Vilje til at hævde, hvad Ret er. J. C. Christensen blev hans værdige Arvtager, og han fik Lykke til at føre mangt og meget af det Reformarbejde ud i Livet, som Berg maatte slippe af Hænde, fordi hans Liv gik med at kæmpe for, at Retten skulde sejre i Landet. J. C. Christensen har mere end de fleste været ude for Storm og Modgang. Men han bevarede sin Personlighed stærk og rank under de skiftende Kaar. Med Fyndordet: Øv Ret og kræv Ret har han kendetegnet sig selv og den Befolkning, han er udgaaet fra.

Eller se paa et Par Mænd som Docent Fjord, Lærersøn-

J. C. paa Fisketur

nen fra Holmsland og Fysikeren Prof. Christiansen fra Vostrup ved Tarm. Begge Mænd af klar Tænkning, som i deres Gerning søgte nøje Tilknytning til det praktiske Livs Opgaver; dertil stærke og ejendommelige Personligheder, der aldrig slap deres vestjyske Oprindelighed. Ogsaa Søren Kierkegaard, vort Lands største religiøse Tænker og vel stærkeste Aandskæmpe, er af vestjysk Oprindelse; hans Fader var Hosekræmmer fra Hammerum.

De Mennesker, som havde slaaet sig ned i de fattige Klitegne, har været henvist til at søge det nødvendige Tilskud til det daglige Brød ude paa Havet. Det var strenge Dage, naar Mændene skulde til Havs i den kolde Vintertid, men ikke mindre tungt kunde det være for dem, der sad hjemme og ventede. Havet var svigefuldt, det kunde rejse sig i sin frygtelige Kraft, før nogen anede det, og da gjaldt det

Fiskekuttere i Lemvig Havn

Liv eller Død; var det underligt, om Liljen paa Hustruens Kinder kunde blegne, som Blicher skriver.

Indtil for en Menneskealder siden var Fiskeriet saare primitivt, som det havde været langt tilbage i Tiden. Det blev drevet med aabne Baade, som blev sat ud fra Kysten; Havne har man jo aldrig kendt til paa Jyllands Vestkyst. Drivkraften var stærke Mænds seje Aaretag; der skulde kraftige Arme og en stærk Ryg til at stemme Baaden frem mod den svære Sø den lange Vej ud til Fiskepladsen. Da Eksplosionsmotoren begyndte at vinde frem, blev den ogsaa taget i Fiskeriets Tjeneste, og nu er det saa godt som udelukkende Motorbaade, større og mindre, som anvendes til Fiskeri paa Jyllands Vestkyst. Erhvervet er derved blevet mindre farefuldt og knap saa brydsomt; og dog tager Havet hvert Aar sine Ofre. Motoren har givet de vestjyske Fiskere Muligheder for at vinde et større Omraade for deres Erhverv. Medens de forhen ikke gerne vovede sig alt for langt fra Kysten, færdes de nu husvant overalt i Nordsøen og finder med lige Lethed ind til Englands og Hollands Havne som til de hjemlige Strande; det er Vikingetog paa en ny, men mere fredelig Maade, end da Hardboerne i gamle Dage drog ud over Havet.

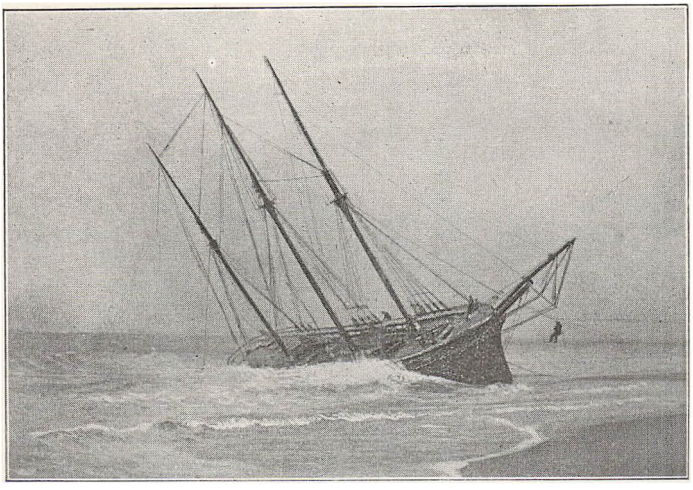

Bjergning i Redningsstol ved Harboøre

Næppe noget Sted i vort Land oplever Befolkningen saa mægtig en Udfoldelse af Naturens Kræfter som ude paa den vestjyske Strand, naar Hav og Vejr tager Livtag sammen. For dem, der farer ad Havets Veje, har denne Kyst staaet med en egen Gru og Uhygge; langt tilbage i Tiden kendes Beretninger om stolte Sejlere, som fandt deres Skæbne paa Revlerne ved den jyske Strand. Hvor ofte har ikke vestjyske Fiskere og Bønder staaet magtesløse, naar det drejede sig om at yde Hjælp ved en Stranding; det var ikke, fordi det manglede paa Vilje og Mod til at række Haand til Menneskers Frelse fra Død og Undergang, men man savnede ofte de nødvendige Hjælpemidler.

Der kom dog den Dag, da man fik Redningsarbejdet i Strandingstilfælde organiseret, og det bør nævnes med Hæder, at det var i Hardsyssel, at det danske Redningsvæsen blev grundlagt. Man havde ofte været inde paa Tanken, ikke mindst efter den forfærdelige Ulykke Juleaften 1811, da de to engelske Linjeskibe »Defence« og »St. George« strandede paa Revlerne ved Fjaltring Strand; største Delen af Besætningen, 1600 Mand, fandt Døden i Bølgerne hin Julenat, og de drev i de følgende Dage ind paa Kysten, hvor Strømmen nu førte dem hen. Ligene kunde ikke rum-

„Elisabeth Rickmer", Haurvig

mes paa de smaa Kirkegaarde i Havsognene, men blev lagt i store Fællesgrave i Klitterne, og Dødemandsbjergene blev Navnene paa disse Kirkegaarde for fremmede Søfolk. Men det var først efter Barkskibet »Vertumnus«' Stranding paa Harboøre Kyst 1847 om Foraaret, at det blev til Alvor med et ordnet Redningsvæsen. Skibet stod haardt paa den yderste Revle i det oprørte Hav. Fiskerne prøvede uden Held at naa ud med en af deres smaa Baade til Skibet, i hvis Master Søfolkene havde surret sig fast for ikke at blive revet over Bord

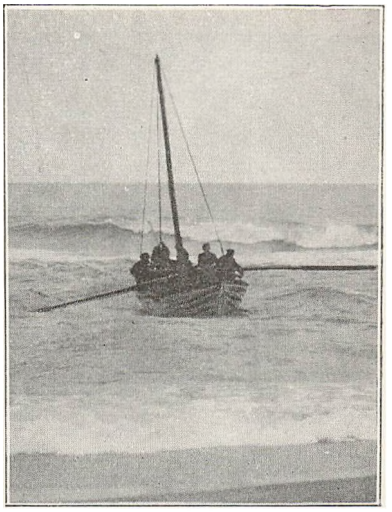

Kystbaad gaar ud

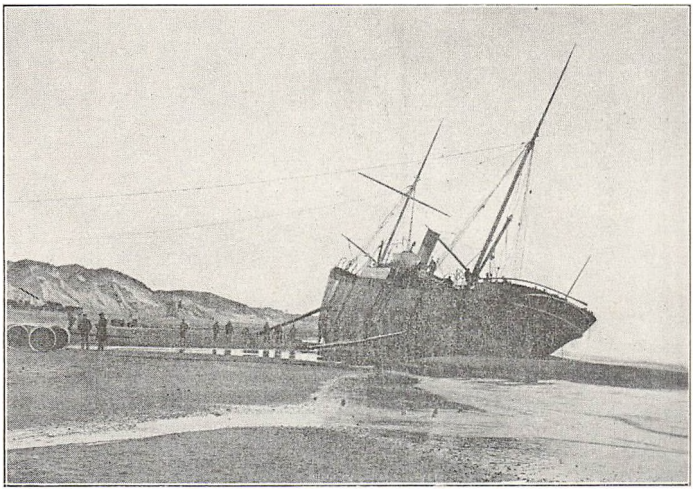

„Ætna". Husby

af de høje Bølger, der gik ind over Skibet. Det var først, da Ejeren af Gaarden Grysbæk i Vandborg, senere Justitsraad Claudi, kom til Stede, at der kom Plan i Arbej-

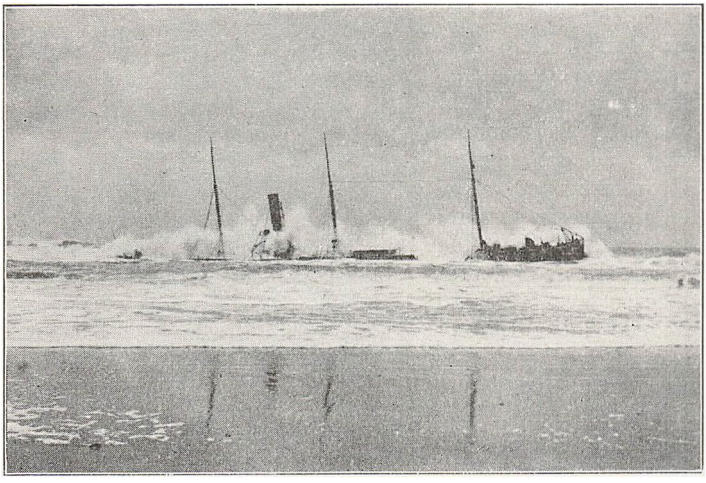

„Ludvig"s Stranding. Bovbjerg

„Zeydlitz". Vrist

det; og det lykkedes at redde 4 af den 13 Mands store Besætning.

Denne Oplevelse blev for Claudi en Indvielse til et Arbejde

Redningsbaaden køres ud

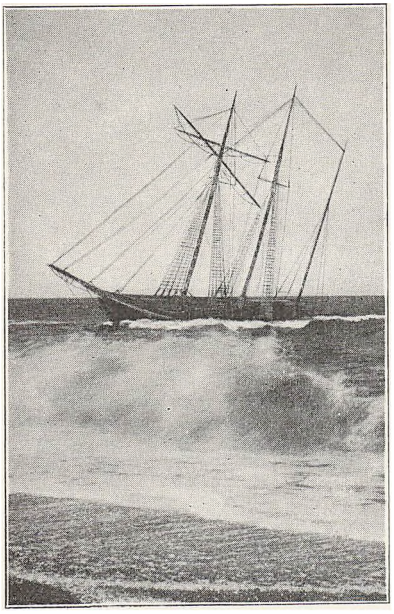

„Margaretha". Vedersø Klit

for et organiseret Redningsvæsen; der blev med Statens Støtte oprettet Redningsstationer med passende Mellemrum; ved hver Baadstation blev anbragt en Redningsbaad af særlig svær Konstruktion, og Raketmateriel, der kunde anvendes, naar Søgangen var for høj til, at Baaden kunde gaa ud; til Baadens og Raketapparaternes Brug blev der ved en frivillig Ordning udtaget Mandskab blandt Stedets Fiskere; Ordningen blev endelig fastslaaet ved Lov af 26. Marts 1852, som endnu den Dag i Dag danner Grundlaget for Redningsvæsenet. Vestkystens Fiskere har ved deres modige og offervillige Tjeneste i Redningsvæsenet frelst mange Menneskeliv, som uden Hjælp havde været Dødens sikre Bytte; Sømænd fra fremmede Lande har ved jyske Fiskeres menneskekærlige Færd lært at elske og ære Danmarks Navn.

1893 skete det, at Havet rejste sig, medens saa godt som alle Fiskerlaug i Harboøre var ude paa Fiskeri. Under Landgangen kæntrede mange Baade i den svære Brænding, og 26 Fiskere fandt Døden. Det gav Anledning til, at Staten i 1895 stationerede Redningsdamperen »Vestkysten« i Lemvig; 9 Aar senere kom en Redningsdamper — »Vesterhavet« — mere, og begge Dampere har gennem Aarene ydet Fiskerne stor Hjælp under deres farefulde Gerning.

Men trods al Organisation og al Offervilje, saa har Havets Vælde Gang paa Gang gjort Menneskers Anstrengelser til intet; Havet har været i saa voldsomt Oprør, at Red-

ningsbaaden trods al god Vilje hos Redningsmændene ikke har kunnet gaa ud; og det strandede Skib har hugget sig fast i yderste Revle, saa heller ikke Raketlinen har kunnet række ud; ja da har Kystens Beboere gennem angstfulde Timer, afmægtige mod de oprørte Elementer, maattet se paa, hvorledes de udmattede skibbrudne en efter en har maattet slippe deres Tag i Rigningen og lade sig gribe af den dødbringende Bølge. Den Slags Oplevelser sætter Mærke i Sindene. Det er ogsaa hændt, at Redningsmændene selv har fundet Døden under deres Redningsfærd. Et af de tungeste Tab af den Slags, som har fundet Sted ved Hardsyssels Kyst, var Redningsbaaden »Lilleøre«s Undergang i Januar 1897; Baaden gik ud i en mørk Vinteraften for at yde Hjælp til nogle Fiskere fra Harboøre, der ikke kunde gaa ind til Land i den høje Sø; men Redningsbaaden kæntrede i Brændingen, og hele dens Besætning, 12 Mand, omkom. Paa Harboøre Kirkegaard har det danske Folk rejst dem et Mindesmærke.

„Zeemün" ved Fjand

Medens det var en Mand fra Lemvigegnen, der fattede Ideen til en praktisk Organisation af Redningsarbejdet, var det en ædel Kvinde fra Ringkjøbingegnen, som fremkom med den menneskekærlige Tanke, at der burde tænkes paa Enkerne og Børnene efter de Mænd, hvis Liv maatte gives som Indsats for at frelse andre. Det var Fru Elise Frandsen, gift med Prop. Frandsen til Brejninggaard. Hun oplevede ikke selv at se Ideen realiseret, men paa sin Dødsdag, d. 8. Marts 1865, tog hun det Løfte af sin Mand, at han ikke

Redningsmændene trækker i Olietøjet

vilde glemme hendes gode Tanke. Da Kong Christian d. 9. i Efteraaret 1865 sammen med Kronprins Frederik besøgte Ringkjøbing Egnen, fandt Prop. Frandsen under Kongens Udflugt til Husby Klit Lejlighed til at forelægge Sagen for Hans Majestæt, og den vandt straks Kongens Hjerte; en

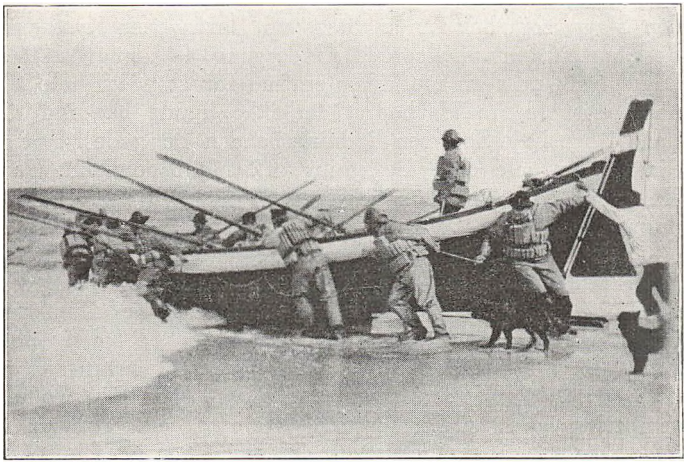

Redningsbaaden sættes i Havet

Redningsmænd fra Holmsland

omfattende Landsindsamling blev sat i Gang, og Resultatet blev Oprettelsen af Kronprins Frederiks Fond, som virker den Dag i Dag og har ydet en kærkommen Hjælp til mange Enker efter Redningsmænd og Fiskere.

Thorsminde Raketstation. Raketten stilles an

Som Klittens Folk maatte søge ud paa Havet for at finde Hjælp til Livets Ophold, da de fattige Agre inden for Klitten ikke kunde give det nødvendige, saaledes har ogsaa de Mennesker, der fristede Livet inde i Hedeegnene, søgt at finde Bierhverv, der kunde give lidt Sul til det daglige Brød. Det er da særlig Hammerum Herred, man kommer til at tænke paa i denne Forbindelse, Bindestuernes Hjemegn. Oprindelsen til denne Husflidsgerning gaar langt tilbage, og ingen ved, hvor gammel den i Grunden er. Men det ved man, at for et Par Menneskealdre siden var der intet Sted i Landet, hvor Strikkepindene var saadan i Gang som i Hammerum Herred; saa snart Børnene kunde skønne, begyndte Forældrene at forberede dem til at holde paa Strikketøjet; de unge bandt, Far og Mor bandt, og de gamle gjorde det samme, selv efter at Øjnene var blevet trætte og blinde. Man kendte aldrig til at være ledig i Hammerum Herred; thi Pinde og Garnnøgle havde man altid hos sig; havde man nogle ledige Stunder, kunde der altid blive til nogle Omgange paa Hosen. I de lange Vinteraftener gik Familierne paa Omgang hos hinanden, og medens Pindene gik deres knitrende Gang til hen mod Midnat, fortalte man Eventyr eller sang gamle Viser; det er en saadan Binde-

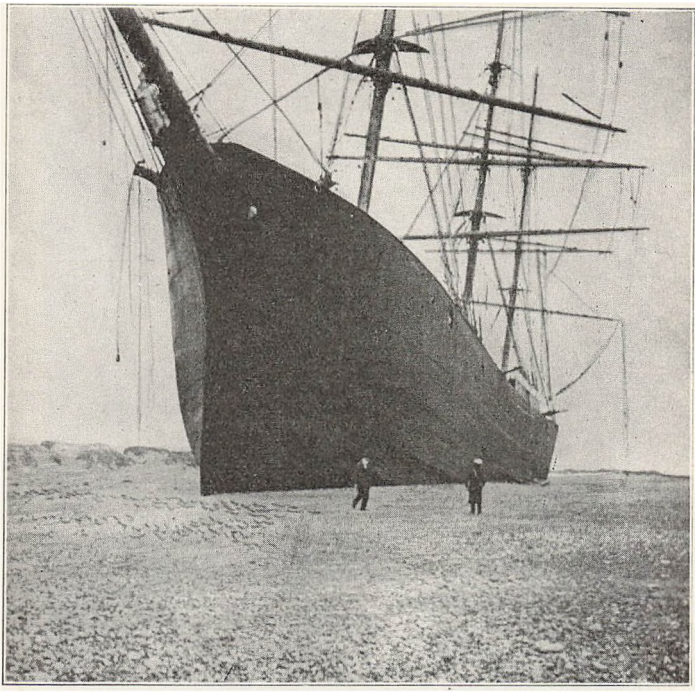

„Bragde". Vrist i Harboore

aften, St. Blicher har tegnet og levendegjort i sin vidunderlige »Æ Bindstow«, hvor han faar rig Lejlighed til at skildre en Række uforglemmelige jyske Typer. Nu er denne Husflid gaaet over til at blive Industri og har helt mistet sin fordums Betydning.

En anden ejendommelig Husflid blev drevet i Nees Sogn i den sydlige Lemvigegn; det var tidligere et fattigt Hedesogn, hvor det nok kunde knibe at faa det daglige Brød. Man hjalp da paa det ved at lave Hornskeer. Det var baade i Husmandshjemmene og i Gaardene, at denne Husflid blev drevet, og den var saa let og alsidig, at der var Arbejde til hele Familien, fra de smaa Børn til Bedsteforældrene; Kunsten havde man lært af en Neesbo, som under Napoleonskrigene havde været Fange i England. Da han kom hjem, gjorde han sig en Næringsvej ud af sit ny Haand-

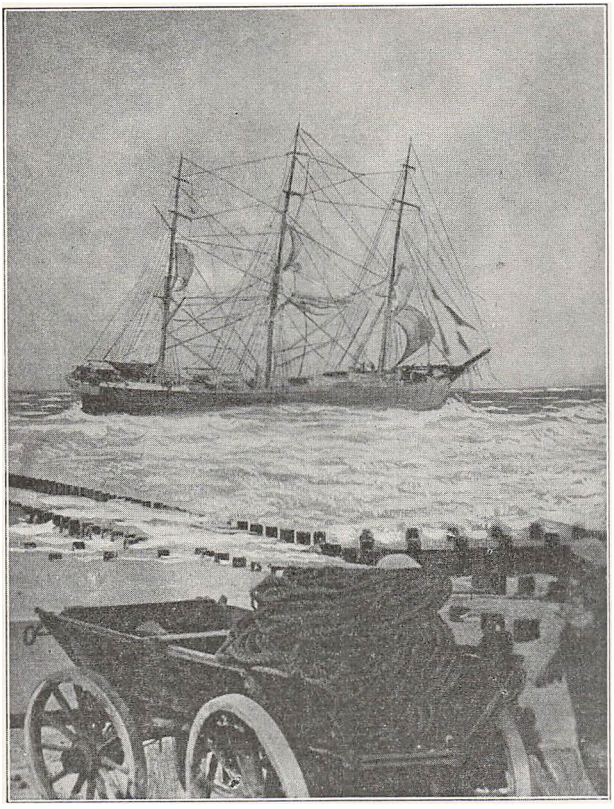

„Manezias" Strauding ved Thyborøn

værk, og inden der var gaaet ret mange Aar, lavede man Hornskeer i snart sagt hvert Hjem i Nees. Og Hornskeerne blev ved omvandrende Kræmmere spredt over det hele Land. Nu er det for længst Slut ogsaa med denne Hjemmeindustri, der ligesom Hjemmestrikningen holdt godt sammen paa Familielivet og gav Lejlighed til Sang og Fortælling i de lange Vinteraftener.

Vi vil nu med Byerne som Udgangspunkt se lidt nærmere paa Hardsyssels forskellige Egne, og vi begynder med Amtets Hovedstad.

Erichsens Bogh., Herning

Spinderske fra Hammerum Herred

Erichsens Bogh., Herning

En Binde-Kone fra Hammerum Herred

RINGKJØBING

»De bredeste Enge, jeg nogentid saa
her duger det mossede Svær,
blankhornede Høvder paa ravgullig Taa
gaar rundt i de knortede Kjær".
(Aukjær).

Ringkjøbing er første Gang omtalt omkring 1320, paa Erik Glippings Tid. Da kaldes den Rennumkjøpingh efter det Sogn Rænnum, senere Rindum, hvorfra Byen er vokset frem til Fjordkøbstad. Byen fik Stadsret i Valdemarernes Tid. Aaret kender ingen; kun ved man, at Stadsretten blev stadfæstet 1443. Gennem Middelalderen og i Tiden op til Slutningen af det 18. Aarh., var Ringkjøbing kun en uanseelig Stad, hvis Borgere levede under smaa og ringe Kaar. Under Grevefejden mærkede den et Strejf af Historiens Vingesus. Dens Borgere hørte til den fordrevne Konge, Christian d. 2.s tro Venner, og da Christian d. 3.s Feltherre Johan Rantzau i Aaret 1534 drog op gennem Jylland, lod han ikke Byen gaa Ram forbi; han mente, den havde en passende Part af Skylden for Oprøret mod den lovlige Konge, og han lod den røde Hane gale over Staden, hvis Borgere iøvrigt havde forladt den, da Hæren rykkede frem. Ogsaa senere maatte Byen døje meget, da Jylland kom i Fjendevold i 30-Aars-

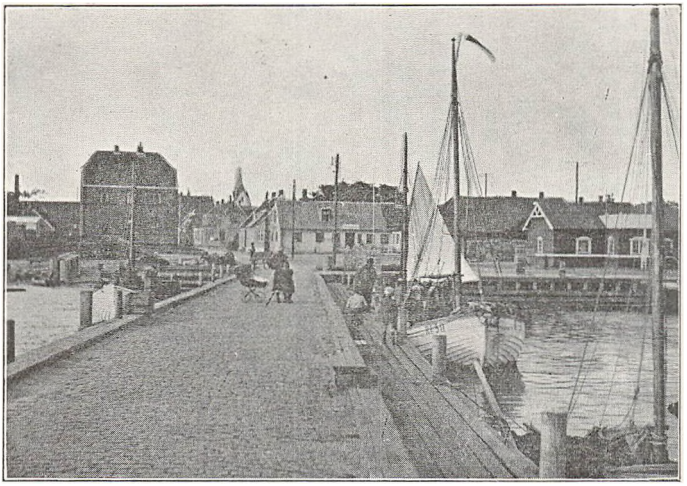

Ringkjøbing Havn

krigens Tid, og da Svenskerne og tyske Lejetropper hærgede Landet. Dertil er kommet den ofte haabløse Kamp med Naturens Magter, naar Storm og Højvande lod Fjorden gaa ind over den lavtliggende By.

Nogen Næring gav det til Byen, da den i 1599 fik eget Toldsted og blev en vigtig Eksporthavn for Staldøksne. De blankhornede Høveder blev over Ringkjøbing Fjord via Nymindegab sendt over Havet til England og Holland. Men altid havde man Besvær med Udløbet. Klagen over de elendige Udløbsforhold fra Ringkjøbing Fjord er ingen ny Sang; den har lydt gennem Aarhundreder. Omkring 1745 var, hedder det i en Beskrivelse, Forholdene saa usle, »at hvis Byen ikke paa nogen Maade bliver hjulpen, maa den ganske undergaa«. En økonomisk Opgangstid oplevede Ringkjøbing i Slutningen af det 18. Aarhundrede, da to driftige Købmænd Jens Bjerg Rindom og Peder Tang drev en stor Handel frem med en omfattende Rhederi- og Købmandsvirksomhed. Men saa kom den ulykkelige Krig med England 1807, og den ryddede slemt ud blandt Ringkjøbingskuderne; de fleste blev opbragt. Trods Tidens Vanskeligheder og Udløbsforholdenes Drilagtighed voksede Byen dog jævnt fremad; yderligere Fremgang kom, da

Øster Strandgade i Ringkjøbing

Statsbanen i 1875 blev lagt over Ringkjøbing. Det var dog først, da Gennemgravningen af Hvide Sande i 1910 slog Portene op ud til det store Hav, at Haabets Stjerne gik op over Ringkjøbing By, Haabet, der var næret gennem lange Aar, om en Fremtid som Vestjyllands Havneby. Endelig skulde man naa dertil, at den lunefulde Fjord, der havde skabt den lille By saa mange Bekymringer, skulde blive Vejen til Ros og Magt. Det saa ogsaa lovende ud, men da Gennemgravningen ikke, som det ellers var forudsat, var *sikret*, kun — forsøgsvis — sat i Værk som en *løs* Gennemgravning, fik Havet for let Spil. Og da voldsomme Storme dels hindrede, dels ødelagde en hastig planlagt Sikring af Kanalen og foraarsagede Oversvømmelser Fjorden rundt, besluttede Rigsdagen i 1914, at Kanalen skulde lukkes, et *midlertidigt* Udløb for Fjorden etableres i Nærheden af Nymindegab, og en Kommission nedsættes til at fremkomme med Forslag til en *endelig* Ordning af Fjordens Udløb. Allerede det følgende Aar havde Kommissionen sit Forslag færdigt. Det var enstemmigt og gik ud paa at genaabne Kanalen ved Hvide Sande og sikre den med saadanne Sluseværker, at Strøm- og Vandstandsforhold kan reguleres. Men først i 1924 vedtog Rigsdagen Ord-

(N. P. Holms Bogh. Eneret) *Holmslands Mølle med Ringkjøbing By i Baggrunden*

ningen, og omkring 1930 kan den ventes at være gennemført. Et Spørgsmaal, som i mere end Hundrede Aar har staaet paa Dagsordenen faar dermed sin Løsning — om end ikke helt paa *den* Maade, Ringkjøbing By for sin Fremtids Skyld helst havde ønsket det.

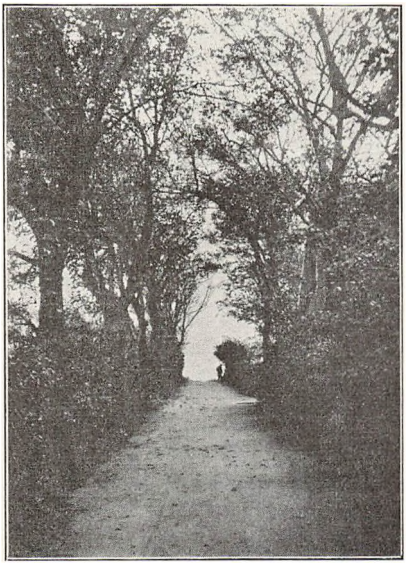

Øster Alle

Men selv om Ringkjøbing ikke skulde gaa ind til den straalende Fremtid, som dens Borgere inderlig ønsker, Byen skal faa, vil den ikke af den Grund faa mindre Tiltrækning for den, som ser paa Byen med Turistens Øjne. Der er en egen Skønhed og Hygge over Ringkjøbing By, som gør den fremmede glad ved at færdes i dens Gader. Dens Beliggenhed ved den store Fjord med Holmslands Klitter mod Vest giver den Friskhed og Udsyn. Fra den kønne Spadseresti, som strækker sig i østlig Retning langs Fjorden, kan man følge Vind og Vejrs skiftende Gang over dens graa Vande. Her er herligt en smuk Sommeraften, naar Solen i sin Nedgang tegner sine straalende Skyslotte over Holmslands mørke Klitrække, der drager sin bølgende Silhuetlinje gennem Aftenhimlens Gyldenskær.

Byen i sig selv har meget, der kan glæde den fremmede. Først og fremmest det Præg af svundne Dage, af Sammenhæng med Fortiden, som møder en i Byens gamle Huse. der er byggede af mørkerøde Sten og prydes af hvidkalkede Gesimser i de afvalmede Gavle; deres røde Tegltage giver et dejligt Indtryk af vel afstemt Farvevirkning. Mange Steder gemmer der sig bag den hyggelige Facade smukke Gaardinteriører, og bag Gaardene ligger igen kønne Haver

Ringkjøbing Kirke

med gamle Træer, som har kæmpet sig op i anseelig Højde trods Vestenvindens Barskhed. Og hvad der særlig maa glæde den, som holder af den gamle Bygningskultur i vore Købstæder, er den Pietet, som gennemgaaende vises af den nulevende Slægt, ikke blot i Bevarelsen af det gamle, men ogsaa i den smukke Maade, hvorpaa man søger at føje ny Bygninger ind i den gamle Ramme. Det maa paaskønnes i en Tid, hvor mange Købstæder under den sidste Menneskealders økonomiske Opgang har ødelagt store Skønhedsværdier ved et Byggeri, der er blottet for Ide og arkitektonisk Begreb. Ringkjøbing har særlig Grund til at være Arkitekt Ulrik Plesner, der er barnefødt paa Egnen, i Vedersø, taknemmelig for den Indsats, han har ydet til Bevarelsen af en høj Bygningskultur i den lille By.

Et godt Indtryk faar man af Byen, naar man staar paa Torvet med de smaa toppede Brosten; man lægger Mærke til det enkle stilfærdige Raadhus, hvis Facade af røde Sten desværre er blevet overtrukket med Puds. Bag Raadhuset ligger Kirken, Byens ældste Bygning. Dens Alder gaar tilbage til det 15. Aarhundrede, og den er bygget i gotisk Stil. Taarnets Mure har en svag Hældning ud efter, saaledes at et vandret Tværsnit af dets øverste Del bliver større end Grundplanen. Ved Torvets vestre Side ligger Hotel Ringkjøbing, Byens ældste Hotel, en køn gammel Bygning, der delvis gemmes bag fire Lindetræer. Til Nabo har Hotellet en af de kønneste og mest karakteristiske gamle Købmandsgaarde i Byen. En Seværdighed maa Byens Mu-

(Stender. Eneret) *Grønnegade*

seum siges at være. Dets rige Samlinger er i det væsentlige tilvejebragt af Ringkjøbingborgeren Mathias Klokker. Det ligger et Stykke henne i Byens Hovedgade, der fortsætter i Landevejen efter Herning og Varde. Langt over 20,000 Numre, omfattende Oldtidsminder af forskellig Slags, gammelt Bohave og Folkedragter, Bøger og Billeder, Minder fra vore Krige er samlet her og ordnet paa anskuelig Maade; Museet ejer desuden enkelte særlige Samlinger af høj Værdi. Særlig skal nævnes en Samling af Ting, som Grønlandsforskeren Mylius Erichsen, der stammede fra Ringkjøbing, har bragt med hjem fra sine Rejser; dernæst en værdifuld og fyldig Møntsamling, der er skænket Museet af fhv. Minister J. C. Christensen. Det er den største Møntsamling, der findes udenfor Landets Hovedstad. Paa Pladsen foran Museet er rejst en prægtig Statue af Mylius Erichsen. Det er hans Bysbarn, Billedhuggeren Chresten Skikkild, der har mejslet Polarforskeren paa Vandring hen over Ismarkerne. Overfor Museet har Vestjyllands største Pengeinstitut, »Vest- og sønderjyske Kreditforening« rejst sit prægtige Hus, der er tegnet af Arkitekt Helge B. Møller. Af andre smukke Bygninger fra de senere Aar kan nævnes Amtssygehuset, nye Skoler, Alderdomshjemmet og Dom-

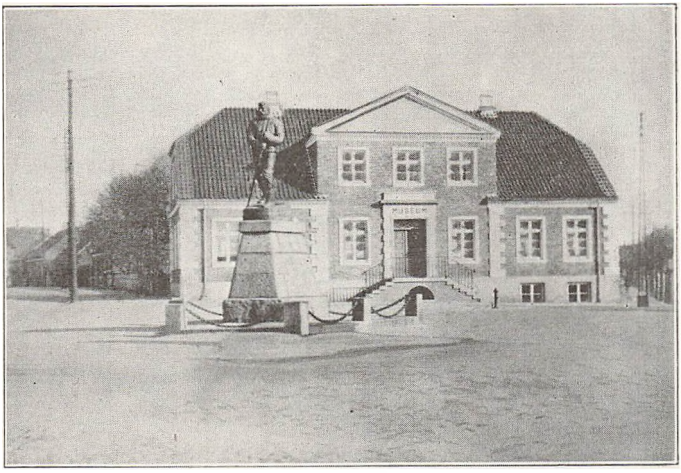

Museet med Mylius Erichsens Statue

merboligen. En køn Beliggenhed har Amtmandsboligen, Rindomgaard, der ligger gemt i et parklignende Anlæg et Stykke Nord for Byen i Rindom Sogn.

Men trods al den Interesse, det kan have at dvæle en Tid i den gamle, kønne Fjordby, saa er den jo kun Gennemgangsled til den større og stærkere Natur ude paa Havkysten. Ringkjøbing er blevet Vestjyllands Turistcentrum. Byens udmærkede Turistforening har ikke forgæves ladet sin æggende Fanfare:

Rejs til Vesterhavet over Ringkjøbing

klinge ud over Landet i Ord og Billeder; danske og fremmede Turister har virkelig lært at finde Vejen, og Navnet som frem for noget andet har vundet en god Klang, er Søndervig. Der er fra Ringkjøbing udmærket Forbindelse med højmoderne Rutebiler ud til Søndervig. Vejen gaar norden om Fjorden, og lidt uden for Ringkjøbing passerer man over den 55 m lange, nye Bro Vonaaens brede, vandrige Strøm, der fører Stadilfjordens Vand ud i Ringkjøbing Fjord. Naar man har overskredet Aaen, er man paa Holmsland, et fladt, men frodigt Landskab med ypperligt drevne Jordbrug og smukke vel vedligeholdte Gaarde. Turen gennem denne Egn ad en god og velholdt Landevej, er

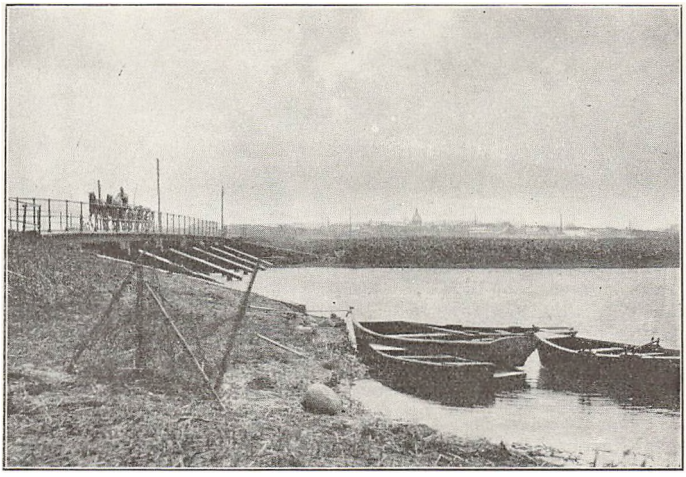

(Bollerups Bogh. Eneret) *Broen over Vonaa*

en Fryd for Øje og Sind. Landet er fladt, ja vel, men til Gengæld er der intet der dækker for Udsigten, saa man kan se viden om, særlig ud til Fjordsiden. Er man til Fods eller paa Cykle, tages Turen til Klitten ad den udmærkede Cyklesti langs med Fjorden; den er en Del kortere end Landevejen. Et Stykke ude ad Hovedlandevejen passerer man ret nær forbi Gammel Sogns Kirke og Skole. Tæt ved Landevejen er rejst et beskedent Minde over Holmslands berømteste Søn, en af dansk Landbrugs- og Veterinærvidenskabs ypperste, Docent N. J. Fjord, som kom til Verden i Gl. Sogns Skole 1825.

Over Sandene, hvor Ringkjøbing og Stadil Fjorde i fordums Tid havde deres vestlige Forbindelse, kommer man ind paa selve Holmslands Klit; med dette Navn betegner man den ca. 35 km lange Klittange, som danner Grænse mellem Havet og Ringkjøbing Fjord.

Er man kommen til Søndervig, opdager man snart, at det prægtige Klitlandskab med den fortræffelige Badestrand fuldt vel fortjener den Berømmelse, der er blevet det til Del. Her har man alt, hvad man kan ønske sig af frit Udsyn og rige Skønhedsindtryk. Ens materielle Fornødenheder kan man faa tilfredsstillet i udmærkede Hoteller. Der

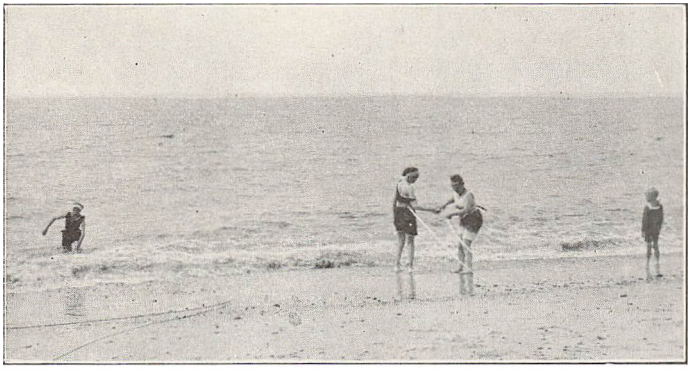

(N. P. Holm. Eneret) *Badeliv ved Søndervig*

er i Aarenes Løb blevet en ret stærk Bebyggelse rundt om i Klitterne, men føler man Trang til større Ensomhed, end man kan finde i Søndervig, saa gaar der Veje baade i Syd og Nord, man kan vandre ad.

En Tur ned langs Holmslands Klit vil give mange gode Oplevelser. Den smalle Tange, 1—2 Kilometer i Bredden, er ud mod Havsiden blæst op i vilde storslaaede Klit-

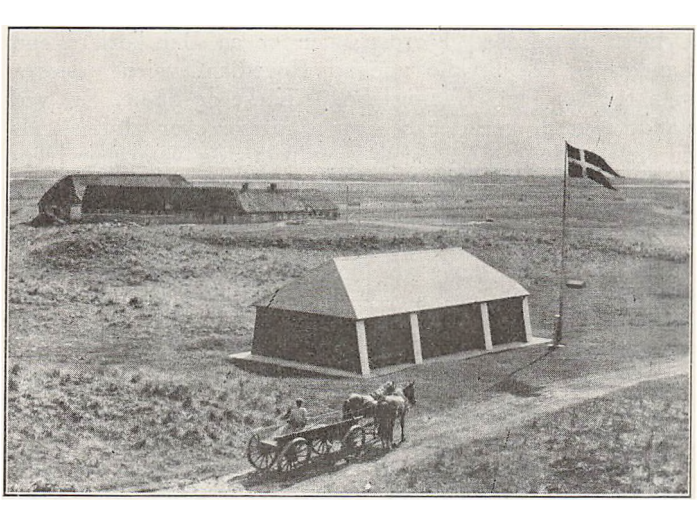

(Bollerups Bogh.) *Søndervig Redningsstation*

partier, som snart holder sig nogenlunde nær ved Havet, men andre Steder breder sig ind mod Fjorden.

Nr. Lyngvig Fyr

Paa lange Strækninger, navnlig i den nordlige Del af Tangen findes der ind mod Fjordsiden frugtbart Agerland og længst ude grønne Enge. Derfor bliver der ogsaa ude paa Klitten Plads til Mennesker. som endda, trods den evige Kamp med Fjord og Hav. Storm og Højvandsflod har kunnet skaffe sig det daglige Brød og lidt til. I Oaserne træffer man den ene kønne Gaard efter den anden, bygget i en ren og solid Stil, der stemmer vidunderlig godt med det Landskab, hvori de ligger. Faa Steder ude i Bondelandet møder man saa harmonisk og naturpræget en Stil som i disse solide Strandfogedgaarde, der synes saa vel egnede til at staa for Vestenstormenes vilde Kast. Det er en flittig og nøjsom, men

Klitparti ved Søndervig

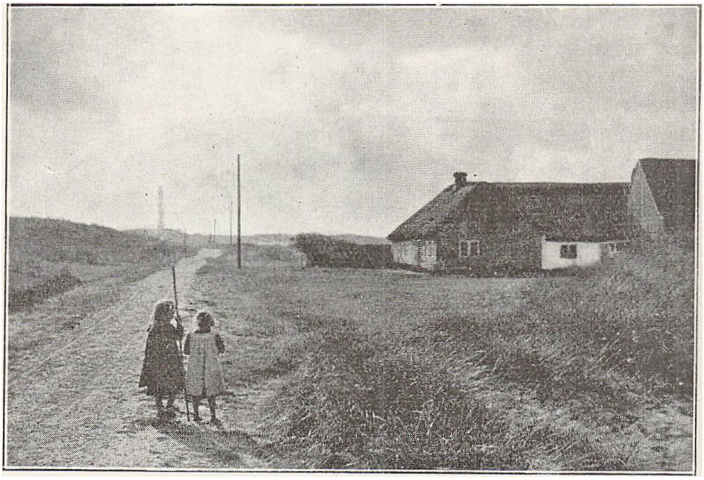

(N. P. Holm. Eneret) *Fyrvejen ved Nr. Lyngvig*

stærk og selvstændig Befolkning, der bor herude; gæstfri og venlige Folk, som man kan faa sig en god Samtale med, naar man først har lært dem at kende. Alvorstung og barsk er Naturen her en stor Del af Aaret, men i de dejlige lyse

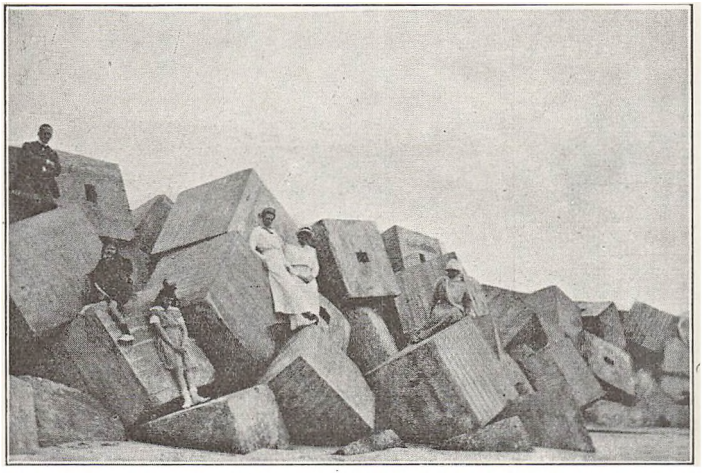

Turister besigtiger Hoide Sande-Anlægget

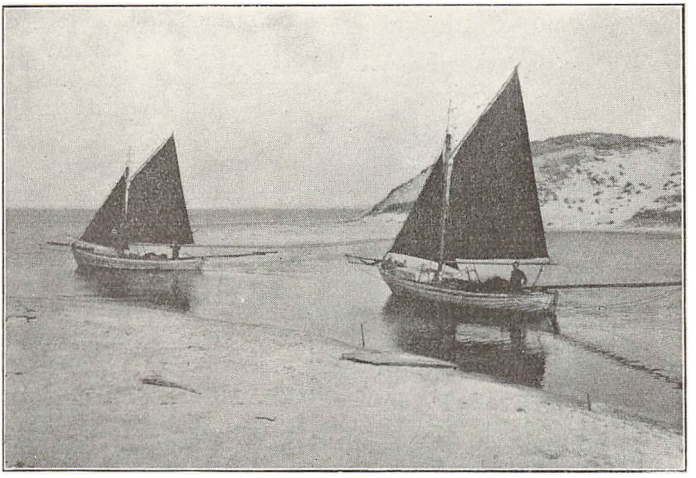

Fjordfiskere under Sejl

Sommerdage tænker man ikke paa strid Vind og piskende Havbrænding, men glæder sig over Lysets Spil over Fjord og Hav, de lune Dale mellem de rigt afvekslende Klit- og Lyngbjerge, Engenes friske grønne mod Klittens graa Mare-

Klitvej ved Aargab

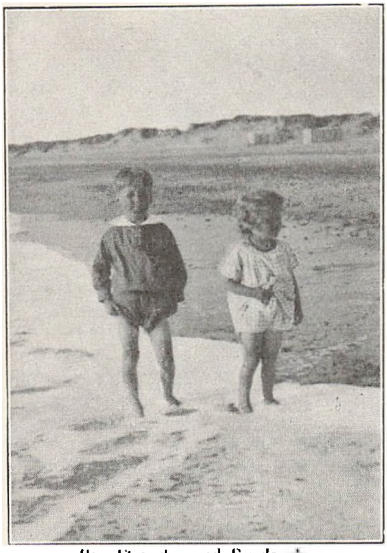

Paa Stranden ved Søndervig

halmstone, det vide Udsyn over Fjorden til Landet paa den anden Side med Byer og hvide Kirker.

Turen ad Klitten gøres bedst pr. Cykle, saa man kan foretage smaa Afstikkere her og der, som man nu faar Lyst til det. Et af de mest imponerende Klitpartier træffer man ved Nr. Lyngvig; det har ikke naaet Søndervigs Berømmelse, men er nok værd at gæste; der ligger et Turisthotel i Lyngvig, hvorfra man har en herlig Udsigt over Fjorden. Vil man rigtig have Omegnen at se, bør man gaa op i Nr. Lyngvig Fyr, der ligger ret nær Havet. Det er et slankt og højt Taarn, det højeste i Landet, med Fyrflammen 60 m over Havet. Selve Taarnet er over 40 m. Noget besværlig er Turen derop, thi det sker ad 264 Trappetrin; men det er Møjen værd; man har her oppe fra et vidunderligt Panorama for Øje, et prægtigt Udsyn over Fjord og Hav. I stormfulde Dage er Vindens Pres mod Taarnet saa stærkt, at man kan fornemme en svag Svajen i dets slanke Søjle. Fra Ringkjøbing kan Turen til Lyngvig ogsaa gøres pr. Baad.

Et Stykke længere nede paa Klitten kommer man til Hvide Sande, det omstridte Punkt gennem de aarelange Debatter om Udløbet. Af den fossende Strøm, som løb her i de 5 Aar, der var frit Løb mellem Fjord og Hav, er tilbage en dyb Sø mellem Havdæmningen og Landevejen i Øst. Her er nu stille og ensomt paa dette Sted, men naar det ny sikrede Udløb om føje Aar bliver aabnet, vil her blive Liv og glade Dage; Fiskeri, Skibsfart og Handel vil da tage Fart. Vi fortsætter ned over Aargab — hvor Klitlandskabet er vildere og mere forrevet end noget andet Sted paa Vestkysten

— for at gøre Turen pr. Færgebaad over til Tipperne, den ejendommelige Halvø i Fjordens sydlige Del. Man skal dog først søge Tilladelse — hos Sognefogden i Sdr. Bork — til at gaa i Land paa den grønne Ø. Dens nordlige Del ejes nemlig af Staten, som har fredet alt Dyreliv paa Øen. Her udfolder sig Aaret rundt, men dog særlig i Sommertiden et broget Fugleliv. I Foraarstiden, naar de utallige Vade- og Svømmefugles Unger er ved at kravle af Reden, er det interessant at vandre hen over den grønne Flade; man skal træde varligt, thi Rederne ligger med faa Skridts Afstand, saa man ligefrem maa se sig godt for for ikke at træde paa de smaa dunede Unger, som nysgerrigt vralter rundt i og omkring ved Reden. De gamle Fugle kredser med fine Sving i den lyse Luft, et herligt Billede paa fri og munter Livsglæde. Luften genlyder af hæse Skrig og blide Fløjtetoner i mange Variationer. Intet andet Sted i Danmark rører der sig et Fugleliv som her.

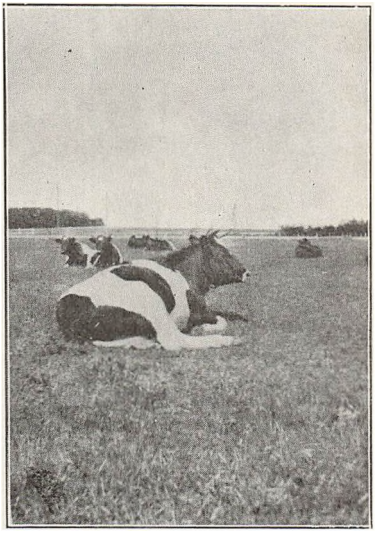

Paa den grønne Eng

Interessant er det ogsaa at være paa Tipperne i Høslettens Tid, naar Havkarlene ovre fra Klitten og Folkene sønder fra kappes med Le og Rive; der er Arbejdstravlhed fra tidlig Morgen den lange Sommerdag; og det gaar med Liv og Lyst.

Ja en Dag eller to paa Holmslands Klit er værd at tage med, men der er ogsaa andre Steder at drage ud til. En god Tur kan man faa, naar man fra Søndervig tager Nord paa over Houvig og Stadiløs lave Engdrag mellem de to Stadilfjorde til Thim og videre herfra mod Øst til Thorsted Kirke og Plantage. Man kommer her ud i et typisk Hedelandskab. hvor Opdyrkningen kun langsomt vinder frem. Ved Grøn-

(Bollerups Bogh.)

Ved Søndervig Bad

bjerg naar man Hovedlandevejen mellem Holstebro og Skjern og kan da fortsætte mod Syd forbi Spjald; man kommer her ind gennem en Egn med Kæmpehøje og prægtige Lyngbakker. Senere naar man til Herregaarden Brejninggaard, som i arkitektonisk Henseende er meget interessant, navnlig dens østlige Fløj, der er den bedst bevarede Del af Gaarden, som oprindelig har haft 4 Fløje. Med Hovedlandevejen Herning—Ringkjøbing passerer man ind mod Ringkjøbing Schuberts Plantage, et dejligt Anlæg, som i det væsentlige skyldes en enkelt Mands Kærlighed til Plantningssagen. Det var nu afdøde Købm. Schubert, Ringkjøbing, som i sin Fritid begyndte at plante herude i den nøgne Hede, og der var Velsignelse over Arbejdet; Skoven groede op om ham. Ved hans Død havde han indsat Ringkjøbing By som Arving til den dejlige Park, der var groet frem paa Heden. Hans Bysbørn har rejst ham et Æresminde i Parken og hædret hans Gerning med disse Ord:

Brejninggaard ved Ringkjøbing

Gud signe ham den Dannemand,
som plantet her i Sandet;
han gjorde skønt det nøgne Land
og større Fædrelandet.

Fra Søndervig kan man ogsaa i Stedet for at dreje ind over Stadilø fortsætte Nord paa langs Klitten til Husby Plantage og videre langs Nissum Fjord til det imponerende Sluseanlæg ved Thorsminde. Er man paa Udflugt Nord

(Bollerups Bogh.) *Fra Schuberts Plantage ved Ringkjøbing*

for Ringkjøbing, bør man ikke glemme at besøge Hee Kirke, Den er Fjerdingskirke i Hind Herred, og absolut den smukkeste og mest ejendommelige af de mange kønne Granitkirker i Vestjylland. Meget interessant er dens brede Taarn, som i sin Opbygning minder om Partier i Ribe Domkirke. I Hee har den kendte vestjyske Politiker og tidligere Minister J. C. Christensen i mange Aar haft sit Hjem. I samme By bor ogsaa en Mand, der har bidraget til at Vestjylland bliver husket; det er Historikeren, Førstelærer Storgaard Pedersen, som frem for nogen anden er blevet Hardsyssels Skildrer i topografisk og historisk Henseende.

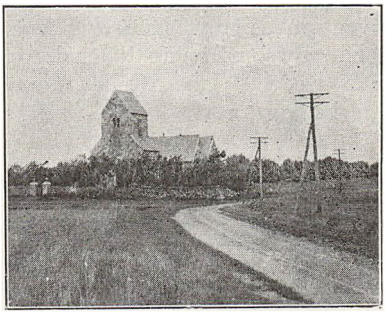

Heé Kirke

Fotogr.: J. C. Pedersen, Odense

Herning. Sønder Anlæg

HERNING

Heden, ja man tror det næppe,
men kom selv bese den lidt;
Lyngen er et pragtfuldt Tæppe,
Blomster myldre milevidt.
Skynd dig kom om føje Aar,
Heden som en Kornmark staar.

Medens Ringkjøbing har groet sin langsomme Vækst gennem Aarhundreder, er Herning skudt op til en Storby midt ude i den mørke Hedeegn i Løbet af et Par Menneskealdre. For et lille Hundrede Aar siden, bestod den første Begyndelsen til Hedens Hovedstad af nogle faa fattige Huse, der kun med megen Velvilje kunde gøre Fordring paa at kaldes en By. Den eneste Bygning af mere fremtrædende Præg var Hammerum Herreds Ting- og Arresthus, der blev taget i Brug 1828.

Men en skønne Dag begyndte den store Verden at bane sig Vej ind over Heden. Det skete først med Anlægget af den ny Hovedlandevej — 1849 — tværs gennem Jylland fra Aarhus til Ringkjøbing; den kom til at gaa over Herning, og dermed var Byens Skæbne beseglet, dens Lykke gjort. Egentlig skulde den ny Landevej have gaaet over Gjelleruplund, der ligger et Par km Nordøst for Herning. Her

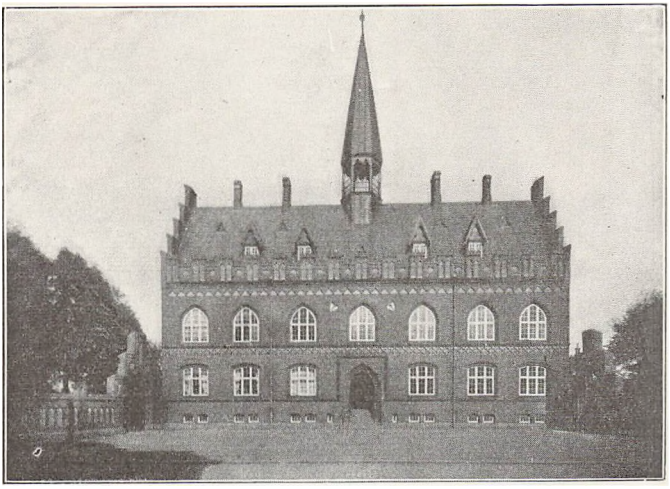

Tinghuset i Herning.

holdtes nemlig den Gang Vestjyllands største Marked. Men de stilfærdige Gjellerupfolk var ængstelige for alt det farende Folk, som den ny Landevej kunde føre med sig, og de bad sig fri for Æren. Og saa blev det da Herning, som fik den store Chance.

Senere kom Jernbanen til, først Skanderborg—Silkeborg, og siden de andre Straaler af blanke Skinneveje ud i alle Verdens Hjørner; Herning blev det midtjyske Trafikcentrum og fik dermed mange af de Muligheder, som skaber den store By. Landsby blev den jo ved at være endnu i mange Aar, men den groede og bredte sig, først ad den lange og brede Landevejsgade, og siden med mange Grene ud fra Hovedstammen. Landevejen er nu forlængst bleven en moderne Gade med brede Fortove, og i Stedet for de gamle Boder, som de første forsigtige Uldkræmmere ude fra Hammerum Herred byggede, da de flyttede ind til Byen, er der blevet indrettet flotte Butikker. Ved forrige Aarhundredes Begyndelse rummede Herning 345 Mennesker, men den er nu en By paa ca. 10,000 Indbyggere. Af den lille fattige Hedelandsby er der blevet en moderne Stad, hvilket officielt blev fastslaaet, da Herning den 1. April 1913 blev ophøjet til Købstad. Og den har nu alt, hvad der

(Erichsens Bogh. Eneret) *Hovedgaden i Herning*

hører til af Institutioner og offentlige Bygninger i en Nutidsby, Kirke og Skole, Tinghus, kommunale Værker, Alderdomshjem, udmærkede Hoteller o. s. v.; og for et Par Aar siden har den fremadstræbende By sat Kronen paa Værket ved at oprette et kommunalt Gymnasium; den har hermed indtaget Pladsen som Hardsyssels Kulturcentrum. Ogsaa i industriel Henseende indtager Herning en fremtrædende Plads indenfor Amtet, særlig paa Trikotagefabrikationens Omraade.

Det, som Turisten vil søge i Herning, er dog næppe alt det ny, det moderne, som præger den opblomstrende By; det er snarere det, som kan føre en tilbage til de gamle Tider, da Lyngen førte det store Ord i disse Egne, da Hammerum Herred, Amtets største, var det store Hedeherred, Jammerfuld Herred, hvor mange Mennesker maatte arbejde haardt for det daglige Brød. Han kom maaske til Herning med de rørende Billeder fra »Æ Bindstow« i sin Erindring, men han vil snart opdage, at de fattige Hedegaarde, hvor de gamle Fortællinger og Viser lød i de lange Vinteraftener, ikke er mere. Hele denne Verden »lever« nu kun i et Museum. Men lad os være glade for Herning Museum, der er skabt af den mærkelige gamle Lærer, Trø-

Herning Kirke

strup, som i mange Aar sad ude i Thorsted. Han saa, hvorledes den ny Tid med uimodstaaelig Magt slettede gamle Dages Træk ud; Redskaber, Bohave, Klædedragter stod i Fare for at forsvinde. Saa begyndte han sit Samlerværk, hvis Resultat nu gemmes i Herning Museum og den til Museet hørende Bondegaard, hvor man kan se de Forhold og Omgivelser, hvorunder man levede før i Tiden. Den gamle Samlers Gerning fortsættes paa udmærket Maade af Museumsforstander, Konservator H. P. Hansen, der ogsaa har udfoldet en betydelig Virksomhed som Skildrer af gamle Dages Mennesker og Forhold.

Med Herning som Udgangspunkt har man en god Lejlighed til at studere Resultaterne af det danske Hedeselskabs Virksomhed. De, som synes, at dette nationale Selskab har slettet for meget af Hedens Ørkenstemning, vil vel drage andre Steder hen, men den som glæder sig over, at Kornmarkerne Aar for Aar rykker ind paa Lyngen, »denne Smaatyran, der kvæler alt, denne Dødens Blomst«, han vil dvæle en Stund i disse Egne for at faa Kundskab om, hvorledes der er vundet nyt Land for Danmark.

Syd for Herning laa den store uvejsomme Knudmose; den blev til dels ved Gaver fra Hedeselskabets store Vel-

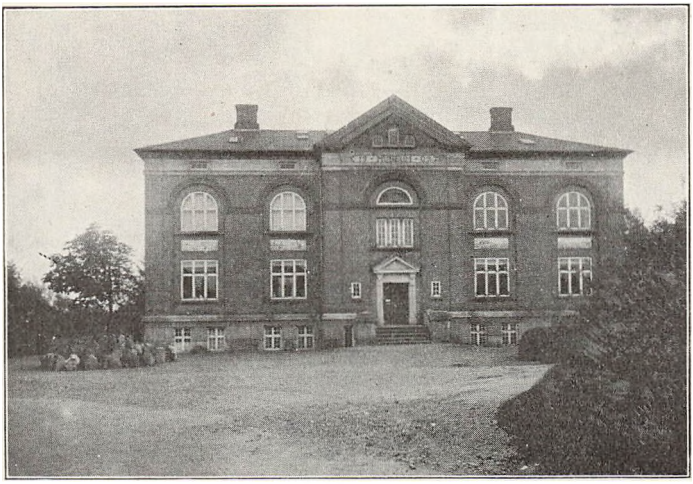

Herning Museum

ynder, Generalkonsul Pontoppidan i Hamborg, erhvervet af Hedeselskabet i Begyndelsen af 1890erne; en Mosekultur-Station blev anlagt, og med den som Udgangspunkt er der i Aarenes Løb udført et stort Arbejde med at forvandle den sure Mose til dejlige Græsgange. Den nærmest Byen liggende Del af Mosen er bleven beplantet og udgør nu Herning Bys søndre Anlæg; Planen til det blev lagt af selve Oberstløjtnant Dalgas, det sidste Plantningsanlæg, han personlig udarbejdede. Plantningen er lykkedes over al Forventning godt. I Anlægets Midte er udgravet en halvmaaneformet Dam, og den udgravede Jord er kastet op i en Høj, hvorfra man kan nyde det kønne Udsyn mod Syd over den grønne Moseeng. Der er i Anlæget rejst et Mindesmærke over Generalkonsul Pontoppidan med Tilegnelsen »En Ven af Flid og Nøjsomhed«; endvidere findes her en ejendommelig Statue for den kendte Politiker Landstingsmand Thomas Nielsen, der har betydet meget for Herning. I den vestlige Del af Byen ligger et mindre Anlæg med et Minde for Hedeselskabets Stifter.

Drager man ad Landevejen Herning—Vejle, kommer man ved Lind Bakker til Taulund Krat af gamle Ege; nede i Dalen mod Vest ser man Aaen slynge sig forbi Rind Kir-

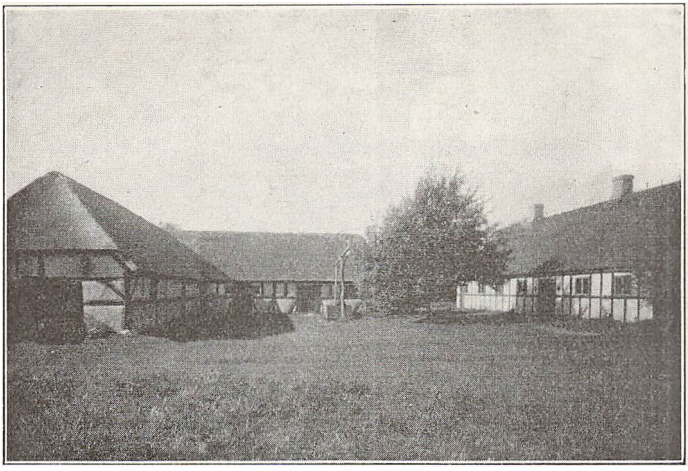

Museets Bondegaard

ke, hvis Loft bæres af svære Egebjælker, som i sin Tid er hugget i Skovene i Omegnen. Længere fremme kommer man gennem Rind Plantage, hvor Plantningen af Naaletræer har givet Læ og Ly mod Vestenvinden, saa Egekrat-

Indkørsel til Amtssygehuset

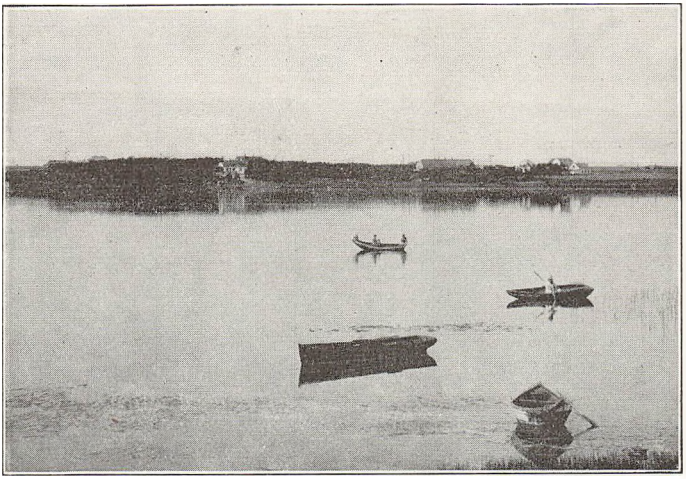

Ved Gjødstrup Sø

tets Buske har kunnet ranke sig og blive til rigtige Træer igen. Efter at have overskredet Fjederholt Aa, der Øst for Landevejen udvider sig i den lille idylliske Skjærbæk Sø,

Fra Skjærbæk Sø

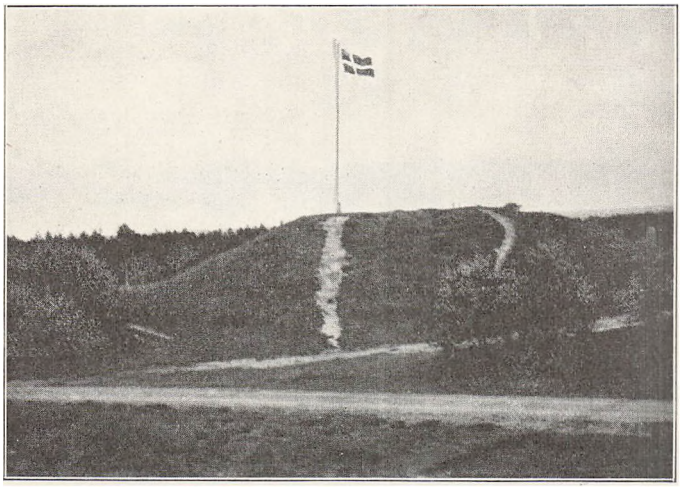

(Erichsens Bogh.) *Hjortsballe Høje*

drejer vi lidt senere af fra Hovedvejen mod Vest, og kommer over Rind Aa ved Kidderis Mølle ind i Høgildgaards Plantage, som ejes af Godsejer A. Pontoppidan. Den omfatter 1500 Tdr. Land og hører til Førstegrøden af Hedeselskabets Arbejde, idet den blev anlagt allerede 1866 af Generalkonsul Pontoppidan. Det var i det rene Flyvesand, man satte de første spæde Ymper. En gammel Hyld paa et Kaalgaardsdige var snart det eneste Tegn, foruden en talrig Bestand af Enebærbuske, som kunde give de første Plantningsmænd Tro paa, at det kunde nytte at plante i dette golde Øde. Deres Tro blev ikke gjort til Skamme. Med særlig Glæde vil man dvæle i den smukke Park ved Høgildgaard, vistnok det første Sted, hvor Dalgas begyndte at plante. Fra Skovridergaarden er der en køn Tur ind gennem Plantningen til Hjortsballehøje mod Nord, hvorfra man har en vidunderlig Udsigt over vidtstrakte Plantager med et Areal paa omkring 5000 Tdr. Land. I klart Vejr skal man fra disse Høje kunne overskue et Landskab af Størrelse som Fyn, Strækninger, der for et Par Menneskealdre siden laa hen i Hede. Paa Hjortsballe har Hedeselskabet ofte samlet Folk fra fjern og nær til store Møder om Plantningssagen; det er hellig Jord for Hedeopdyrk-

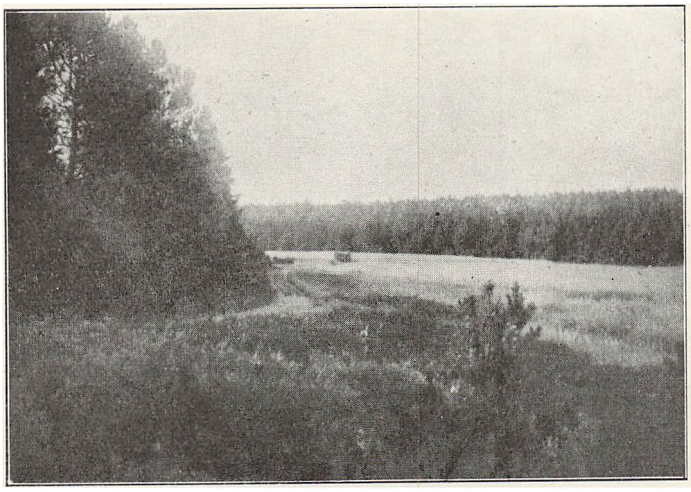

(Hedeselsk. Foto) *Fra Birkebæk Plantage*

ningens Mænd. Kører man fra Hjortsballehøje mod Syd, kommer man gennem Harreskov, der ejes af Lensbaron Reedtz-Thott til Gaunø, ind i Birkebæk Plantage, som er i Hedeselskabets Besiddelse. En særlig smuk Beliggenhed i Plantagen har Skovridergaarden Birkebæk, hvor Hedeselskabets Direktør, Skovrider Dalgas, en Søn af Selskabets Stifter, har sit Hjem. Gaarden ligger ikke ret langt fra Rindaadalen, der har mange kønne Partier.

Fra Birkebæk kan man tage en interssant Udflugt til Arnborg, 3 km Syd for Skovridergaarden; derfra en Afstikker mod Sydvest over Skjernaaen til Hesselvig Enggaard og Plantage, som Hedeselskabet ejer. Her er anlagt storartede Kanalsystemer, hvorved Skjernaaens Vand ledes ud over betydelige Sandjordsarealer, der tidligere var golde, men nu er blevet forvandlet til gode Enge. Disse Vandingsarbejder var noget af det første, Hedeselskabet tog fat paa, og det gav forholdsvis hurtigt synlige Resultater; og det kunde de sindige Hedebønder forstaa. Ved disse Arbejder vandt Dalgas deres Tillid, og de begyndte at tro paa, at ogsaa hans Planer paa langt Sigt om at klæde Heden med Skov kunde have Udsigt til at lykkes.

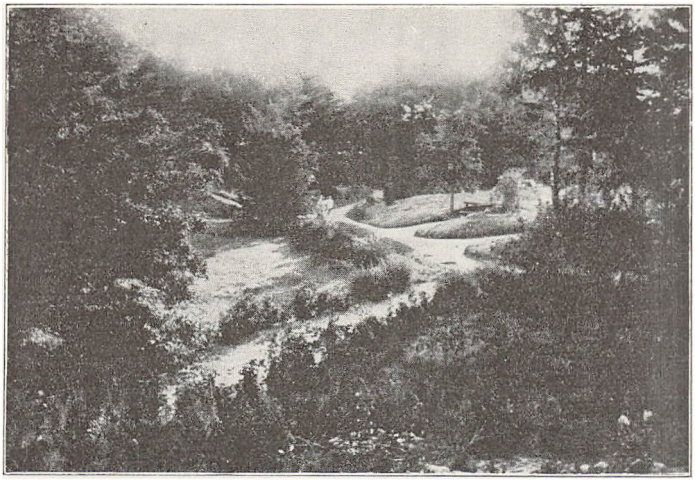

(Hedeselsk. Fot.) *Haven ved Birkebæk Skovridergaard*

En 7—8 km sydligere kommer man til Classonsborg. Det har Navn efter en velhavende Slesviger, N. Classon, som drev en stor Virksomhed i Hamborg som Uldhandler. Han fandt paa her ude i den øde og langt fra alfar Vej liggende Hedeegen at rejse et stort Spinderi for at skaffe Binderne i Hammerum Herred godt Bindegarn. Men Sagen slog ikke rigtig an. Efterhaanden er Fabriksvirksomheden blevet indstillet, men Gaarden og en køn Park med smukke Kanaler er tilbage som Minde om den Tid, da Uldhandleren fra Hamborg forsøgte at stampe en mægtig Industri op i den øde Hede.

Fra Herning vil man ogsaa kunne have Udbytte af at gøre en Udflugt til de skønne Hedeegne ved Karup Aa. Man kan rejse med Bane, men der gaar ogsaa en god Landevej til Sunds, der har smukke Naturomgivelser ved Sunds Sø. Fra Sunds ind over Heden efter Karup maa man nøjes med en mindre god Kommunevej. Ind efter Ilskov kommer man ud paa den vildene Hede. Nord for Ilskov findes Hedeselskabets store Plantage, Myremalmsplantagen og Gedhus-Plantagen, der ejes af et Selskab. Plantningsarbejdet er her for en stor Del udført af Fanger fra Horsens Tugthus. Lige

Ved Skjærbæk Sø

Nord for Gedhusplantagen ligger Skovriderboligen, Kragsøhus, overordentlig kønt ved Kragsø. Kommer man paa disse Kanter, bør man aflægge et Besøg paa Hedeopdyrkningsselskabet »Jylland«s Gaard, hvor en tidl. Bladmand, Redaktør A. Th. Andreasen leder et meget omfatende Arbejde, der allerede har lagt Hundreder af Tdr. Land under Plov.

Fortsætter man videre ad den daarlige Hedevej mod N.Ø., kommer man til Karupdalen, hvor Aaen slynger sig saa kønt mellem de brune Hedebrinker. Man kommer Aakjærs kønne Sange om hans Barndoms Aa i Hu, og man forstaar hans Kærlighed til disse Egne. Vil man opleve mere Hedestemning, kan man lægge sin Vej ind over Grove og Simmelkjær, hvor man er ude i Egne, som endnu er temmelig uberørte. Man maa da ikke glemme at gøre en Afstikker op til Haderup, hvor Købmand Jens Jensen ved Aaen mellem Lyngbanker har fremtryllet et prægtigt Have- og Parkanlæg, som virkelig er beundringsværdigt. Endnu kan der fra Herning gøres en interessant Tur Vest paa over Skibbild og Vildbjerg op til Bakkeøens Højder med den herlige Udsigt.

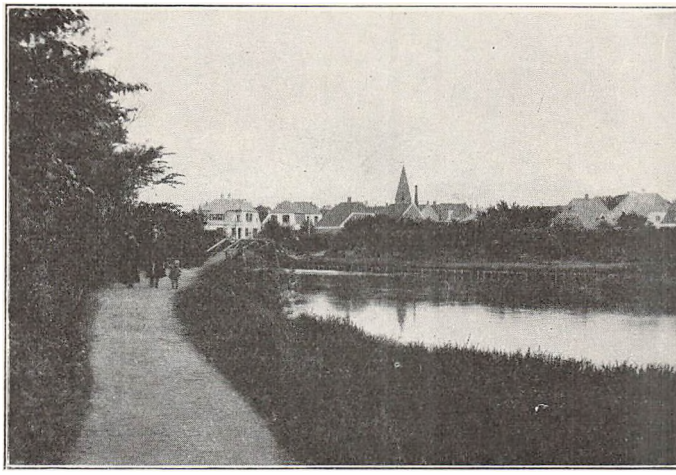

HOLSTEBRO

Byen, hvor Vejene mødes — saaledes er Holstebro ofte blevet kaldt. Og det er let ved et Blik paa Kortet at se, at Betegnelsen er træffende. De fede og frugtbare Egne omkring Lemvig og Struer frembragte godt Kvæg, som Bønderne søgte Afsætning for til sydligere Egne, helt ned i Slesvig og Holsten. Og da Holstebro laa centralt og havde et bekvemt Vadested, hvor man kunde komme over Storaaen, var det saare naturligt, at det blev her, Vejene mødtes. Byen blev det selvfølgelige Samlingssted for de store Kreaturmarkeder op gennem Middelalderen, og den Dag i Dag er Holstebro Marked af meget stor Betydning for Vestjyllands Kreaturhandel.

Byen nævnes første Gang i Historien 1287, og da under Navnet Hwolstadtbro. Hvor gammel den er som Købstad, ved man ikke; dens ældste kendte Privilegier stammer fra 1552, men den har været Købstad længe før. Dens centrale Beliggenhed gjorde den til Amtets Hovedby, og her holdt Hardboerne deres Sysselting til langt ind i Middelalderen. Nogen Storstad blev Byen imidlertid ikke trods sin gode Beliggenhed; dens Udvikling blev hæmmet meget af frygtelige Ildebrande, som har hjemsøgt den lige op til den ny-

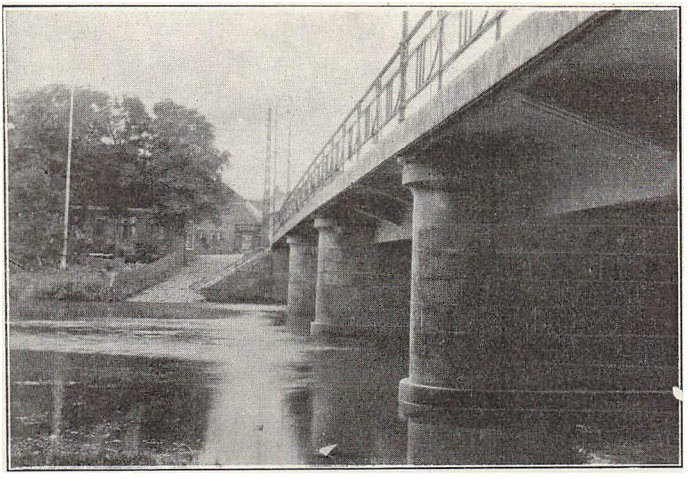

Broen over Storaaen

ere Tid; saadanne Brande ramte Borgerskabet haardt, da man i de Tider ikke kendte til Forsikringsvæsen; en Brand betød derfor Fattigdom og Elendighed for Byens Indvaanere; og den kunde nok sætte en By mange Aar tilbage.

Naar Holstebro i Løbet af det 19. Aarhundrede har udviklet sig ret stærkt, saa den nu er Amtets næststørste By, saa skyldes det særlig tre Ting: Anlæget af Holstebro Havn ved Struer (1885), den gode Jernbaneforbindelse og de omliggende Hedeegnes Opdyrkning. Det gode Opland, som paa denne Maade er groet op omkring Byen, har igen slaaet det fast, at Holstebro er Byen, hvor Vejene mødes.

Hvad der giver Holstebro sit Særpræg, ikke mindst som Turistby, er dens skønne Beliggenhed ved Storaaen, som lidt Øst for Byen deler sig i tvende Grene, der slaar nogle yndefulde Sløjfer gennem dejlige Engdrag, inden de atter føjer sig sammen der, hvor Broen forener Landet norden og sønden for Aa. Vil man rigtig have Indtryk af Holstebro som Storaaens By, skal man f. Eks. gaa op paa Galgebakkerne Syd for Staden mellem Skjern- og Ringkjøbingvejen. Disse Bakker ligger midt i en stor Plantage, men fra deres Toppe har man en fri Udsigt over Engene med Storaaens lyse Strøm mellem Enge, Marker og stejle Brinker.

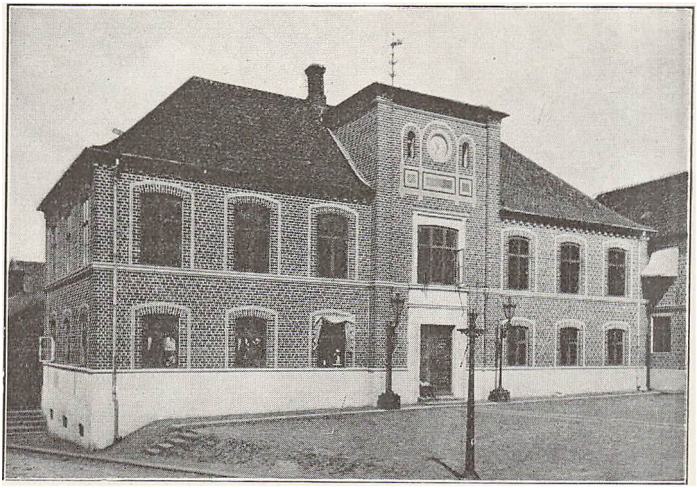

Raadhuset

Nærmest har man Sønderland, og hinsides Aaen paa den jævnt opstigende Skraaning ligger Byen udbredt for en. Et skønt og malerisk Syn, som man længe vil bevare i Erindringen. Som et samlende Midtpunkt i Billedet staar Sognekirken, hvis Taarn med det slanke Spir rager højt op over den øvrige By; dets røde Teglfarve staar smukt til den blaa Himmel, og det ses viden om.

Ogsaa fra Lunden, et smukt Bakkedrag Øst for Byen ved Viborgvejen, tager Byen sig prægtigt ud; ikke mindst fra dette Sted viser Aadalen sig i al sin drømmende Ynde.

Hvad der næst efter Aaen præger Byen og dens nære Omegn, er de mange smukke Anlæg og Plantager, som i betydelig Grad har ændret Egnens Udseende i de sidste halve Hundrede Aar. Kønnest og mest idyllisk er Anlægget, der ligger i den østlige Del af Byen. Man kommer derud fra Torvet ad Viborgvejen. Det er anlagt i en bred Kløft og er mod Vest skærmet af høje Bakker. Holstebroboerne er med Rette stolte over deres kønne Park, der nu er mere end 100 Aar gl. De har rejst dens første Plantningsmand, Lærer Nielsen Dahl, et Mindesmærke i Anlægget som Tak for hans gode Gerning, som den nulevende Slægt og mange Slægter efter denne vil komme til at nyde godt af. Lige

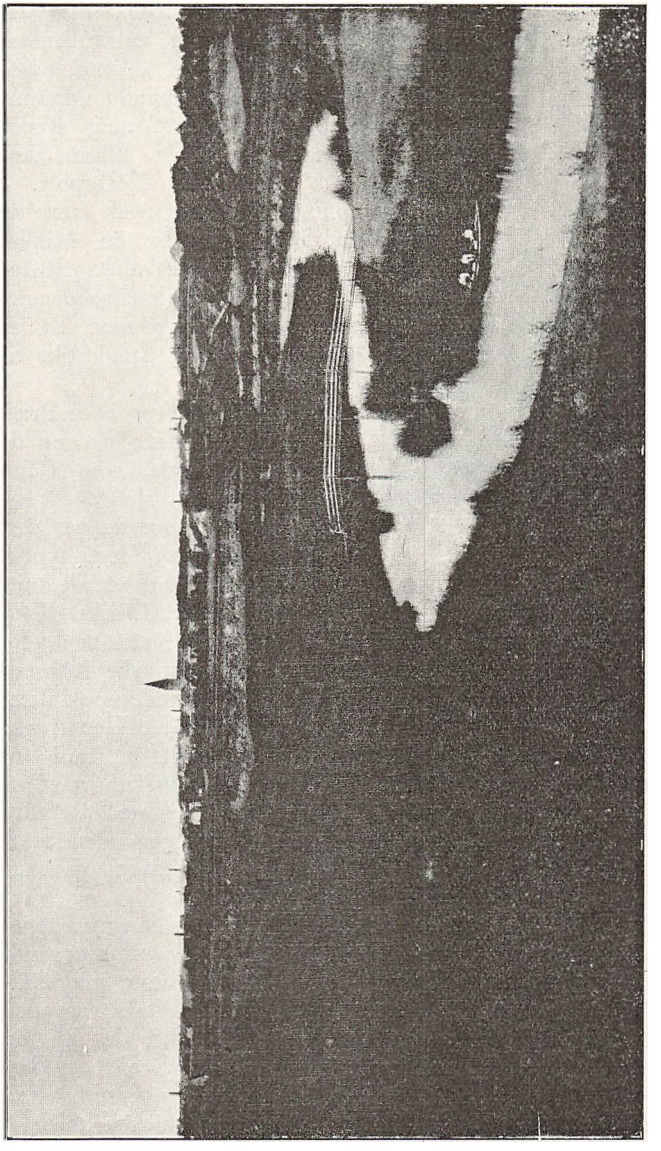

Storaaen ved Holstebro

Holstebro Kirke

indenfor Indgangen staar en Mindestøtte over en anden af Byens fortjente Mænd, den landskendte Købmand Magnus Kjær. Et kønt Anlæg findes inde i selve Byen, Wiums Anlæg, ved Byens Nørreport. I Søndre Plantage ved Herning Landevej er rejst en Mindesten for Hedeselskabets Stifter og tre gode Holstebroborgere, som i 1866 var med til at gøre de første Spadestik til Plantningen.

Selve Byen bærer ikke Præg af sin høje Alder; det er de mange Ildebrande, som Gang paa Gang har slettet Byens Træk ud, just som de var ved at antage Form. Mest typisk for den ældre By er det Par gamle Købmandsgaarde, der endnu har trodset den moderne Bebyggelse, f. Eks. Købmand Schous Gaard i Østergade. Den er opført i den jævne solide Empirestil, som gav de smaa vestjyske Købstæder deres yndefulde hyggelige Præg. Det moderne Holstebro møder os i Nørregade, Byens Hovedgade. Her ligger Stadens beskedne, men pyntelige Raadhus; det er fra 1846. Paa Pladsen foran det har det loyale Borgerskab rejst en Buste af Kong Christian d. 9. Nørregade fører ned til Store Torv, der indrammes af nymodens Bygninger uden arkitektonisk Særpræg. En Tur gennem Nørregade og over Torvet giver Indtryk af et livligt Forretningsliv og travl Virksomhed. En smuk og stilfuld Bygning er den ny Sognekirke, som ligger i meget kønne Omgivelser omtrent midt i Byen; den gamle Kirke, der var Byens eneste middelalderlige Bygning, laa omtrent paa samme Plads som den ny; den blev bygget til den stærkt voksende By og maatte forsvinde. Ved Kirkepladsen findes Byens og Omegnes Centralbibliotek, der har til Huse i en smuk stilren Bygning. I Skolegade ligger Frimenighedskirken med et smukt Dobbelttaarn, der danner Kirkens Facade ud mod

Gaden. I denne Kirke har den landskendte grundtvigske Præst Morten Larsen i mere end en Menneskealder samlet en stor Kreds om sin Forkyndelse. En af de ejendommeligste og i arkitektonisk Henseende interessanteste offentlige Bygninger er Alderdomshjemmet, der er bygget af Arkitekterne Ulrik Plesner og Kr. Jensen. Anseelige Bygninger har ogsaa Skolevæsenet og Amtssygehuset.

Rydhauge

Holstebro er blevet en ret betydelig Industriby med saadanne Virksomheder som Svineslagteri, Tobaksfabrik, flere Maskinfabrikker og Jernstøberier. Af megen Betydning for Byens Næring er de store ugentlige Kvægmarkeder, som samler Kreaturer fra en vid Omkreds med Eksport for Øje.

Men nu Holstebro som Turistby. Ja dens kønne Beliggenhed ved Aaen gør den fuldt ud værdig til at gaa ind i Rækken af de Byer, en Turist maa se. Men den har en Interesse ud over den rent landskabelige. Storaaen er et udmærket Fiskevand, et herligt Sted for de mange, for hvem Lystfiskeriet hører til Feriens bedste Glæder. Man har i Danmark i alt for ringe Grad været opmærksom paa, hvilke Værdier vi i turistmæssig Henseende ejer i vore prægtige Aaløb. Holstebro Turistforening har i rigtig Erkendelse af, at det for hver Egn gælder om at fremhæve sine særlige Naturejendommeligheder, slaaet sig paa Fiskeriet, og den har paa en lang Strækning erhvervet sig Eneret paa Fiskeri i Storaaen; de Turister, som foretrækker Aaens og Engens Poesi frem for Havets vilde Skønhed, de kan her ved Storaaens friske Strøm faa Lejlighed til at dyrke Fiskeriets Glæder; man kan gennem Turistforeningen for et ringe Beløb erhverve sig et Frikort for kortere eller længere Tid. De fiskeinteresserede vil ogsaa have Glæde af at aflægge et Besøg i Fiskeudklækningsanstalten »Frøjk«, der

Tvis Mølle

ligger i prægtige Naturomgivelser ved Storaaen et Stykke Vest for Byen ud ad Vejen til Vemb.

Men selv om man ikke hører til dem, for hvem en Dag med Medestang er en Herredag, saa er Holstebro ikke derfor en Plads, man bliver færdig med i en Fart. Dens Omegn har nemlig meget, der er værd at se lidt nærmere paa. Man kan gøre en god Tur Vest paa efter Vemb, der ligger en 15 km borte; lidt Syd for denne opblomstrende Stationsby har man Skærum Mølle og Teglværk ved Storaaen og lidt længere sønder paa, Vest for Landevejen efter Ringkjøbing, ligger en af vort Lands gamle, minderige Herregaarde, Nr. Vosborg. Gaarden er omgivet af en køn Have med høje Træer og dejlige Blomsteranlæg. Dens mest kendte Ejer i det sidste Hundrede Aar er den før nævnte Godsejer Etatsraad A. E. M. Tang, som havde den fra 1825 til sin Død 1868. Gaarden havde i hans Dage ofte Besøg af Tidens betydelige Mænd. Kong Frederik den 7. var Gæst her i Sommeren 1861, og nogle Aar før (1859) havde Digteren H. C. Andersen boet her. Som Minde om dette Besøg er i Parken paa en Trætavle indskrevet følgende Vers, som den skønne Haves Poesi en Dag lagde ham i Sind:

„Her under det blomstrende Hyldetræ
vi sidder mod Vinden saa dejligt i Læ —
og se over Buske og Træers Top
smukt Nørre Vosborg løfter sig op
med Taarn og Gavl som i gamle Dage,
mens gennem vor Tanke Minderne drage
fra Bygge til Pødebusk og Peder Tang;
sært Tankerne svulme og blive til Sang."

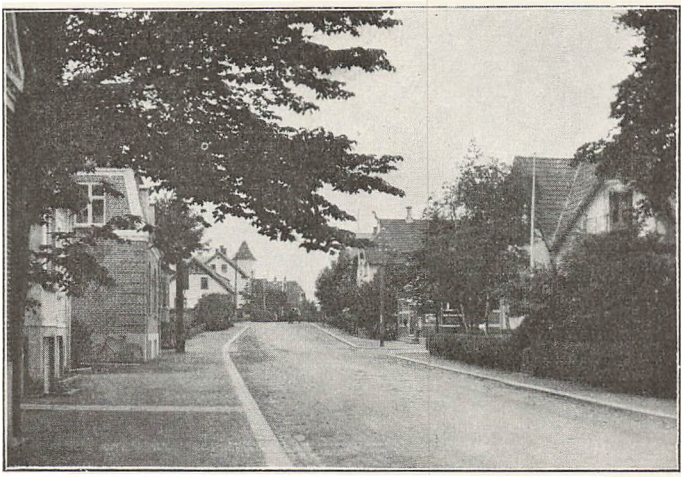

(E. Ottesen. Eneret) *Lægaardsvej, Holstebro*

I mange Aar har nu Etatsraad Tangs Datter, Enkefru Valeur, været Ejer af det gamle Herresæde.

Fra Skærum Mølle kan man pr. Baad gøre Turen ad Storaaen ud i Nissum Fjord over til den førnævnte Thorsminde Sluse; Engene omkring Nissum Fjord med dens sivbevoksede Kyster og brede Engdrag giver udmærkede Betingelser for et rigt Fugleliv, og der er her i Efteraarstiden, naar Andetrækket er inde, et ypperligt Jagtterræn; adskillige Jægere fra andre Egne af Landet har opdaget de vestjyske Fjordes Skønhed og rige Dyreliv, og de kommer hertil med Bøsse og Hund, naar Efteraaret melder sig.

Fra Holstebro kan man ogsaa gøre nogle interessante Hedeture. Øst paa efter Viborg kommer man gennem et Hjørne af Feldborg Plantage, en af Amtets største, og helt ude ved Amtets Grænse ligger Hagebro Kro ved Karup Aa. Fra Hagebro gaar der en Vej mod Syd ned efter Haderup med dejlige Hedebanker paa begge Sider af Haderup Aa, som ved Hagebro falder ind i Karup Aa. Et Stykke i Sydøst kommer man til Neder Feldborg, en gammel Hedelandsby, hvorfra Hedeveje straaler ud i alle Retninger. Den har givet Navn til Feldborg Plantage, der herfra strækker sig 11—12 km i Nordvest. Egnen Syd for Feldborg er meget

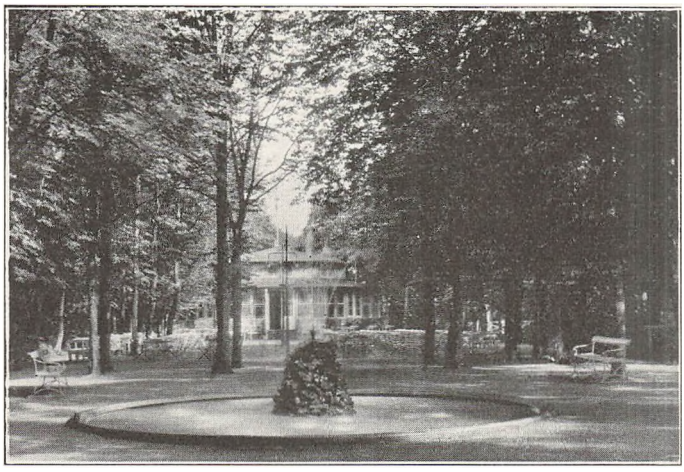

Lystanlægget

øde og ensom; det er en flad Hedestrækning med en enkelt Hedebanke, Gindeskov Banke, hvor der i fordums Tid har været Tingsted for Ginding Herred; Navnet tyder paa, at det engang har været en skovrig Egn; Egekrattet, som kryber op ad Bankens Sider, er de sidste Rester af Skoven. Gennem Over Feldborg og Hodsager har man en interessant Vej, paa længere Strækninger ganske nær ved Storaaen, tilbage til Holstebro.

Eller man kan drage mod Nordøst over Vinderup gennem Sal eller Sevel til de tidligere nævnte ejendommelige Hedegne omkring Stubbergaard- og Fløndersø. Paa et Næs paa den vestre Bred af den først nævnte Sø har i Middelalderen ligget Stubber Kloster, der var et Nonnekloster. Af Klosterbygningen er kun bevaret nogle hvælvede Kældere af røde Munkesten; ved Gravning i Jorddyngerne kunde dog maaske endnu mere findes frem. Der har i gamle Dage været en rig Skovvækst her, saa det kan jo siges, at den Skovplantning, som man i de senere Aar — til Forargelse for dem, der ønsker Heden bevaret — har begyndt herude, er et Forsøg paa at kalde en Natur frem, der engang hørte disse Egne til. Det er ikke alene Klosteret ved Stubbergaard Sø, der bærer Vidnesbyrd om, at disse Steder engang har været mere frugtbare og tættere befolket end nu;

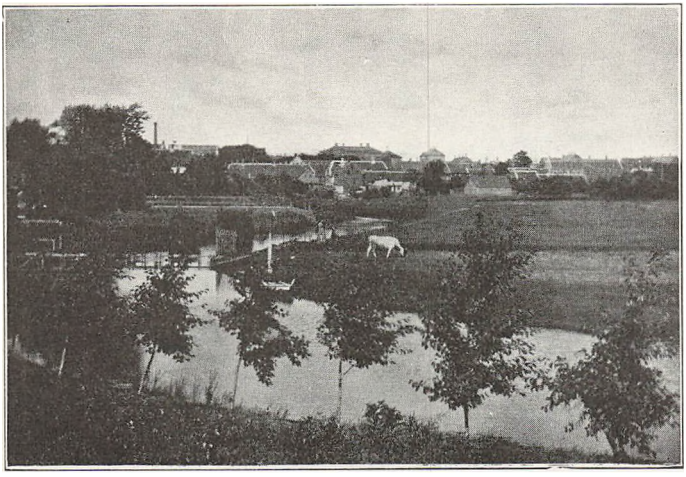

Parti ved Storaaen

de smukke og rigt udstyrede Kirker i Sal og Sevel taler ogsaa med her. Sal Kirke ejer saaledes en kostbar og sjælden Altertavle, hvis Reliefer af drevet Kobber er belagt med det røde Guld. I Sevel Sogn findes ikke mindre end 375 Gravhøje. Et Stykke Vest for Hjelmhedens Flade hæver sig Ryde Bavnehøj, en smuk og anseelig Bakkeø, der naar en Højde af 286 Fod.

Paa Vejen fra Holstebro efter Vinderup passerer man det gamle Herresæde Rydhauge, der ligger gemt i en dejlig Park og Skov af Bøgetræer; Hovedbygningen bestaar af en smuk firelænget Gaard med Trappegavle og et ottekantet Taarn med Spir. Slottets Ejer har gæstfrit gjort Skoven tilgængelig for besøgende.

Saa skal ogsaa nævnes Holstebroegnens Himmelbjerg, Sir Lyngbjerg, der ligger nogle faa km Nordvest for Byen. Oprindelig lyngklædte Høje, men nu beplantet med Naaletræer. Det var afdøde Lærer i Sir, tidligere Folketingsmand Hansen-Sir, der fik sat dette storartede Plantningsarbejde i Gang. Bjerget har faaet sit Udsigtstaarn, hvorfra man kan se viden om. Stedet er som Himmelbjerget blevet en Samlingsplads, hvor der hvert Aar holdes stærkt besøgte Møder af folkelig og kirkelig Art. Paa forskellige Højdepunkter i »Bjergkæden« er rejst Mindestøtter for Frederik d. 7.,

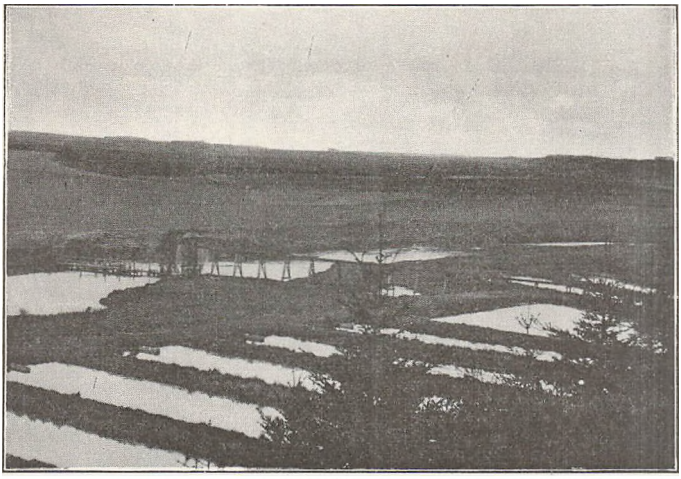

Frøjk Fiskepark

Dronning Karoline Amalie og for Stavnsbaandets Løsning; ogsaa Plantningsmanden har faaet sin Sten, der fortæller om hans Gerning:

Sønderjyde af mandig Id,
Folkelærer af sjælden Flid.
Dit Virke prægede Egnen.

Endnu et Sted maa vi hen, inden vi forlader Holstebroegnen, — til Tvis Kloster, som ligger 5 km Øst for Byen. Man kan komme dertil ad Viborg Landevej, men vælg hellere den idylliske Vandring ad Vej og Sti langs Storaaen; man faar da Stunder til at sætte sig tilbage i de Tider, da flittige Cistercienser-Munke arbejdede i Mark og Have eller holdt deres fromme Andagt i Klosterets Kirke. Kommer man derud, finder man ikke mange Spor af Klosteret, der antagelig har bestaaet af 4 Fløje. Kirkefløjen blev nedbrudt 1698, og for henved 40 Aar siden blev de sidste Rester af fordums Herlighed jævnet med Jorden. Der er nu kun en fredet Tomt og en Mindesten, rejst af en pietetsfuld Efterslægt, til at vidne om, hvor de fromme Brødre drev deres Sysler; men der er dejligt derude i den fredelige Dal, som Munkene valgte til deres Boplads. Den hører nu under Tvis Mølle, som har en yndig Beliggenhed ved Tvis Aa, en af Storaaens mange Grene; der er ved Gaarden en dejlig Have og kønne Spadserestier i Skrænterne langs Aaen.

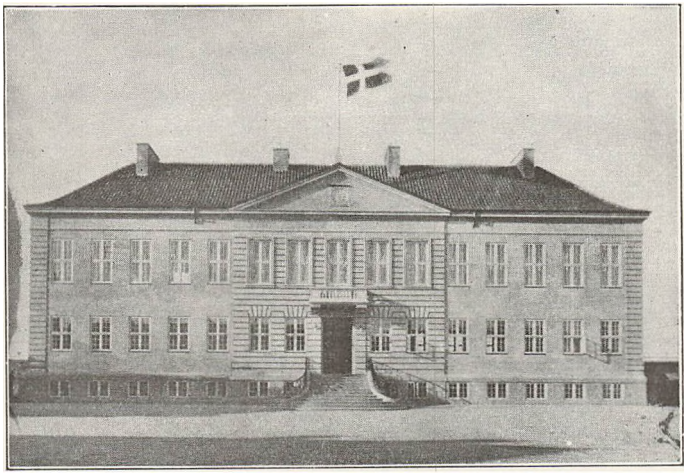

Raadhuset i Struer

STRUER

Hvor herligt du lyser, du krummede Fjord,
der slynger de Sløjfer i Sønder og Nord,
du Vindenes Orgel, du tonende Vand,
der bræmmer med Skummet din riflede Strand.
(Aakjær)

Vi siger Farvel til Aadalens By og drager ad en af dens mange Veje Nord paa efter Struer. Paa Vejen til denne Amtets yngste Købstad kan man tage en Afstikker — hvis man gør Turen ad Landevejen — til Hjerm, der ligger et Stykke Øst for Vejen; med Toget kan man køre til Hjerm Stationsby. Man bør kikke lidt paa Hjerm Kalkgruber, da det er et af de faa Steder i Hardsyssel, hvor der findes Aflejringer fra den geologiske Tidsalder, man kalder Kridtformationen. Der har her været brudt Blegekridt til Kalkbrænding og Gødning i mere end 300 Aar.

Struer har en overmaade køn Beliggenhed ved den lille Bugt, der er afsat af Limfjordens Venø Bugt. Paa Vejen fra Storaadalen til Struer er vi kommen op paa Højlandet, der er saa vidt forskelligt fra Hedesletterne og Indfjordenes lave Engdrag. Det er et stærkt Landskab med kraftfulde Linjer og megen Frodighed. Byen ligger paa

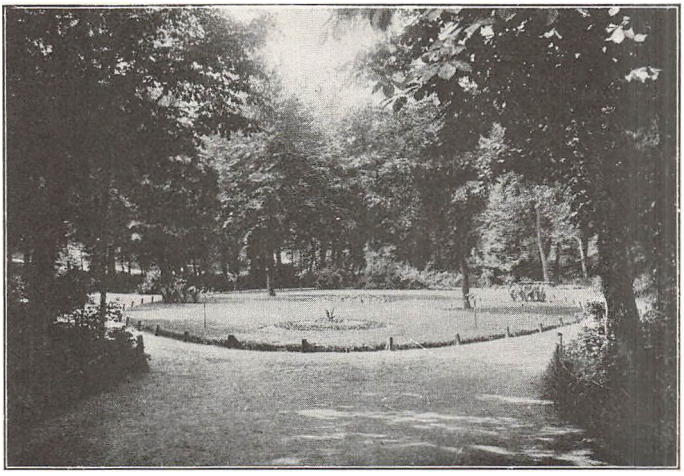

Lystanlægget i Struer

en Skraaning ned mod Venø Bugten, der mod Vest er snævret stærkt ind af to langagtige Næs, som rækker mod hinanden fra Nord og Syd; men Vest for de to Tanger breder Fjorden sig igen ud i en af dejlige grønne Bakkedrag indrammet Vig, der bærer Navnet Kilen. Ad de to Tanger foregik i gamle Dage Forbindelsen mellem Landet Nord og Syd for Bugten; her kom Lemvigegnens og Thylands store Studedrifter paa deres Vandring efter Holstebro; let var det ikke altid at komme over Vadestedet, naar det var Højvande i Limfjorden; nu gaar det lettere, thi Landevej og Jernbane gaar over en solid Dæmning, der forener de to Tanger ved en Bro. Da den første Bro blev slaaet for mere end 300 Aar siden, maatte Thyboerne for deres mange Studes Skyld ogsaa yde Bidrag til den.

Struer er groet op som Ladeplads for Holstebro; men efterhaanden, som Tiden gik, begyndte en vis Selvstændighed at gøre sig gældende hos de mere driftige Folk i den lille Flække; en og anden, der saa, hvordan de store Købmænd i Holstebro bar sig ad med at drive deres Næring, fik Nykker og begyndte for sig selv. Aalborg Købmændene, der alle Dage har villet regere i Limfjorden, lagde sig med deres Skuder ud for Vadestedet ved Struer og søgte ogsaa

paa egen Haand at gøre Forretning til stor Fortrydelse for de Holstebro Købmænd, der gerne vilde være ene om Næringen; de saa saa sandelig heller ikke mildt til den vaagnende Selvstændighed hos de Folk i Struer, der foretrak Købmandsskab for Arbejdet med Jorden, og de søgte paa alle Maader at hævde deres Privilegier.

Men det var lettere sagt end gjort; Byen groede sin stille Vækst, og efter at Vesterhavet i Aaret 1825 havde slaaet Hul i Thyborøntangen og dannet Aggerkanalen, begyndte Struers Stjerne at gaa op. Da Kanalen omkring 1840erne blev sejlbar for større Skibe, forstod Købmændene at benytte sig deraf; dygtige og driftige Folk satte Bo i Byen og skabte sig en betydelig Næring; oftest var det Folk, som flyttede ud fra Holstebro. Som Foregangsmænd i denne Udvikling kan nævnes H. P. Rygaard, M. Schou, P. Tang og især Købmand T. W. Jensen. Den sidstnævnte var ikke blot en dygtig Købmand, men nærede ogsaa stor Interesse for Byens kommunale Forhold. Saa kom Tiden, da den voksende Handel krævede en Havn, men det blev ikke Struer, som kom til at bygge den. Byen var nemlig den Gang en Del af Gimsing Sogn, og de brave Bønder i Sogneraadet ønskede ikke, at Kommunens Penge skulde anvendes til Havneanlæg, og saa fik Holstebro sin Havn i Struer, til megen senere Fortrydelse for Struer Bys Borgere, da de saa, hvad de havde ladet sig glide af Hænde. Men selv om det var Handelsstanden i Holstebro, der havde Magten over Havnen, saa kunde den naturligvis kun til en vis Grad holde Struer nede. I 1864—65 blev Statsbanen, der i flere Aar havde været paa Vej fra Aarhus, ført fra Viborg over Skive til Struer. Og i de følgende Aar fortsattes videre over Holstebro, Ringkjøbing til Fredericia og videre hele den kendte Rundtur. I dette Kredsløb blev nu Struer, takket være sin Havn og hele Stilling ved Limfjorden, det bankende Hjerte; den blev Distriktssæde for det midt- og vestjyske Banesystem. Den Stab af Banefunktionærer, som af den Grund fik deres Hjem i Struer, gav jo en kraftig Tilvækst til Indbyggerantallet; i 1895 markeredes Byens Selvstændighed ved dens Udskillelse af Gimsing Sogn, og 1917 opnaaede den Rang mellem de rigtige Byer som Amtets yngste Købstad. Struer er en By i Fremgang, men den trykkes en Del af, at dens naturlige Opland er noget begræn-

Struer Havn en Kapsejladsdag

set; til Gengæld har den i Havnen, som den efterhaanden har faaet nogen Raadighed over, en udmærket Kilde til Forretning og Omsætning; Importen er stigende Aar for Aar, og naar engang det danske Samfund ser, hvilken Betydning Limfjorden kan faa som Handelsvej via Thyborøn Kanal, vil Struer med sine gode Baneforbindelser være selvskreven til den ledende Plads blandt den vestlige Limfjords Byer.

Struers Tillokkelse som Turistby er dens maleriske Beliggenhed ved den blaa Limfjordsbredning, der er omgivet af grønne hist og her skovklædte Brinker. Byen ligger aaben ud mod Fjorden, og paa Stormdage kommer det friske Sus uden Hinder fejende hen over Bugten ind mod Byen, men i blide Sommerdage føler man den kølende Brise ude fra Søen som en Vederkvægelse. Struer har et kønt Anlæg med Blomsterbede, grønne Plæner og en stille Sø med Svaner, der spejler sig i det stille Vand, men det er Fjorden, der drager i Storm som i Magsvejr. Derfor har Byens Raad i rigtig Erkendelse af dette anlagt en Fodsti langs med Fjorden helt inde fra Byens Hjerte og langt mod Vest ud til Kilen; herfra kan man fortsætte ad Landevejen eller følge Fjordens Krumning ind over Engene hen under

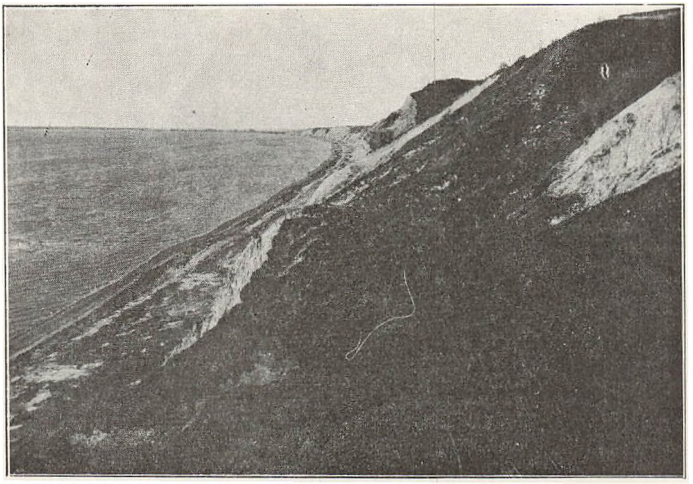

Toftum Bjerge

Bakkerne i Humlum Sogn, hvor Strandbjerggaard, Breinholt og andre Gaarde ligger i herlige Omgivelser. Man kan ogsaa lægge sin Vandring ind over de maleriske Bakker omkring Kilen; herfra er det ikke saa langt at gøre en Afstikker forbi Resen Kirke, eller hvis man gaar Syd om Kilen, over Fovsing Kirke til Klosterhedens Plantage, som her i sin østlige Del har mange kønne Partier. Ret nær ved Struer ligger i smukke Omgivelser de to Herregaarde Kvistrup og Volstrup. Man bør ikke forsømme et Besøg paa Venø, der ligger i Limfjorden, lige Nord for Struer, hvorfra der hver Dag gaar Postbaad til Øen. Der er mange kønne Partier paa den lille Ø i den blaa Limfjord.

Strueregnens smukkeste Parti og det bedst kendte Udflugtssted er Toftum Bjerge Vest for Humlum. Det er et højtliggende af dybt kløftede, stejle Brinker bestaaende Landskab, som danner den østlige Ramme om Nissum Bredning. En dejlig Badestrand har man ved Fjorden, og fra »Bjergene« har man en vidunderlig Udsigt over Bredningen til Lemvigegnens Højland og Thyland, og fjernt ude skimter man som en mørk Stribe Thyborøntangen og bag den Vesterhavet. Landet fortsætter sig mod Nord i en smal Odde, der rækker over mod Sydspidsen af Thyland; men Oddesunds dybe Strøm skiller Thy fra Hardsyssel.

Udsigt fra Vesterbjerg over Anlægget

LEMVIG

Jeg elsker de kløftede Bakker,
hvorunder min Barndom Lyset saa,
hvor Skygger med Tænder og Takker
før Aft'nen langt over Agrene laa.
(Thøger Larsen).

Fra Toftum Bjerge fortsætter vi med Hovedlandevejen til Lemvig. Selve denne Landevejstur er en Oplevelse. Vi holder os til en Begyndelse oppe i Højden, idet Landevejen følger Bjergskrænten, men det gaar snart nedad, og man kører paa et langt Stykke helt nede i det lave Kystland ganske nær ved Fjorden. Man lægger ved Begyndelsen af denne Kystvej Mærke til den kønt beliggende Gaard, Aa Mølle, med en gammel Vandmølle. Det være i forbigaaende sagt, at hvis man ikke selv kører eller gaar — en dejlig Fodtur paa 3 Mil — saa er der god moderne Rutebilforbindelse mellem Lemvig og Struer, derimod ikke Jernbane.

Inden længe begynder Opstigningen til Højlandet igen. Vejen slynger sig i fine Sving op mellem Ardal Bakker, og efterhaanden som man stiger op, breder Landet sig videre og videre ud for ens Øjne. I Nærheden af Nr. Nissum Kirke

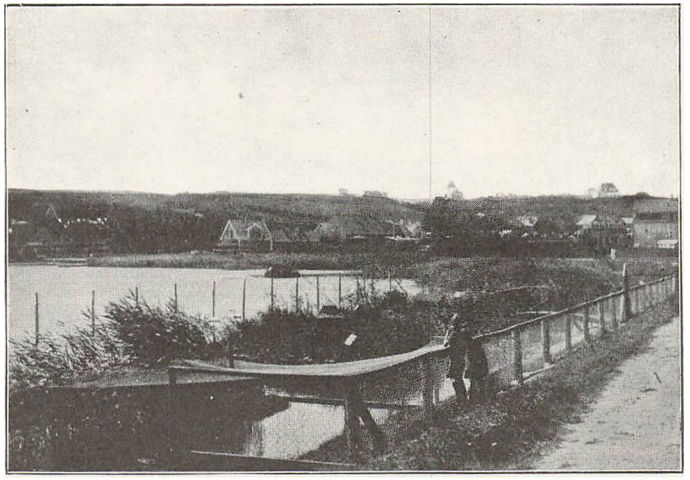

(Fot. Chr. Jespersen) *Fugleparken ved Lemvig Sø*

er man helt oppe paa Højderyggen. Her vil man uvilkaarlig faa Lyst til at standse en Stund. Gaa da ind paa Kirkegaarden eller op paa Højen lidt Øst for Kirkegaardsdiget. Glem ikke selve Kirken, der ligger saa solid og mægtig paa Bakken, hvorfra dens hvide Taarn lyser milevidt; helt ud paa Vesterhavet kan Kirken være Skibene en Vejleder om, at de er paa den rette Kurs. Den er en af Lemvigegnens Hovedkirker, en saakaldt Fjerdingskirke, som man vil blive glad ved at gaa lidt nærmere efter. Ser man ud mod Syd, har man for Øje et jævnt affaldende, forholdsvis fladt Landskab, som langt ude gaar over i Klosterheden, hvis vidtstrakte Lyngflader og Skovplantninger tegner sin mørke Linje i Synsranden. I klart Vejr kan man ud over Hederanden se Møborg Bavnehøj med Kirken hæve sig. Det Land, man ser ud over, er frodigt og veldyrket. Et Par km borte ligger Nr. Nissum Præstegaard og Seminarium. Det blev begyndt som Indremissions-Seminarium 1892 af Pastor Ad. L. Hansen under meget beskedne Forhold, men er siden vokset op til at blive en omfattende Virksomhed. Mod Øst har man et stærkt bakket Terræn med adskillige Kæmpehøje. Ud mod Nord har man et prægtigt Udsyn over store Dele af Nissum Bredning. Lidt før man

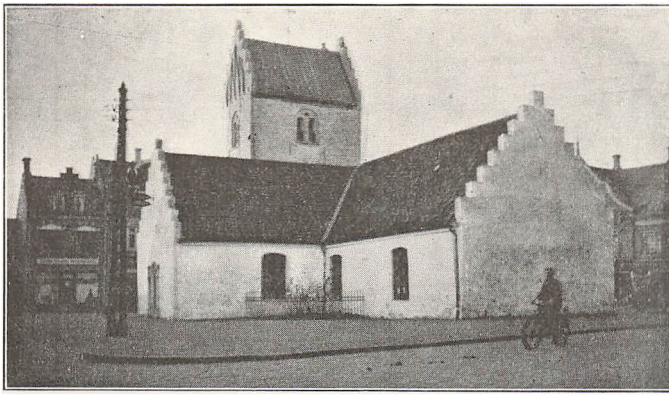

(Fot. Chr. Jespersen) *Lemvig Kirke*

kommer til Kirken, er man passeret Kongensgaard, der i Middelalderen var Sæde for den kongelige Lensmand, og Indre Missions Højskole. Den blev — som den første i sin Slags i Landet — begyndt 1888 i Dalen nede ved Præstegaarden af den førnævnte Præstemand, men for faa Aar siden flyttede den op paa Bjerget med den vide Udsigt og fik her sin ny smukke Bygning rejst.

Paa Vejen videre frem efter Lemvig passerer man, lidt før Nr. Lem Kirke naaes, Lemvigegnens højeste Punkt, Bavnehøj eller, som det hedder i Folkets Tale, »Skjellerhyw«, der naar en Højde af 286 Fod; Generalstabens ikke særligt kønne Maaletaarn lader den let falde en i Øje. Der skal man gaa op, hvis man vil have Udsigt. Et mere underfuldt Skue end det, man har herfra en klar Sommerdag, faar man faa Steder i Landet. Limfjordens blaa Bredning med Thyland og Thyborøn langt ude i Nord og Vest, Harboøres lave Klitland, der som et Fatamorgana svømmer i Soldisen og ude bag Klittens mørke Tange Vesterhavet, hvorfra Brændingens dybe Drøn kan naa ens Øre; mod Vest prægtige Bakkelinjer, og ud mod Fjorden flade Næs og lange Hager. Nede bag Nr. Lem Kirke ser man et Glimt af Lemvig, som gemmer sig i Kløften, og mod Syd har man det samme Syn, blot med endnu videre Horisont, som vi saa fra Nissum Kirkegaard.

Lad mig, inden vi kører ned til Lemvig, fortælle, at man,

(Fot. G. Winther) *Udsigt fra Bakkerne ved Lemvig*

Fra det gamle Lemvig. Sønderbjerg

naar man næste Gang vil til Lemvig fra Struer, da kan tage en anden lidt kortere Vej over Gudum. Omtrent midtvejs mellem de to Købstæder kører man gennem Gudum By — »London« kalder Beboerne den — et eventyrlig forgrenet Dalstrøg med Mølledam, Aaløb og brune Hedebrinker, hvoraf en stor Del dog er klædt med Skov. Her ligger ved Mølledammen Kloster Mølle, hvor den landskendte, nu afdøde vestjyske Bonde Touborg Jensen boede. Hans Enke ejer nu Gaarden. Ved Opstigning fra Dalen kommer man forbi Herregaarden Gudum Kloster, som ligger tæt ved Gudum Kirke. Denne Kirke hørte i Middelalderen til et Nonnekloster under Benediktinerordenen. Har man god Tid, bør man ikke forsømme en Tur til Fods ind gennem den smukke Hulvej i Plantagen.

De to Veje over Humlum—Nr. Nissum og Struer—Gudum mødes tæt ved Lemvig. Vejen ned til Byen gaar gennem en slynget Hulvej, der er skaaret ud i Bakkerne. I et Sving har man pludselig den lille Stad under sine Øjne, som den ligger ud mod den aabne Fjord i Nord og paa de tre andre Sider omgivet af skønt formede, dybt kløftede Bakkedrag.

Paa Bakkehøjden mod Vest ser man Byens smukke Vandtaarn, om hvilke den øvre By — Stationsbyen — grupperer

sig. Syd for Byen findes en idyllisk Sø med Svaner og vilde Ænder.

Lad det ikke blive glemt, at man ogsaa kan komme til Lemvig med Jernbanen fra Statsbanestationen Vemb. Der er en god, hyppig og hurtig Forbindelse. Endelig gaar der ogsaa Landevej fra Vemb til Lemvig. Paa denne Tur kommer man gennem den vestlige Udkant af Klosterhedens Plantage.

Klosterhedens Plantage, der i Areal er Danmarks største samlede Skovdistrikt, ejer mange kønne Partier. Den er ligesom de andre vestjyske Skove blevet et udmærket Vildtterræn, hvor Ræv, Hare og Raadyr formerer sig stærkt. I de sidste Aar har ogsaa Kronvildtet fundet Vej til de vestjyske Lunde. Her i disse vidtstrakte Skovarealer kan Dyrene finde en Tumleplads og Vækstbetingelser, der frembringer et virkelig Vildt, som kan give selv den trænede Jæger nok at bestille, om han vil have noget ud af sin Jagen. Her kan Jægeren opleve den Stemning, som den store Skovs vilde Ensomhed kalder frem i Sindet.

4 Kilometer før man naar Lemvig, passerer man Rom Kirke, en af Vestjyllands største og kønneste Granitkirker.

En ældgammel By er Lemvig. Den er nævnt i et Brev 1234 under Navnet Læmwich. I et Dokument 1479 omtales, at Byens Raadhus er gaaet op i Luer og dermed ogsaa en Del af Byens ældste Papirer. Af dens Priveligier kender man ingen ældre end 1545, i hvilket Aar Kong Christian III forunder Byen Priveligier ligesom andre Købstæder i Nørrejylland. 1684 bevilger Christian V Lemvig formedelst en den overgaaet Ildebrand forskellige Indrømmelser m. H. t. Skatter. Lemvig har faaet sin rigelige Hjemsøgelse af Ildebrande. 1683 slog Lynet ned i Kirkens Spir, som blev ødelagt. Det følgende Aar opstod en Ildebrand, der lamslog Byen for lange Tider. En from Præst i Dybe, Peder Hemmeth, giver i en »Hjertelig Med-Ynck offver den meget hastig oc saare forskreckelig Ildebrand i Lemvig« et levende Billede af Ildens Hærgning. Ilden kom op i en Smedje nede ved Stranden, og Præsten kvæder saaledes:

„Den Smed ved salten Søe, tend an i Solens Røde
sin Eisse, see, der var U-Lycke ved den Gløde.
Af Gnisten kom en Brand, den Brand den By omspændte,
at paa to Timers Tid den ganske By opbrændte."

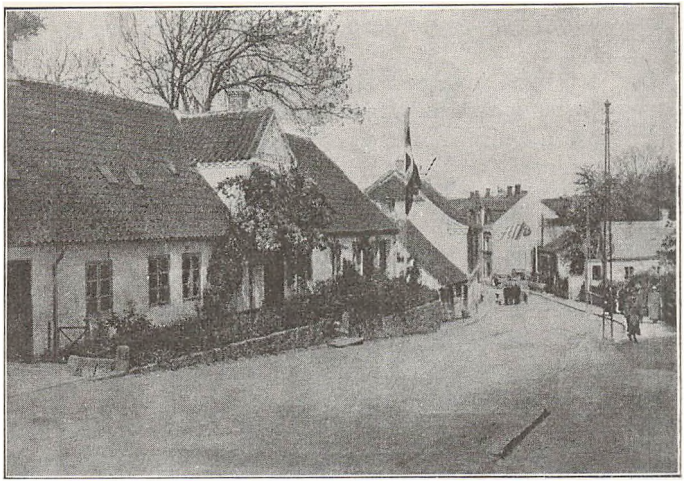

Vesterhus

Flyd Øje, flyd med Vand; Du Hjerte Blod maa fælde,
Der Luen kom til Krud, til Høglands Viin og Tiære,
det tornet op i Sky, saa hver begyndt at kære.
Sig Himmel, Himmel sig! er Dommedag for haande.

Ilden hærgede slemt og mange højfornemme og velstillede Folk mistede alt, hvad de ejede, saa de maatte gaa ud for at tigge Brød hos Bønderne.

„Der blev for Borgerskab ey leffnet Brød til Munde,
Ey Pind, ey Stage, Stick, ey ringest Naal i Vegge
Saa mangen fordum Efrid* maa Brød af Bonden tigge
oc tit umættet gaa, ey faa sin Hungers Svale."

„Den Herrens skiønne Præst med hare Bog i Haande.
i Hjertet sorgefuld oc med beængstet Aande,
Som Loth fra Sodoma til Zoar fordum ijled
Til Cabbel Herre-Slot sin Flugt paa Timen stiled."

Historiske Begivenheder af Betydning er ikke knyttet til Lemvig, trods dens høje Alder. Men alle kender vel Sagnet om Bonden fra Lemvig, der i Svenskekrigens Tid en Aften blev fanget paa Landevejen af en Flok Ryttere, der var paa Vej til Byen. De tvang Bonden til at følge med som Vejviser. Han maatte ride foran Rytterflokken. Selve Byen, der laa skjult under de høje Bakker, kunde man ikke se fra Landevejen, men Lysene fra Gaarde og Huse paa Bakkehøjden paa den modsatte Side af Fjorden, blinkede

* Efor = Øvrighedsperson.

Rytterne i Møde tværs over den mørke Dal. Bonden red nu rask til hen mod den stejle Skrænt, lod sin Hest springe ud i Mørket, og i Farten fulgte — uden at ane, at de var paa Afgrundens Rand — Svenskerne med. Næste Morgen fandt Lemvigboerne de dræbte Mennesker og Heste ved Foden af den stejle 'Brink. Bonden havde ofret Livet for at frelse Byen fra Plyndring.

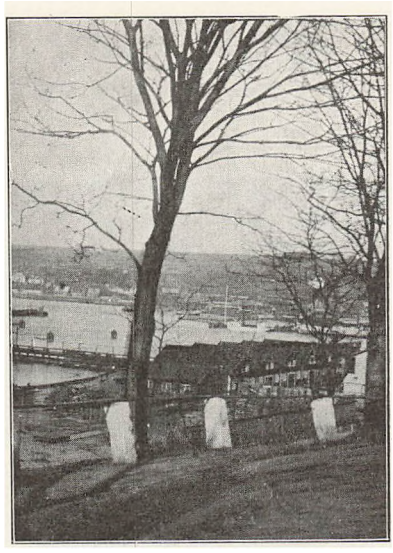

Et Udkik fra Vesterbjerg

Byens Borgere levede ned gennem Tiden under beskedne, men dog forholdsvis gode Kaar paa Grund af Byens gode Beliggenhed i et ypperligt Opland, Skodborg og Vandfuld Herreder, som ifølge »Danske Atlas« er »saa bekendte af deres Frugtbarhed paa Korn og Græs, deres skønne Opdræt af Heste, Stude, Køer, Faaer og Svin, deres Heste og Hopper har Berømmelse frem for andensteds i hele Jylland.« De tidligere nævnte Udtalelser om Hardboerne som føre, stærke, anseelige Folk er i særlig Grad møntet paa Lemvigegnens Befolkning. En senere Skildrer, Raadmand C. Drejer, lægger yderligere følgende gode Egenskaber til: flittig Kirkegang, Godgørenhed, Tjenstagtighed og Gæstfrihed.

Slutningen af forrige Aarhundrede bragte Byen en betydelig Opgang, hvortil særlig bidrog Aggerkanalen, Anlæg af en Havn (1855—57), Jernbanen Vemb-Lemvig (1879), Lemvig-Thyborøn (1899) og senere Thyborønkanalens Sikring.

Det ældste Minde om Byens Fortid er Kirken — Vor Frue — som ligger paa Torvet. Det er en Korskirke med Taarn, der tidligere bar et slankt Spir, men nu har

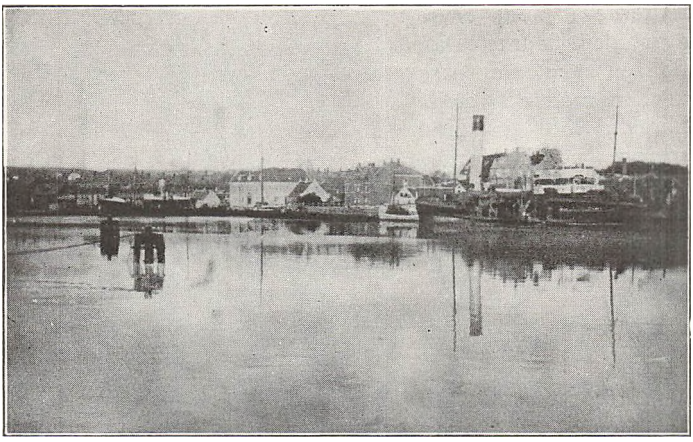

Lemvig Havn

Kamgavle, prydet med Blindinger. Jordsmonnet omkring Kirken — her var Kirkegaard til 1807 — er i Aarenes Løb jævnlig blevet hævet ved Opfyldning, saaledes at Kirkens Gulv ligger et Stykke under Torvets Niveau. Byens Hovedstrøg gaar gennem de gamle Landevejsgader, Østergade og Vestergade. Det gamle Præg er der ikke meget af tilbage i disse Gader; dog ligger der i Østergade skraas over for det smukke ny Afholdshotel nogle smaa forklemte Huse, der giver et Indtryk af beskedne Boligforhold i forrige Dage. I den modsatte Ende af Byen i Vesterbjerg ligger en gammel Købmandsgaard og et meget smukt Hus »Vesterhus«, der nu er fredet af Nationalmuseet. Paa Hjørnet af Østergade og Vasen ved Torvet findes en Købmandsgaard, der er omtalt i H. C. Andersens Roman »O. T.«. Lige overfor denne Gaard laa forhen en Latinskole, som blev oprettet af Christian den III, men igen nedlagt 1739.

Raadhuset i Østergade, en noget tung og dyster Bygning, er opført 1876. Dens Vestibule er dekoreret med Kalkornamenter af Kunstneren Johs. Malling, og imellem Ornamenterne er indskrevet følgende Devise, forfattet af Lemvig-Digteren Thøger Larsen:

„I Høst og Vinter som i Vaar og Sommer,
er her til Huse Byens Raad og Dommer.
Gid Kløgt og Rétfærd lede Værk og Tale,
Og vogte Døren ind til disse Sale."

Mest mindende om det ældre Lemvig er Sønderbjerg med adskillige gamle Huse, som er blandet hyggeligt mellem hinanden i Bakkerne. Ogsaa i Søndergade er der kønne gamle Huse; blandt dem Byens ældste Hotel (Jespersens) med en stor gammel Have. Af nyere Arkitektur er der Grund til at nævne Alderdomshjemmet, Amtssygehuset (Helge B. Møller) og enkelte Privatboliger.

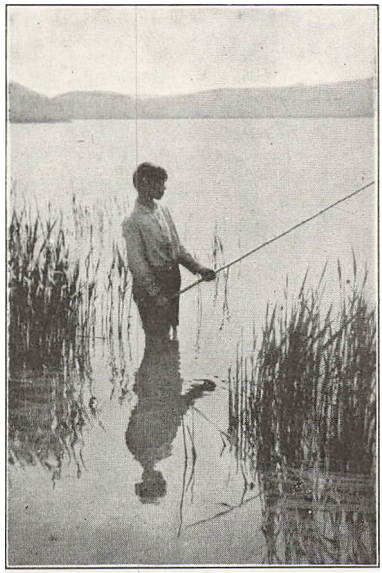

Fiskefangst ved Lemvig Sø

Det, som giver Lemvig en Særstilling blandt Hardsyssels Byer, er dens Plads i de herlige Naturomgivelser. Lad os vandre en Tur ud mod Vest langs Fjorden gennem Byens kønne Anlæg, som er plantet paa de stejle Bakkeskraaningers østlige Hæld. Det var Byens Borgmester, som i 1857 begyndte at plante; der var godt Læ under Bakkerne, saa Plantningen slog godt an. En bred Spadseresti fører gennem Anlægget et Par km ud langs Fjorden til Vinkelhage. Man har paa denne »Langelinje«-Tur en fri Udsigt over Fjorden og Nissum Bredning og hinsides Fjorden til Nr. Lems kraftige Højdedrag med Herregaarden Kabbel.

Men vil man rigtig nyde det Udsyn, som er den særlige Fortryllelse under et Besøg i Lemvig, saa skal man op i Højden. I Anlægget er udskaaret flere Bjergstier, og ad dem kan man ret behageligt naa de godt 100 Fod op, som de vestlige Bakker ligger hævet over Fjorden. Heroppe, særlig fra en Knude ud for Kirkegaarden, kan man se ud over det meste af Byen, der hygger sig saa venligt nede i Dalen; bag ved den, mod Syd, ses et Stykke af Søen, og ud mod Nord har man Fjorden med Thyland og Thyborøn i det fjerne.

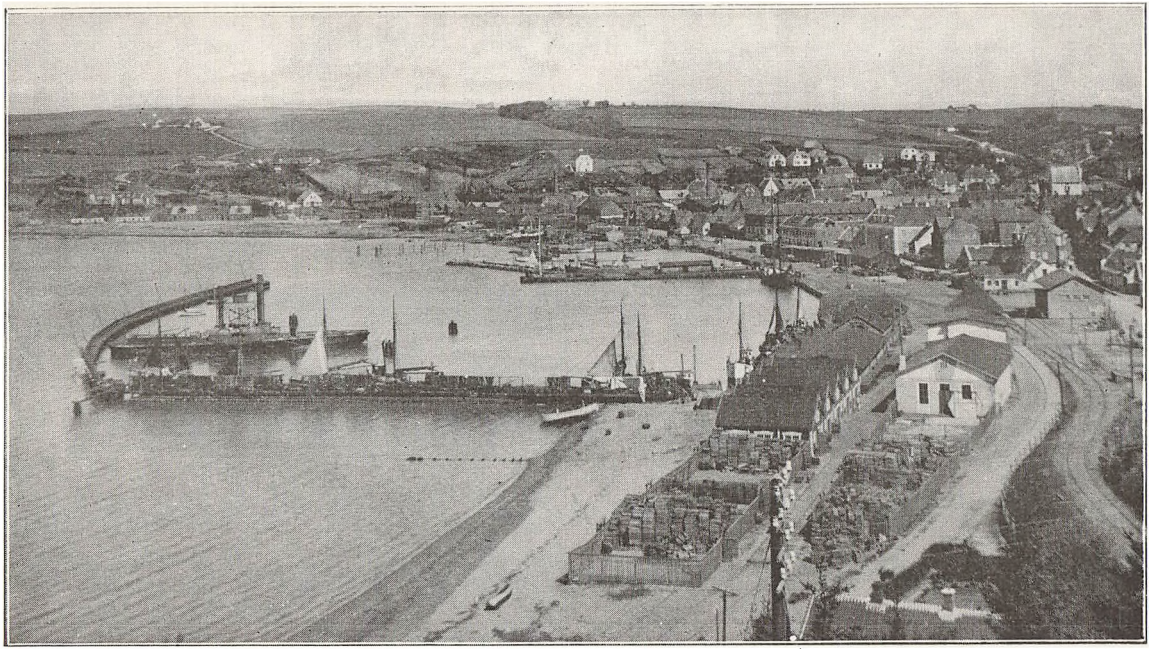

Udsigt fra de vestlige Højder

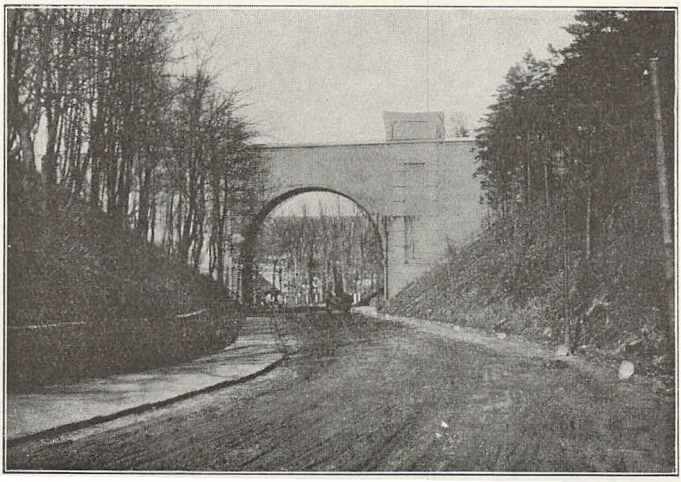

Danmarks højeste Jernbanebro

Lemvigs Beliggenhed er saa ejendommelig og naturskøn, at en Turist nok kan faa Lyst til at slaa sig ned her i længere Tid; der er saa mange Veje at gaa og saa mange Sider at se det prægtige Fjordlandskab fra, at man ikke saa hurtigt bliver færdig med det.

Men naturligvis er det Havet, der her som altid øver den stærkeste Dragning, og der er da særlig 3 Steder at vise den fremmede: Bovbjerg, Harboøre og Thyborøn.

Bovbjerg ligger 15 km fra Lemvig. Man kan komme dertil med Rutebil fra Lemvig eller fra Bonnet Station med Postbil. Endelig kan man med Harboørebanen tage til Strande St. og derfra spadsere Øst om Ferring Sø gennem et højt og frodigt Landskab, hvor man i Nærheden af Gaarden Grysbæk passerer en skøn Vandmølle-Idyl og lidt længere fremme den nu udstykkede Herregaard Vandborg Vestergaard. Man kan ogsaa lægge sin Vej Vest om Søen gennem Klitlandskabet langs Havet. Fra Ferring By med Badehotellet og Kirken er der et Par km op til Høje Bovbjerg med Fyret; dets Flamme ligger 62 Meter over Havet, og oppe fra denne Højde har man et vidt Udsyn til alle Sider. Lidt Nord for Fyret er rejst en Granitbauta for Politikeren C. Berg, hvis Barndomshjem, Bjerg i Fjaltring, lig-

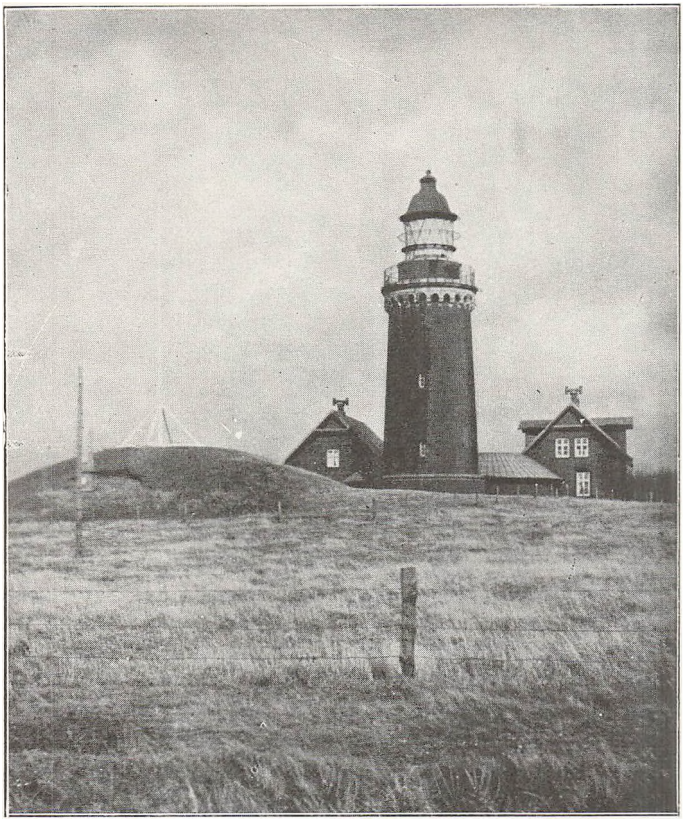

Bovbjerg Fyr

ger en 7—8 km Syd for Bovbjerg. Paa en lille Høj Vest for Fyrtaarnet staar en Sten til Minde om Kong Frederik VI Besøg 1826.

Bovbjerg, som i Høfdebygningens første Aar ikke var draget ind under det Omraade, der skulde værges med Høfdernes stærke Tænder, blev efterhaanden voldsomt angrebet af Havet; der skete hvert Aar store Skred i de mægtige Lerklinter, som sank ned mod Stranden og blev slikket ud i Havet af Bølgeslaget. Det kunde regnes ud, hvor mange Aar, det vilde tage, inden Havet naaede ind til Ferring By

og Bovbjerg Fyr. Saa rykkede Vandbygningsvæsenet Syd paa med Høfderne, og de har nu til Dels brudt Strømmens Magt og lagt en bred Forstrand ved Bjergets Fod, saa man tør regne med, at Havets Angreb her er afslaaet.

Fra Bovbjerg kan man let gøre en Tur til den interessante gamle Herregaard »Ryssensten« i Bøvling. Paa Turen derhen kommer man forbi den gamle Folkevold »Rammedige«, som er omtalt andet Sted i denne Bog.

Tre Gratier i Vesterhavet

Harboøre. Omtrent midtvejs paa Klitten ud for Ferring Sø begynder Harboøre Sogn, og det strækker sig en 15 km mod Nord op til Thyborøn. Det langstrakte flade Sogn har Havet til Nabo mod Vest og mod Øst tegnes dets Grænse af Vandborg og Engbjergs skønne Bakkelinje.

Ind mod Indvandene — Veserne — findes gode Enge, men ellers er det en fattig og lidet frugtbar Jord, Harboøres Beboere har faaet som deres Hjemstavn, men de tager Erstatning hos den store Nabo, det bølgende Hav. Harboøres Navn er knyttet til mange tunge og mørke Minder, og med særlig Gru staar de 2 store Ulykker: 1893, da 26 Fiskere omkom i en Storm, der overraskede dem under deres Fiskeri, og 1897, da Besætningen fra Lilleøre Redningsbaad druknede. To Fællesgrave med smukke Mindesmærker paa Harboøre Kirkegaard vidner om disse Begivenheder. Den fremmede bør ikke glemme et Besøg paa denne minderige Kirkegaard.

Om de utallige Strandinger, som i Aarenes Løb er indtruffet paa Harboøres farlige Strand, kunde berettes mangt og meget, men det vilde føre for vidt her. De mest kendte Strandinger fra de senere Aar er den tyske Undervands-

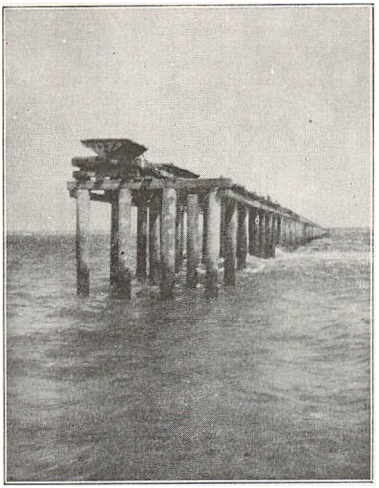

Den store Mole ved Thyborøn

baad »U 20« — Passagerdamperen Lusitanias Banemand — som løb paa Grund ud for Vejlby Klit i 1916, og den norske Tremaster Bragdø — der blev sagt, det skulde være Verdens største — som løb ind paa Revlerne ved Vrist 1921. De er nu hugget op og sprængt, men de vil blive mindet længe.

I det sydlige Harboøre ind mod Ferring Sø ligger to smukke og rigt afvekslende Klitpartier, Liløre og Vejlby Klitter. — Kun enkelte spredte Nybyggere har rejst deres Sommerhuse herude; saa det dejlige Klitlandskab ligger endnu ret uberørt hen. Men det vil en Gang blive opdaget. Der findes et Hotel i Harboøre Kirkeby, hvortil Banen fører paa sin Vej mod Thyborøn. Er man pr. Bil eller pr. Cykle fra Lemvig til Harboøre, bør man lægge sin Vej over Hygum Bakker, og man maa da, naar man kommer op i Højden, standse en Stund ved Hygum gamle Mølle. Lidt Syd for Møllen ved en Bivej ligger en Kæmpehøj. Gaa der op, og du vil have et Udsyn for Øje, der er uforglemmeligt. Milevidt ser man ud over det flade Harboøre, hvor Hus ligger ved Hus; langt ud over Havet, hvis Brænding lyser i det mørke blaa; ud over Nissum Bredning til Thyborøn og Thylands frugtbare Bakkedrag med Gaarde og Kirker, blandt hvilke Vestervig Kirkes hvide Taarn rager højt op; mod Syd bag Ferring Sø ligger Bovbjerg med Hotel, Kirke og Fyr. Selve Højdedraget, man staar paa, bærer et stort Antal Oldtidsgrave — Engbjerg Høje —, hvis stærke Linje man ser tegne sig mod Himlen, længe før man naar op paa Højden.

Thyborøn. Fra Harboøre kan man med Toget køre til Thyborøn. Bilvej findes ikke de sidste Kilometer, men en og anden dristig Billist kører alligevel til Thyborøn over

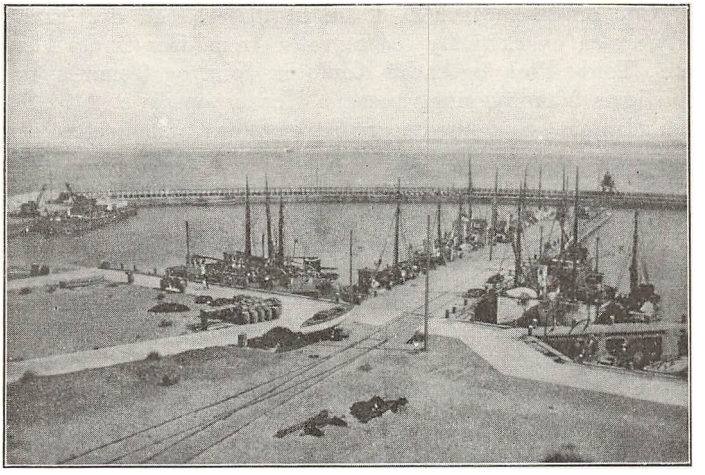

Parti af Thyborøn Havn

Enge og ujævne Stier og tager de Bums, det giver. Der har ligget en lille Landsby her ude, gemt bort fra Verden, gennem lange Tider. Inden Banen kom 1899, var det en besværlig Tur at komme herud ad den lange øde Tange, hvor der kun laa enkelte spredte Huse. Men nu kan man komme til Byen baade fra Land- og Søsiden; 1914 blev der bygget en Fiskerihavn helt ude paa Tangens Spids ind mod Fjordsiden, og eftersom Kanalen mellem Hav og Fjord er blevet uddybet, er der blevet en livlig Trafik baade af Fiskekuttere og Fragtskibe.

Herude fører Ingeniørerne deres haarde Kamp for at holde de lave Tanger i den rivende Strøm, som gaar ud og ind gennem Thyborøn Kanal. Høfderne bygges her særlig stærke og solide for at holde Landet fast mod Havets svære Angreb. Med Havstrømmen foregaar langs den jyske Vestkyst, men særlig ved Thyborøn, en stærk Sandvandring, som i Aarenes Løb har ført uhyre Sandmasser ind i Limfjorden, hvor Sandet har aflejret sig som udstrakte Grunde; Staten har siden 1892 holdt Sandpumperen »Thyborøn« herude, for at der kan holdes et Sejlløb aabent ind mod Fjorden. Klitterne er ikke her af særlig Mægtighed; Ingeniørerne maa bygge kunstige Diger til Hjælp for Klitterne, og de har deres Hyre med at holde Dæmningerne stærke nok til at modstaa Stormdagenes Højvande.

Ude omkring Havnen, 1 km nordligere end den gamle By, er en ny Havneby ved at vokse frem. Her findes Havne-, Told-, Post- og andre Kontorer, først og fremmest naturligvis Vandbygningsvæsenets. Her er ogsaa et lille Sømandshjem, som modtager Feriegæster. Staten ejer den nordlige Del af Tangen; den blev erhvervet, den Gang Havnen skulde bygges, for at ikke Jordspekulationen skulde gribe for stærkt om sig.

En fortræffelig Badestrand har man ved Thyborøn, saavel ude ved Havet som inde ved Fjorden paa begge Sider af Havnen; man skal blot vogte sig for at komme for nær til den rivende Strøm, som næsten al Tid gaar i Kanalen. Mødet herude mellem Limfjord og Vesterhav giver disse Egne en egenartet Skønhed. I Efteraarets Stormdage føler man sig paa den smalle Tange mellem Fjordens Højvandspres og Havets brølende Brænding helt i Elementernes Vold, men i de skønne Sommerdage og de lyse Nætter er der en mild og skær Tone over de store Sandsletter, en stærkere Farveglød end andre Steder paa den jyske Kyst. Særlig vil man paa Sommerdage med høj Himmel glæde sig over Lysets Farvespil ind over Limfjordens blaa Vand; Limfjorden er Danmarks Middelhav.

Gør Rejsen tilbage til Lemvig ad Søvejen. En Sejltur paa Limfjorden en skøn Sommerdag er en herlig Oplevelse. Vel er der ikke faste Turistruter endnu i den vestlige Limfjord; men der findes let en Lejlighed med en Fiskekutter eller et Fragtskib.

— — —

Ja, hermed være da Hardsyssel i al Beskedenhed bragt i Erindring for Landsmænd og fremmede, som vil se og opleve en stærk og egenartet, ægte dansk Natur med Hav og Fjord, Søer og Aaløb, vide Sletter og høje »Bjerge«. Turisten vil aldrig faa Lejlighed til at kede sig her i Hardsyssels vide Verden. Jagten i de store Skove, Fiskefangst i Aa og Sø, Vandring over Hedens brune Flader og først og sidst det muntre Sommerliv ved det store Hav, der aldrig er i Dag som i Gaar, skal nok holde en i Aande.

Hardsyssel er en dejlig Egn i Danmarks skønne Land.

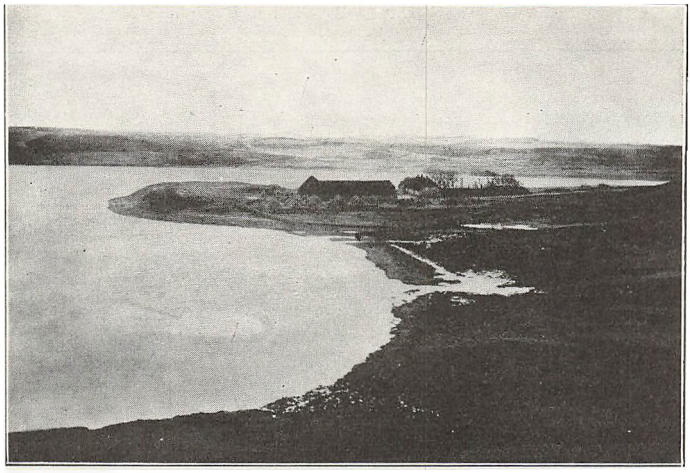

PYTHEAS FRA MASSILIA

Af *Svend Aakjær*

Den græske Købmand Pytheas fra Massilia er den ældste fremmede Søfarer, der har gæstet Danmark. I disse Tider er det just 2200 Aar siden, idet man sætter hans Sejlfærd til ca. 325 f. Kr. Han er Nordens og Englands Opdager, den første fremmede Turist i Danmark, og da han netop kan formodes at have gæstet Egnen fra Ringkøbing til Limfjorden, den Egn, som er Emnet for Turistforeningens Aarbog i Aar, saa vil det maaske findes passende at ofre denne Turisternes Oldermand en Omtale paa dette Sted. De faa Stednavne og Stammenavne han nævner fra disse Egne udgør de ældste Ord i vort nordiske Sprog, de korte og uklare Stumper af hans nu desværre tabte originale Rejseberetning, der findes som Citater, især i Romeren Plinius' Naturhistorie, er det ældste skrevne Stykke Danmarkshistorie vi ejer.

Han levede paa Alexander den Stores Tid i den græske, blomstrende Koloniby Massilia eller Massalia, det nuværende Marseille, og sejlede derfra ud paa en stor Sørejse langs Spaniens og Galliens Kyster til Britannien og Norden, og nedlagde sine Rejseindtryk i et Skrift »Om Oceanet«, der længe blev regnet for upaalideligt, og derfor maaske

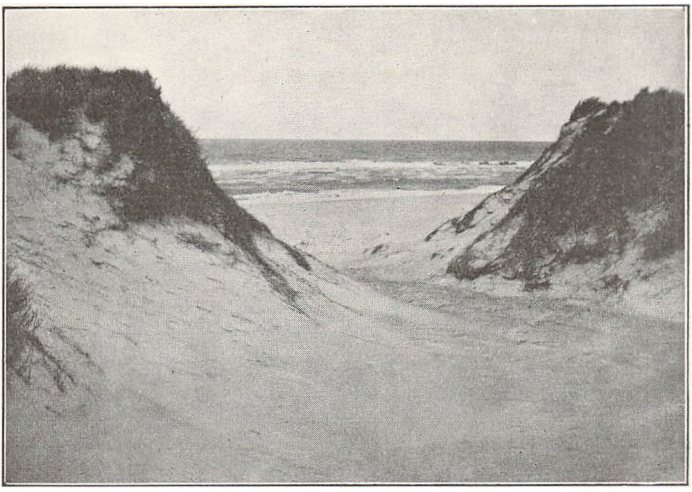

Klitparti ved Nørre Lyngvig

er gaaet ganske til Grunde, bortset fra spredte Citater hos romerske Forfattere.

Længe antog man, især tyske Forskere, at han i Norden ikke naaede længere op end til Helgoland og Vadehavet i Nordtysklands Marskegne, men i 1917 fremkom en Afhandling[1] af den danske nu afdøde Geograf Professor Steensby, der gav gode Grunde for, at Pytheas maatte være naaet længere mod Nord, helt op til Vestjyllands Kyster.

De geografiske Grunde, hvorpaa Steensby byggede denne Formodning, skal jeg lade staa ved deres Værd, da jeg ikke har faglig Viden til at bedømme dem. Hvad der i det følgende skal søges, er at prøve, om denne Formodning lader sig støtte ogsaa ad sproglig Vej, noget Steensby allerede var inde paa.

Det synes som om Pytheas fra Kent i England (Forbjærget *Kantion)* er sejlet over til Rhinens Munding, og derfra har fortsat sin Rejse ad den ældgamle vestlige Handelsvej langs Nordsøkysten op til Limfjordens Vestmunding. Efter Steensbys Undersøgelser tør der nemlig ikke mere tvivles om, at det var helt op til vestjyske Fjorde,

[1]) Geografisk Tidsskrift XXIV. Hefte 1.

Gammelt Fiskerhus ved Ferring

hans Sejlfærd rakte, og ikke blot til Helgoland eller Vadehavet ved Halligerne.

Fra Britannien (England), som Pytheas har omsejlet, og hvis Omkreds han opgiver (i »Stadier«, det græske Længdemaal), har han maaske foretaget Rejsen over Nordsøen til »det yderste *Thule*«, eller i alt Fald hørt keltiske Skippere fortælle derom. Endnu i Tillægget til den engelske Konge Alfreds Oversættelse (kort før 900) af Orosius' Verdensbeskrivelse nævnes det, at mod Nordvest fra Ibernia (Skotland) ligger det yderste Land, som man kalder *Thyla*. Den afdøde svenske Sprogforsker Adolf Noreen har villet tolke Navnet Thule af et keltisk Ord for Bjærg, der er beslægtet med Latin *tuli* »jeg bar«, dansk *taale (thola)* »bære«, egtl. »løfte, hæve op«, saaledes at Navnets Betydning skulde være Højlandet eller Bjærget. Noreen tænker sig, at det har været Kelternes Navn for det høje Bjærgland omkring den ældgamle Havn ved Bergen. Denne By har senere faaet dette Navn, *Björgvin, Bergen,* ved Tilføjelse af den gamle norske Stednavneendelse *Vin* »Græsgang«; men Plinius nævner Stedet i Formen *Bergos,* der er den urgermanske Form for selve Ordet *Bjærg*.

Det Par fattige Citater hos Plinius, som melder om dis-

se Egne, fortæller at der foran Scythia, d. v. s. det nordøstlige og østlige europæiske Fastland, ligger en Ø, som kaldes *Raunonia*, een Dags Sejlads fra Skythien, hvor man fortæller, at der ved Foraarstide paa Bølgerne inddriver Rav (Plinius 54. 13 & 27). Pytheas fortæller, at der ligger et »*aestuarium*«, en Havbugt, Lagune, Fjord af Oceanet nær ved *Inguionerne, Mentonomon* ved Navn, 6000 Stadiers Vej. Fra dette er Øen *Abalum* (eller *Abalus)* en Dags Sejlads borte; her føres paa Bølgerne Rav ind, som er Udskilningsprodukt (Udtræk, Afskum) af det stivnede Hav (»Merskum« altsaa!). Indbyggerne skal bruge det til Brændsel i Stedet for Træ, og sælge det til de omboende *Teutoner*. Det samme troede ogsaa Timæus (græsk Geograf og Historiker 346—250), men han kaldte Øen for *Basilia* (den kongelige?).

Først drøfter Steensby nu Stedet for Fjorden *Mentonomon*, og mener, at den maa søges i en af Indskæringerne paa Jyllands Vestkyst. Han naar snart til det Resultat, at der kun kan være to Muligheder, Nissum Fjord eller Ringkøbing Fjord, og naar han træffer sit Valg til Fordel for den sidste, synes det snarere at være af historiske end af geografiske Grunde: »Hvad Nissum Fjord angaar, er det mere dens relative Ubetydelighed og det, at den aldrig i historisk Tid har spillet nogen Rolle, der vækker Tvivlen.« Han mener altsaa, at Fjorden i Inguionernes Land er Ringkøbing Fjord, hvor Rindum fik sin »Køb ing« (Rindum-Køb ing) i Middelalderen, og følgelig skulde Mentonomon gengive Ordet *Minde* i Nyminde Gab, som kan ligge 6000 Stadiers Vej fra Pytheas sidste Havn, Kent, Wight eller Kap de la Hague.

Jeg skulde imidlertid tro, at det netop tør formodes, at Nissum Fjord, og især dens Nordvig, Bøvling Fjord, maa have haft endogsaa ualmindelig stor Betydning for Handel og Søfart, og det paa en Tid, der ligger langt nærmere ved Ravhandelens Blomstring og Pytheas' Rejse end den forholdsvis sene Tid, da Rindum *(Rænnum* i Kong Valdemars Jordebog) fik sin Køb ing i Ringkøb ing.

Af historiske Grunde kan man afgjort ikke foretrække Ringkøbing Fjord for Nissum Fjord, men ikke mindre veveligt er det af sproglige. Nyminde Gab viser jo dog allerede ved sit Navn, at Stedet er »nyt« i Forhold til et an-

det Sted Minde. Findes der da et Sted *Gammelminde?* Ja, og netop ved Nissum Fjord. Nymindegab har i det hele taget aldrig i den stedlige Udtale baaret Navnet Minde, men hedder den Dag i Dag »*æ Gaf*«, Gabet. Selv saa langt ned som i det 18. Aarh., ja, endnu i vore Dage, var Minden, »*æ Minnd*«, ene og alene Navnet paa en ikke ubetydelig Havn eller Ladeplads ved Nissum Fjord, som den Gang nok var overfløjet af Køb ingen ved Rindum; men saaledes var det næppe i Oldtiden. Ved Bøvling Fjord laa det gamle kongelige Slot *Bøvling*, i ældre Tid *Bifling*, som lige fra Kong Valdemars Jordebog og indtil Frederik III solgte det til Hollænderen Ruese, der lod det kalde Rysensteen, har været Krongods, Kongelev. At denne gamle Kongsgaard kan have haft vigtige Ting at værne, ogsaa i ældre Tider, derom vidner den Kendsgerning, at lidt Nord for Minde og Bøvling ender den store og vigtige Oldtidsvej, der gennemskærer Jylland fra Øst til Vest, fra Egnen ved Viborg-Søerne over Karup Aa ved Hagebro, over Holstebro og ud sønden om Bovbjærg. Herude ved den gamle By Ramme kunde den ejendommelige Fæstningsvold Ramme Dige og den usædvanligt store Mængde Høje nok tyde paa, at der netop i »Ravtiden« havde været en stor Handelsplads og Havn just paa dette Sted, saaledes som Sophus Müller har formodet.

Der er da netop historiske Grunde for den Formodning, at det var paa disse Egne Mentonomon laa. Ikke mindre sandsynlige er de sproglige Grunde for Rigtigheden af Steensbys Sammenstilling af Mentonomon med Minde — blot skal det altsaa være »æ Minnd« og ikke »æ Gaf«. Ordet *minne* »Munding«, som vi kender fra Kerteminde, Warnemünde, Dünemünde o. s. v., maa formodes at have haft en urnordisk Form *minthanan*, endnu ældre *minthanam*, og denne urgermanske Form skulde atter svare til en arisk Form *mentonom*, hvortil Pytheas har føjet den græske Intetkønsendelse *-on*, saaledes at Navnet kom til at se helt græsk ud: Mentonomon. Denne Form opviser netop de urgamle Ejendommeligheder, vi skulde vente i vort Sprog før dets urgermanske Skikkelse. Overgangen *ment-* til *minth-* er endnu ikke indtraadt, men *mento-* svarer til Latin *mentum* »Hage« overfor *mind-*, ligesom Latin *ventus*, arisk *wentos* svarer til germansk *windaz*, vort *Vind*.

Overgangen fra o til a er heller ikke indtraadt endnu i Hankøns- og Intetkønsendelserne *-os*, *-om*, Latin *-us*, *-um*, Græsk *-os*, *-on*. Ordet er ogsaa ældre end Overgangen m til n i Intetkønsendelsen. Her er allerede i Urnordisk ogsaa n helt forstummet, idet *Horn*, som oprindelig hed *kornom*, senere *chornam*, derefter *hornan*, allerede paa Guldhornet kun hedder *horna*, og allerede i Oldnordisk har tabt enhver Endelse: *horn*.

Baade arkæologiske, historiske, geografiske og sproglige Grunde synes da at tale for, at Mentonom i det 4. førchristelige Aarh. var det nordiske Navn paa en gammel jysk Vestkysthavn ved Minde i Nissum Fjord, med et Folk til Naboer, som Pytheas kaldte *Inguioner*. Disse Inguioner maa være de samme som Tacitus (Germania 2) Aar 98 kalder *Ingaevoner*, den nordligste Gren af Germanerne, der bor nærmest ved Oceanet, og Plinius fortæller (99), at de bl. a. omfattede *Cimbrer*, *Teutoner* og *Chauker*, d. v. s. Nordsølandet fra Thy til Bremen. Der er derfor intet paafaldende i, at der bor Inguioner ved Mentonom.

Fra Minde synes Pytheas nu at være sejlet endnu en Dagsrejse længere Nord paa: Herfra ligger Øen Abalum (eller Abalus) en Dags Sejlads borte. Ved denne Ø er det, der fortælles om Rav, der driver ind paa Stranden, men naar det siges, at »det stivnede Havs Udtræk« sælges til de omboende Teutoner (Thyboer), der bruger det som Brændsel, saa maa der vist, som Steensby gør opmærksom paa, enten hos Pytheas eller Plinius foreligge en Forveksling af Ravet med Martørven, der driver ind sammen med det. Baade Rav og Martørv er jo Skovprodukter fra undersøiske Moser, som hugges løs af Bølgeslaget og skyller sammen ind paa Stranden. Efter Statsgeolog Jessens Meddelelser er Kysten ved Agger et af de ganske faa Steder Nord for Ringkøbing Fjord, hvor der findes undersøisk Tørv, og det er rigtigt, at den ofte i det træfattige Thy med Held bruges til Brændsel. Thy var ogsaa særlig rigt paa Rav, og at dømme efter de talrige Guldfund her fra Oldtiden, af hvilke et Vifund af Stabler af smaa Guldbaade ved Nors netop tyder paa Handel og Skibsfart, har Handelen med det kostbare Rav skaffet Thyboerne megen Velstand. Netop her i Thy en Dags Sejlads fra Minden har vi da Grund til at søge Abalum; men hvad Pytheas fortæller

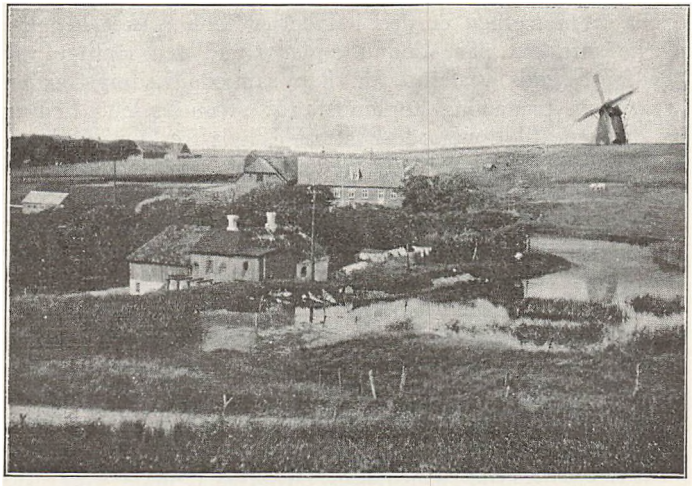

Vandborg Vandmølle

om Abalum svarer Ord til andet til hvad Timæus fortæller om *Raunonia* (Plinius 4, 94), og da dette Sted tillige siges at ligge en Dags Rejse fra Skythien, maa man antage Raunonia og Abalum for at ligge i samme Egn, og næppe, som Steensby henlægge Raunonia til Fjorden Mentonom eller sammenstille det med Rænnum (Rindum). Skythien er vel Skandinaviens Halvø, maaske gjaldt Dagsrejsen, som Steensby formoder, Oldtidshavnen ved Sælø (Seløy) Vest for Lindesnæs i Norges Skærgaard. Ved Mentonom nævnes intet om Rav, men kun Fjorden bag ved Minden.

Geografiske Grunde tyder derfor paa, at baade Raunonia og Abalum skal findes i Sydthy, ved Agger. Men nu sproglige og historiske Grunde? Det er fastslaaet (Steensby 29), at der i disse fjerne Tider var aabent Udløb for Limfjorden ogsaa mod Vest, saaledes at der var Vandvej mellem Vesterhavet og Nissum Bredning (ikke at forveksle med Nissum Fjord, der har Navn af et helt andet Nissum!). De hævede gamle Strandvolde i Sydthy og ved Oddesund er dog ikke Vesterhavsstrande, og der maa derfor have været en værnende Barre eller Revle foran Nissum Bredning. Denne Barre kan rimeligvis af og til have været tørlagt, men til andre Tider maa den have været gennem-

brudt. Som Helhed er den i Tidernes Løb rykket længere og længere Øst paa. Endnu under Knud den Hellige var der fri Sejlads vesterud, da han samlede Ledingsflaaden her til sin paatænkte Englandsfærd: »Knud udbød Leding og stævnede til Limfjordens Strande, hvis fordums sejlbare, men nu af Sandbanker spærrede Udløb var nærmeste Vej til Vesterhavet« (Sakses Danesaga 1076—1157, S. 64).

Herude ved Limfjordens Munding maa der have været en fortrinlig Havn inde bag den skærmende Barre. Var det den Havn Pytheas anløb, den samme Havn, hvor Knud samlede sin Flaade? Prøver vi at følge en urgermansk Form som *Raunonia* ned til Urnordisk og Olddansk, kan vi vente at møde Former som *raunanja*, siden *raunja*, siden *røyn*, og endelig i vor Tids Sprog Ordet *Røn*. Steensby antager det gamle Raunonia for identisk med Rænnum (Rindum). Dette er, som vi søgte at vise, af geografiske Grunde ikke sandsynligt, men ogsaa sproglige Grunde stiller sig hindrende i Vejen. I saa Fald skulde vel *Rænnum* have udviklet sig af *Rønnum*, men selv om der i Jysk findes flere Eksempler paa denne Lydovergang ø til æ, den saakaldte Afrunding, saa turde man dog næppe vente dens Fuldbyrdelse allerede i Kong Valdemars Jordebog 1231. Man sammenligne f. Eks. Dejbjærg ved Ringkøbing, der endnu i det 14. Aarh. skreves Døthbyergh. Langt mere nærliggende er Tanken paa det velkendte Naturord *Røn*, kendt bl. a. fra Thyborøn og talrige andre Strande. Det bruges om en langstrakt, gruset eller stenet Revle eller Grund, og er saaledes ikke blot en rammende Betegnelse for »Thyboernes Røn«, men vilde passe fortrinligt paa den Revle, Banke eller Barre, der spærrede mellem Vesterhavet og Nissum Bredning, og som, da den i Tidens Løb er rykket længere og længere mod Øst, i hine fjerne Tider har ligget længere Vest paa inde bag Limfjordens Munding.

Filologer kunde maaske her komme med lydhistoriske Indvendinger, og da det er første Gang, jeg nærmere begrunder min Opfatelse af Raunonia, vil jeg bede Læseren kun et ganske kort Øjeblik følge mig ind i Etymologiens Irgange, der maaske ellers er for snørklede til at aabenbares paa dette Sted. Ordet Røn er af samme Slægt som oldnorsk-islandsk *hraun* »Lavamark, nøgen og stenet Mark«, i norske Stednavne »nøgen Fjeldgrund«, oftest dog brugt

om Holme og Skær. Man kunde derfor have ventet Former hos Pytheas som *hraun-*, *chraun-* eller *kraun-*. Der er dog flere Grunde der taler imod at tillægge disse Betænkeligheder nogen Vægt. H i Græsk gengives ved et Tegn (spiritus asper), som kun bestaar af en Apostrof over det følgende Bogstav), og dette Tegn kan ved Gengivelsen i Latin let være blevet udeladt. Desuden er der en Mulighed for, at Stedet virkelig kan have heddet Chrauniom el. lign., idet Grækeren *Philemon* Aar 100 f. Kr. eller noget tidligere gengiver Beretninger fra Skippere om det nordjyske Hav *Morimarusa* ved Cimbrernes Land, »det døde Hav« og om et Sted *Cronium* der i Nærheden.

Dette »døde Hav« har man, uden paaviselig Grund, jævnført med Jammerbugten, skønt man vel ogsaa kunde tænke sig det anvendt paa Limfjordens rolige, smulte Vande, af de Skippere, der drejede herind ude fra Vesterhavets vilde Dønninger. Og *Cronium*, som det gengives paa Latin, kunde være Talesprogets Udtale af et *Chraunium*, der hos Philemon hed *Chraunion* eller *Kraunion*, og som paa Nordisk hed *Chraunjo-* eller *Kraunjo-*, vort *Røn*. Endelig er det en Kendsgerning, at der ofte til Ordene med *hr-* i Forlyd findes Sideformer uden *h* (ogsaa *wr-)*. Af Stammen i Ordet *ridse* findes baade Ord *hrit-*, *rit-* og *writ-* (engelsk *write* »skrive«, svensk *rita* »tegne«). Stammen i Ordet *rive* har ligeledes baade *hrib-*, *rib-* og *wrib-* i flere Sprog. Stammen i oldnorsk-islandsk *hrjufr* »ujævn, ru, skurvet«, viser tilbage til et arisk *krup-*, der nødvendigvis maa være i Slægt med arisk *rup-* i de litauiske Ord *rupas* »ru, knudret«, *ruple* »ru Bark paa gamle Træer«, og *raupsai* »Skurv, Udslæt«. Saaledes kunde man blive ved. Mest afgørende er det imidlertid, at Skifte mellem Former med og uden h kan iagttages i den selvsamme Ordslægt, hvortil vort *hraun* og *Røn* »stenet, gruset Revle« hører, idet nemlig et Ord *Rør*, der betyder »Stendysse« eller »Stenhob«, i svensk Runesprog (om »Gravdysse«) hedder *hraur*, men i oldnorsk-islandsk *røyrr*, mens dets nære Frænde *Røs*, der foruden i Norge ogsaa er kendt i danske Stednavne (Nordre Røse Fyr), hedder *hrøysi* »Stendynge«.

Der er saaledes næppe sproglige Hindringer i Vejen for at søge Ordet Røn i de gamle Beretninger om Raunonia og Cronium i det nordlige Vestjylland. Intet Sted passer hel-

ler geografisk bedre end Limfjordens Vestmunding. Endnu kender vi her Navnet *Thybo Røn*, men den bekendte Søkortdirektør fra Christian V.s Tid, Jens Sørensen, nævner ogsaa en By *Hardbo Røn* (Johs. Knudsens Udgave af hans Kort S. 98) søndenfjords »yderst paa Landodden lige imod Vestervigs Kirke«. Paa Generalstabens Kort finder man endnu her den store Halvø *Rønland*, i ældre Tid (16. Aarh.) *Røn Land* eller »*paa Røn*«, paa det Sted, hvor Limfjordstangen blev gennembrudt af Stormfloden 1625 (Danske Magazin 3. Række IV. 329), og her ligger ogsaa Gaarden *Røn*. Paa begge Sider af Limfjorden har den gamle Tange, Barre, Revle eller hvad man nu vil kalde den, sat sig Spor i Stednavne, og inde bag den, inde bag *Røn* i Mare Cronium, var der lun og tryg Ankerplads lige fra Pytheas til Knud den Hellige.

Endnu en historisk Kendsgerning maa omtales, der muligvis ogsaa vidner om netop denne Egns Betydning i Oldtiden. Der kan næppe tvivles om, at Landet paa begge Sider af Limfjordens Vestmunding var Krongods eller Kongelev i Kong Valdemar Sejrs Tid. Dette Forhold har imidlertid ikke tidligere været iagttaget, fordi de paagældende Navne i Kongelevslisten i Kong Valdemars Jordebog hidtil har været stedfæstet til andre Egne. Jeg skal i det følgende søge ganske kort at begrunde min Opfattelse.

Listen over Kongelev nævner bl. a. i Rækkefølge: Hyldeslef, Syorændæ, Wæstærwigh, Øræn, Plættæ, Skyuæ, Aleburgh, Wybærgh o. s. v. Hermed menes Hillerslev, Herredsbyen i Hillerslev Herred, Thy; Sjørring (egtl. Sjor-Ende, Søens Ende) med gammelt Voldsted. Her paa Sjørring Kongsgaard siger Knytlinga Saga, at der boede en kongelig *Aarmand* (Ombudsmand), og det er da nok mere end et Tilfælde, naar Søen, der gav Borgen Navn, ved Landmaalingen 1683 hed *Aar Sø*, idet den og *Jarlsø* (nu Jels), *Tul Sø* o. fl. kan have Navn af olddanske Embedstitler, *Aar* (oprindelig et Sendebud; Ordet beslægtet med *Ærinde;* siden Ombudsmand), *Jarl*, sandsynligvis Forstander for et Syssel (sammenlign flere Stednavne Aarslev og Jarlslev, senere Jerslev) og *Thul*, sandsynligvis Navnet paa den hedenske Herredshøvding eller Lovsigemanden ved Herredstinget, at dømme efter over 100 Tulshøje og Tullebjærge ved Tingsteder.

Herregaarden Volstrup ved Struer

Vestervig var ogsaa et kongeligt Slot før det blev Kloster, og Klosteret fik først Skøde paa Grunden af Erik Plovpenning 1248. Disse 3 Steder laa foreløbig alle i Thy; men nu følger de to ukendte Steder *Øræn* og *Plættæ*, og derefter fortsættes mod Øst ind gennem Limfjorden med Skive og Aalborg, saa ind i Landet med Viborg. Nu kan der ikke godt tvivles om, at Plættæ laa i Hardsyssel; det gaar afgjort ikke an at henlægge det til en ganske ubetydelig og ligegyldig Gaard Plet i Vrejlev Sogn, Vendsyssel, hvorved der ogsaa vilde blive et ganske uforklarligt Spring i Listens geografiske Rækkefølge. Derimod hørte i det 15. Aarh. under Vestervig Kloster en stor Engstrækning ved det ovennævnte Rønland i Hygum Sogn, som hed Plet Eng, for hvilken Klosteret maa have næret stor Omsorg, siden der i dets Arkiv laa »3 gamle Pergaments Tingsvidner paa en Eng, kaldes Plett Eng i Hygum Sogn 1477. Findes her foruden i samme Ask 23 Papirsbreve, Domme og Vidner til Herredsting og Landsting, lydendes paa forskrevne Plett Eng.« Her har vi uden Tvivl Jordebogens Plættæ, der nævnes kort efter Vestervig; men saa kan Øræn, der staar imellem de to Navne, heller ikke være langt borte. Dr. Oluf Nielsen bestemte det som Ørum i

Hassing Herred, en Hovedgaard, som Kongen fik Skøde paa 1367 af Bo Høg, og som siden blev til kgl. Slot og Lensgaard, saaledes allerede 1375. For det første passer Ørum kun slet til Formen Øræn i Jordebogen, og for det andet vides der intet om, at Gaarden var kongeligt Slot før Bo Høgs Tid, selv om der jo altid var Mulighed for, at den tilhørte det gamle Kongegods, der kom i Adelseje i de urolige Tider, og blev generhvervet af Valdemar Atterdag. Langt snarere er det i Egnen paa begge Sider af Limfjordsmundingen, Øræn skal søges. Her findes nemlig særdeles hyppigt det kendte Stednavneled *Ør(e)* »Grus, gruset Strandbred«, og hvadenten Øræn er Flertal eller Ental, har Navnet sikkert sin Tilknytning til denne Egn. Under Vestervig Birk hørte Aggergaard, 2 Gaarde paa *Thyør* (1452), 1 Bol paa *Sdr. Thyør*, 4 Steder i Sdr. Aalum, hvori blandt den store *Aalumgaard* (med ikke mindre end 8 Bønder), en ret stor Gaard i Nørre Aalum (med 3 Bønder), 2 Gaarde i *Thyborøn*, foruden *Thyborøngaard* (kgl. Skøde $^{8}/_{3}$ 1661). Søndenfjords ligger endnu *Hardbøre*, der ogsaa allerede i Middelalderen var kgl. Birk, ligesom Vestervig, og i kgl. Skøde $^{14}/_{6}$ 1664 laa under Bøvling Slot, sammen med *Meldøre* (Mellemøre), *Liløre*, *Langøre* mellem Hardbøre og Bovbjærg, det ovenfor nævnte *Plette*, og Gaarden *Ørum*.

Ører er der saaledes nok af, og det er ogsaa værd at lægge Mærke til, hvorledes Limfjordens gamle Vestmunding flankeres af hele to gamle kongelige Birker. De øvrige Birker i Hardsyssel synes alle at have haft Betydning i Oldtiden: Lønborg (Slot), Sevel (Helligdom, siden Kloster), Bøvling (Slot), hvis Birk strakte sig »fra Fjaltervang Os til Brydethorp Bro«, d. v. s. fra Fjaltring Os eller Minde, Ramme Aaens Udmunding i Gammelminde, til Brørup Bro; endelig var der Gudum Birk (Helligdom, siden Kloster). Sikkert har da ogsaa det store Tvillingbirk ved »Øren«, Thybøre og Hardbøre, haft Betydning og med det foranstaaende i Minde vil vi være tilbøjelige til at tænke paa den ældgamle Havn og Handelsplads Røn inde paa Øren i Limfjordens Munding.

Øen *Abalum* maa altsaa have ligget nær ved Røn og Øren. Man opfatter sædvanligvis Navnet som Hankøn Abalus (i Pytheas' græske Form: Abalos), men der er ud

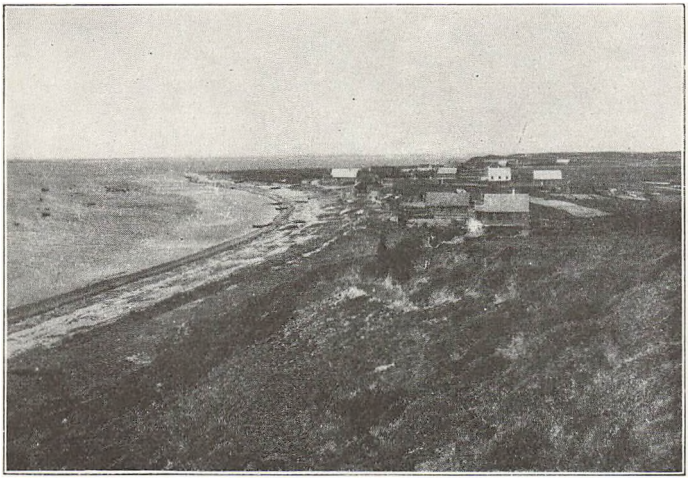

Fra Venø

fra Citatets grammatiske Sammenhæng intet i Vejen for at opfatte det som Intetkøn: *Abalum*. Det vilde være fristende at tænke sig en urgermansk Form *abalom*, denne vilde nemlig over *abalam*, *abalan* føre til urnordisk *abala*, der atter vilde føre til olddansk *afl*. Ligesom urnordisk *harabanar* er olddansk *hrafn*, vort *Ravn*, saaledes skulde her da foreligge Ordet *Avl*, kendt ogsaa fra Stednavnet *Avlum* (ældre *Aflheimr)*. Nu findes der ikke noget Avl eller Avlum i Nærheden af Røn, men derimod den omtalte kongelige By og Storgaard *Aalum* paa Aggertangen, der opslugtes af Havet, sammen med flere andre Byer (Bollum, Nabe og Toft). Tidligere var den smalle Aggertange nemlig en rigt bebygget Halvø, hvis Stednavne bærer gammelt Præg. Naar *Beflum* bliver til *Bælum*, mens *Bifling* bliver til *Bøvling*, naar *Gavl* hedder *Gaal* i flere Dialekter, og naar den Klint, *Gavlsklint*, hvoraf *Hindsgavl* Slot har Navn, nu hedder *Galsklint*, naar Stednavneleddet *Støvl*, der betyder en Dam, kan hedde *Støl* (f. Eks. Flødestøl, ældre Flydestøvl i Vallensbæk), da er der sikkert ogsaa Mulighed for en Tvillingform *Aalum* til *Avlum*, saaledes at *Afl (Abalom)* ved senere Tilføjelse af det gamle Navneled *Heim* kunde blive til *Aflheim*, *Avlum* og *Aalum*. Endelsen -om viser, at Ordet er Intetkøn, og det er Ordet Avl endnu i danske Dialek-

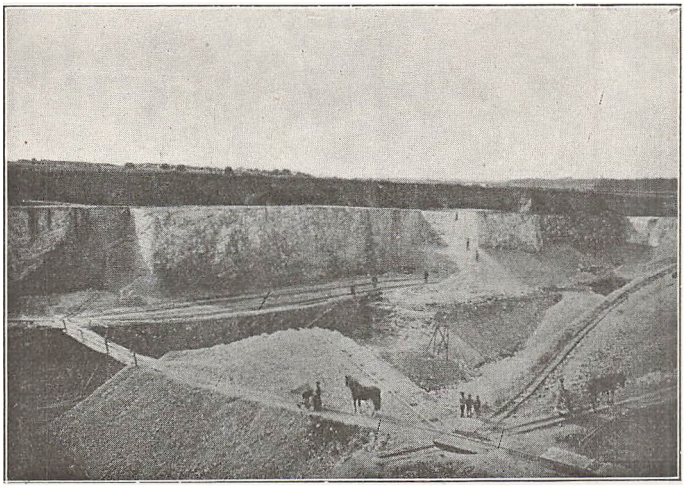

Kalkgrube ved Hjerm

ter. Det betyder egentlig »Styrke«, og man kunde gætte paa, at ligesom et *Fort* og engelsk *stronghold,* en Fæstning, har Navn af *fortis* og *strong* »stærk«, kunde Avl maaske ogsaa have betydet et »bestyrket« eller befæstet Sted, et Fæstningsværk. Det af *afl* afledede Udsagnsord *efla* betød »styrke, formaa, have Magt til, virke«, og ogsaa ad denne Omvej kunde vi naa en Betydning *Virke,* et Ord, hvis Brug om Fæstningsværker er velkendt, ikke blot fra Navnet *Dannevirke,* men ogsaa *Virkesund* ved Indløbet til Hjarbæk Fjord, *Virkelund* ved Silkeborgsøernes vigtige Vejskæring, *Virket* ved Falkerslev paa Falster, med Levn af store Fæstningsværker fra Odtiden. Avlum ved Holstebro ligger højt og herskende, omflydt paa tre Sider af store Bække, der tidligere har været brede Aaer, af hvilke den ene, Skjerk Bæk, utvivlsomt har baaret det kendte Aanavn *Skerne* »den ilende«, idet *Skjerk* vel er et ældre *Skernewik* (som Hjerk, Frøjk, Svaneke er ældre Hærnewik, Frøyjuwik og Swanewik).

Ved Avlum er *Jersild* snarest et ældre *Jarlsholt,* hvis *Jarl* maaske boede paa Gaarden Avlum, der vel har faaet sin Afløser i Hovedgaarden Lergrav. At ogsaa det ovennævnte *Befle* i *Bifling* (Bøvling) og *Beflum* (Bælum) kunde tænkes dannet af *afl* eller *efla,* saaledes at disse

Fra Ringkjøbing Fjord

Navne oprindelig kunde have været *bi-afl-ja*, *bi-afl-ung*, en »Beavling«, d. v. s. Bestyrkning, Befæstning, skal kun her antydes som en dristig Gisning, der dog vist fører lovlig langt ud i det uvisse. I saa Fald vilde baade Minde og Røn, de to gamle Havne, have haft hver sin »Avl« eller Værneborg, som de siden fik deres Kongsgaard eller Slot, Bøvling og Vestervig. Naar Timæus kaldte Øen Abalum for *Basilia*, »den kongelige«, saa vilde han maaske dermed paa sit Græsk gengive et Navn som Kongs-Ø el. lign. Som vi har set, passede dette Navn i saa Fald godt til Agger-Øen, der i den ældste Middelalder fuldstændig hørte under Kronen og Vestervig Slot.

Som to Horn stod de to Birker ved Indløbet til Røn, hvert Horn af Kongs-Øren bar Navnet paa Folkestammer i Jylland, der var kendte hos Romerne allerede før Kristi Tid. Mod Syd Hardbo-Øre, der minder om *Harderne (Charudes)*, mod Nord Thyøre eller Thybo-Røn, der minder om Thiuths eller Thys gamle Stamme *(Teutones)*. Folkene langs Vesterhavet og Folkene ved Limfjorden var de Stammer, som Romerne kendte Navn paa, og det skyldes sikkert, at her naaede de romerske Handelsskibe frem paa deres Sejlfærd til vore ældgamle Havne, som Pytheas havde naaet dem tre hundrede Aar før.

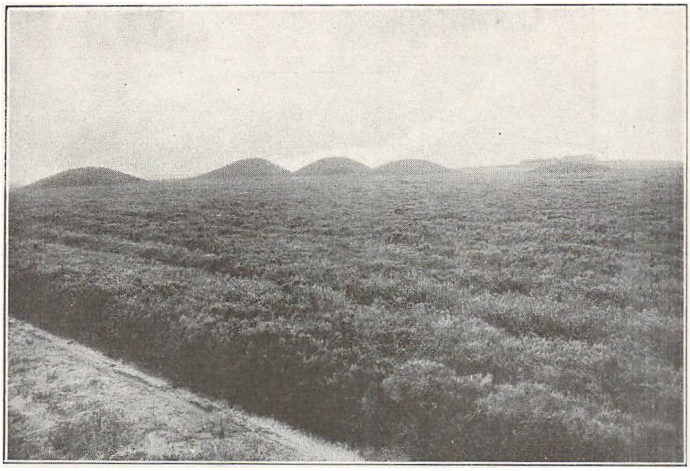

Høje paa Stendis Hede

OLDTIDSMINDER I HARDSYSSEL

Af *Hans Kjær*

Som bekendt omtaler romerske Forfattere ved Kristi Fødsels Tid i Jylland et Folk, hvis Navn oftest skrives *Haruder.* Er det dem, der har givet Hardsyssel Navn? — Vel er det ikke saa sikkert, som at Kimbrerne og Himmerland har med hinanden at gøre; men det er dog sandsynligt, at der maa være nogen Sammenhæng. Imidlertid vil man forgæves i Terrænet søge efter Mindesmærker, som kan henføres til dette mærkelige Tidsafsnit. Det eneste mere fremtrædende Minde fra denne Tid, men ganske vist ogsaa et meget mærkeligt, er de prægtige, bronzebeslagne *Vogne,* som 1881 og 1883 fremdroges i Dejbjerg Præstegaardsmose, hvad enten de nu var bestemte til Brug ved en Gudsdyrkelse af lignende Art som den, Tacitus omtaler under Gudinden Nerthus' Navn, eller de har tilhørt en fornem Harbo; enestaaende i Norden er disse Vogne i hvert Fald, med de rige Beslag af guldskinnende Bronze, Hjulenes svære Nav af samme Metal, og den langt fremskydende Vognstang, Trækstang og Styrestang paa samme Tid. Kun i en Grav ved Langaa paa Fyen er der fundet Dele af en lignende Vogn, og saa langt herfra som i Elsass er der, ligeledes fra en Grav, fremdraget Beslag af Køretøjer af sam-

Bjerghøj, Haderup Sogn

me Type. — Men *jordfaste Mindesmærker* fra denne Tid vil man have svært ved at finde, højst maaske en og anden lille Tue, af 5—6 m Tværmaal, men kun $^1/_2$ m Højde, og i hvert Fald vil næppe nogen saadan kunne findes andensteds end langt mod Syd. Harudernes og Kimbrernes historisk saa mærkelige Tidsalder fremtræder altsaa saare svagt i Terrænet. Maaske virkede den af Geologerne antagne Klimaforringelse med ind. Hvorom alting er, de mangfoldige Mindesmærker, som nu fanger Øjet, stammer fra andre Tidsaldre; mangfoldige og iøjnespringende er de umiddelbart for Blikket, hvad enten man befarer Landet paa Togvejen, eller man færdes friere i Terrænet; det sidste faar man mest ud af; og det lønner sig at se nærmere paa disse Mindesmærker om svunden Tid.

Et og andet gaadefuldt er der ganske vist ved Mindesmærkerne. Der ligger i Hardsyssel en hel Række af de lave Volde, som man plejer at kalde *Diger;* først *Rammedige* i Nordvest og det lille Dige paa Volder Mark; dernæst det ilde medhandlede *Vindeldige* i Vejrum-Asp; »Fandens Dige« eller »Trældige« i Ikast, ikke langt fra det højt fremskydende Isenbjerg, maa vist udgaa af Rækken, trods de poetiske Navne, — men vel forstaaeligt som en virkelig

Forsvarsvold er »*Bardediget*«, der ved Barde i Vorgod Sogn i lige Linie afskærer Vinkelen mellem Abild Aa og Vorgod Aa; den kan endnu følges, ret vel bevaret endda, over ca. 630 m, med en Højde paa indtil 1,6 m, 5,5 m bred ved Digets Fod.

Men *Rammediget* er temmelig uforstaaeligt, hvis man ikke vil tillægge det en ganske overordentlig høj Alder. Og det er saa meget mere smerteligt, som det er langt det anseligste; det er vel værd at tage Turen med den ikke altfor travle Lemvigbane til Ramme Station og derfra gøre Vandringen mod Vest til Fods, kun en god Spadseretur, selv om man gør nogle smaa Afstikkere til Siden og fremefter. Her ligger noget af Landets bedste Jord; Gaardejerne i Dybe er smaa Herremænd; naar de paa Torvedage har været paa Tur til Lemvig, er der til Aftentogets Ankomst en skøn Udstilling af Heste og Køretøjer paa den ellers meget stille Station. — Og netop paa Grænsen mellem Ramme og Dybe ligger den bedst bevarede Del af Rammedige; et Stykke paa ca. 120 m er fredlyst; Volden er godt halvanden Meter høj, regelmæssig og lige, som var den et Ingeniørarbejde fra nyere Tid, med sin Grav mod Øst. Volden virker paa dette Stykke egentlig nærmest imponerende; men kun paa en Strækning af vel 150 Meter har den haft denne Karakter; mod Syd bliver den hurtigt ringere, efterhaanden ikke meget forskellig fra et Skeldige, selv om det hedder, at den fordum kunde følges i et Par Kilometres Længde; mod Nord kan den nu til Dags kun følges til det Hus, der ses i Baggrunden paa Billedet Side 125 — det paastaas ganske vist, at den forhen gik et Stykke længere mod Nord, til en Lavning, der dannede en naturlig Sidedækning; men man søger nu forgæves et Spor i den dyrkede Mark.

Det er ganske naturligt, at *Rammedige* har sat Folkefantasien i Bevægelse. Der tales om, at den blev rejst som et Værn mod den engelske Konges Hær (skønt det, at Graven vender mod Øst, synes at sige, at Fjenden kom fra *den* Kant); i Gudum Sogn, længere mod Øst, sættes den enligt liggende »Anglandshøj« i Forbindelse med den samme engelske Hær; den skal være gaaet til Grunde i den nær Højen beliggende »Anglands Mose«, eller man har tænkt sig. at de talrige smaa Høje paa Hestbæk Hede, »Holmgaards

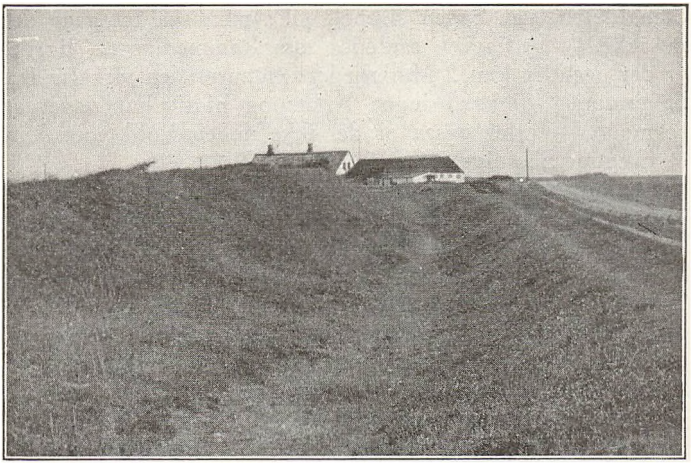

Rammedige

Knopper«, skulde dække Hærens Grave. Dette er i hvert Fald meget usandsynligt; »Knopperne« er Sandflugtdannelser.

Man skulde mene, at Rammedige under alle Omstændigheder maa være ældre end den Tid Sogneskellene fastsattes; det danner jo Skel mellem Dybe og Ramme. Men søger man at vinde fastere Tidsbestemmelse, gaar det i en som det synes uløselig Knude. Tæt vest for ligger en anselig Gruppe af gennemgaaende store Oldtidshøje, den bekendte Herupgruppe. I Øjeblikket ser det ud, som om Volden var lagt lige foran Højene, og saa kunde det ogsaa passe, at den vender Skarpen mod Øst. Men desværre, Billedet ændrer sig, saa snart man lidt nøjere efterser Marken øst for Graven og sammenligner den med ældre Kort; der laa fordum ogsaa Høje tæt *øst* for Rammedige, vel ikke saa mange som i Vest, men dog saaledes, at Volden har strakt sig ind gennem den samlede Gruppe! Og en lille Række Undersøgelser, som er foretagne, dels af Frederik VII, dels i nyere Tid af Nationalmuseet, tyder paa, at Højene ganske overvejende tilhører Stenalderen, ikke den ældste Tid, men dog ca. 2000—1500 f. Kr. Hvis man kunde følge en af de Højlærde, som for nogle Aar siden mente, at en Vold, i hvis Jordfyld der var Flintoldsager, maatte stamme fra

Stenalderen, var Sagen simpel nok; men saa let gaar det nu ikke. — Alligevel, saaledes som Rammedige nu ligger, er der egentlig kun 2 Muligheder: enten er den virkelig fra Stenalderen — hvad ingen Arkæolog hidtil har vovet at formode —, eller ogsaa er det ikke nogen Vold, men kun et mægtigt Skeldige.

Overhovedet er Mindesmærker og Fund fra Oldtidens senere Del sjældne i Terrænet. Det er, som er en Rigdomskilde tørret ud, og man kan da ikke undgaa at tænke paa, at *Ravet* hører hjemme just i disse Egne. Det udelukker dog ingenlunde, at der fra Tid til anden er fremkommet Tegn paa Kultur og Velstand. Grave fra den romerske Jernalder, de første Aarhundreder af vor Tidsregning, er fremdragne flere Steder, navnlig med et større Sæt af Lerkar, der sikkert ved Gravlægningen indeholdt Rejsekost. Og de Lerkar, der stammer fra Gravpladser ved Vejrum og Willemoesgaard paa Holstebrokanten, er baade i Formgivning og ved de Ornamenter, hvormed de er prydede, at regne for adskilligt bedre, end hvad andre, ellers rigere Egne frembragte i den Tid. Men Runestene kendes saa at sige ikke fra Hardsyssel, slet ingen, der kan henføres til Vikingetid eller Vikinger. Og det er vel forstaaeligt; Vestjylland har aabenbart ikke fostret nogen Storbondestand, saa lidt som dets Befolkning anden Gang har ladet sig lokke ud paa Eventyret over Evne; Kimbrertoget, om de deltog deri, har været dem nok. Kun Oddum Stenen, helt nede i N. Horne Herred, taler i Vikingetone: Torulv rejste Stenen efter Toke Tokesøn, den udmærkede, — men den ender med et: Gud hjælpe ham, og er fra Midten af ellevte Aarhundrede. — Fra tidlig Middelalder stammer ligeledes antageligt et raat *Stenkors*, hugget af en enkelt Sten, der staar ved Landevejen ved Bækmark. Det er uden Indskrift eller Mærke af nogen Art. Et andet har staaet i Gudum ved Fabjerg. Sagtens drejer det sig ved disse Kors om Minder om en forlængst fuldstændig glemt, ulykkelig Begivenhed. Til Bækmarkkorset knytter sig et Sagn om, at en hvid Jomfru skal være nedmanet paa dette Sted.

Axel Olrik mente at kunne vise Stedet for en *Oldtidshelligdom* tæt syd for Sevel By i Ginding Herred, ved Hellesø. Stedet er ejendommeligt, med Lokalnavne af egen Karakter, og det ligger i en paa Høje meget rig Egn, lige-

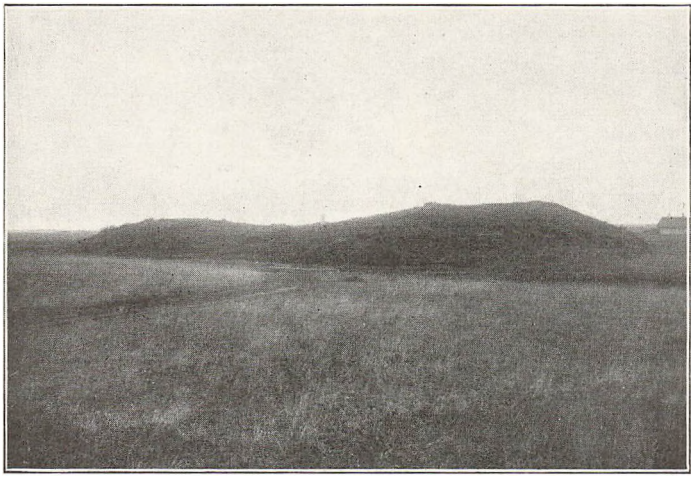

Døjs'en, Haderup Sogn

som det er nær ved Skæringspunktet for Oldtidsveje. Jeg kan dog ikke se, at hans Bevisførelse er afgørende. Derimod findes der i Gindeskov Krat i samme Sogn en større Jordomhegning, med lav, men meget kendelig Jordvold; at den maa have haft noget særligt at betyde, synes ganske utvivlsomt. Snarere end med Gudsdyrkelse har det vel haft med Tingvæsenet at gøre. Det ældste Tingsted for Ginding Herred, som man ved om, har været ved Gindeskov, »ved en Bæk og en liden Egekrat derhos«. Egekrattet findes endnu, eller fandtes i hvert Fald for nogle Aar siden; Stedet er et Besøg værd.

Men giver saaledes Minderne fra Oldtidens senere Tidsrum væsentlig Gaader, eller ufyldestgørende Svar paa de Spørgsmaal, der stilles, staar det anderledes for Sten- og Bronzealderen. Men for disse fjerne Tidsrum stiller man jo ganske vist Spørgsmaalene paa anden, mere nøjsom Maade. Her er man tilfredsstillet, om man blot kan finde de store Linier; i de senere Tidsrum vil man gerne have de Detailler med, som man i de egentlige forhistoriske Tidsrum med Sindsro finder sig i at undvære.

Gennem Mindesmærkerne opridses Hovedlinierne i Bosættelsens Historie og Befolkningens Udvikling ualmindelig klart. Gennem hele den ældre og ældste Stenalder, Fast-

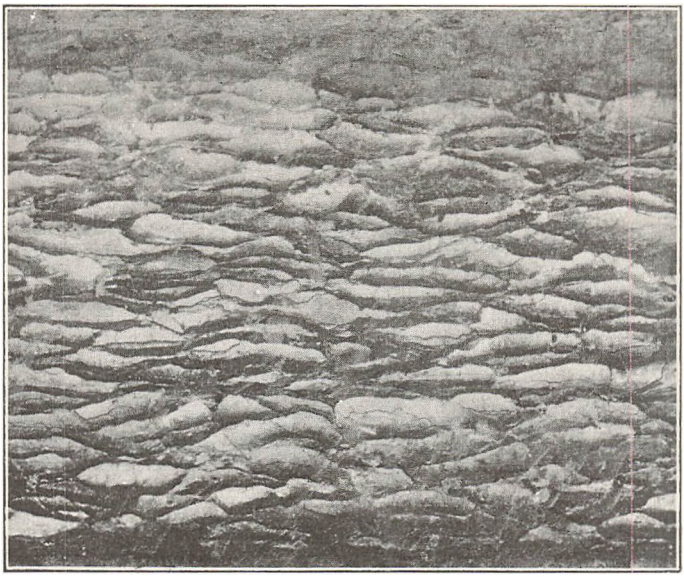

Høj af Lyngtorv. Snit

landstiden og Køkkenmøddingtiden ser man Landet nøgent og bart, sikkert for en stor Del lyngklædt; det havde allerede i Køkkenmøddingtiden væsentlig samme Højde over Havet som nu, men ganske vist maa der antageligt regnes med en noget anden Kystlinie end den nuværende. — Dernæst finder man en rum Tid senere, at en større Koloni af Østdanske har slaaet sig ned i det nuværende Bølling Herred. Der kendes fra Sognene Brejning, Dejbjerg, Faster, Hanning, Vium, Vorgod og Lem, samt Thorsted og Hover i Hind Herred i alt ca. 40 »megalithiske« Storstensmindesmærker, Langdysser og Jættestuer, nu desværre for største Delen forsvundne eller ilde medhandlede. De maa betegne en gammel Bebyggelse. Fordelingen over de mange Sogne viser, at denne Kolonisation havde en meget spredt Karakter; men den er i Virkeligheden overordentlig interessant. Den er begyndt senere end Bosættelsen i Østdanmark, hertil ogsaa Østjylland medregnet. Dette fremgaar af, at de ældste Dysser ikke forekommer; og det kan ligeledes ses, at den ikke har bestaaet til Stenalderens Slutning, synes det i

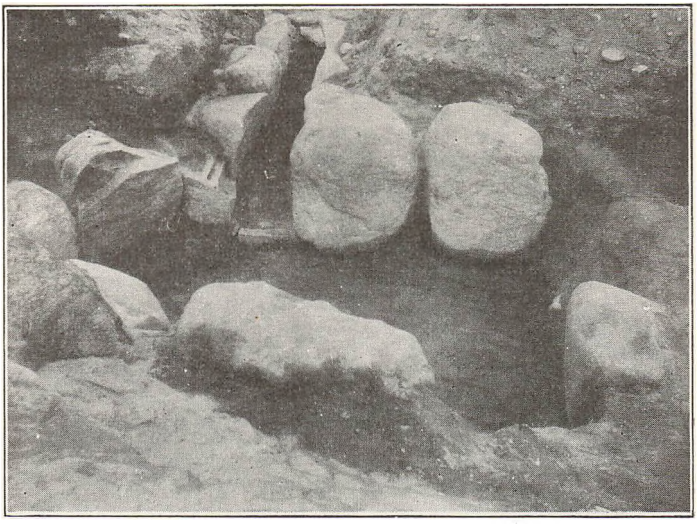

Jættestue ved Hagebrogaard. Kammer fortil, Gang bagtil i Billedet. Tærskel

hvert Fald; de yngste Stengrave, Hellekisterne, hvis Indhold af Flintdolke røber den begyndende Metaltid, er ikke fundne. Man skulde sige, at denne Kolonisation spænder over det meste af tredie Aartusinde før vor Tidsregning, men at den næppe har bestaaet længe efter Aar 2000 — Og gennem Mindesmærkerne, og hvad der kan læres af dem, skimter man ogsaa Aarsagen til dens Ophør, nemlig den Folkebølge, som ved denne Tid er kommen sydfra og som byggede en stor Mængde af Hardsyssels ca. 8000 Gravhøje. Denne nye Befolkning, som gravlagde sine Døde i Enkeltgrave, modsat den gamle Befolknings Brug af de store Fællesanlæg, og hvis Udbredelse op gennem Landet man kan følge gennem de skiftende Oldsagsformer, har aabenbart enten fortrængt eller i sig opsuget den isolerede Koloni, paa samme Sæt som den overtog Holsted—Lindknud—Vorbasse Strøget, hvor der har været en lignende, men noget større, østdansk Gruppe, tegnet gennem Mindesmærker, hvoraf endnu forholdsvis mange er bevarede. Og Tilfældet har villet, at det ligefrem ved et enkelt Mindesmærke kan illustreres, hvorledes dette er sket. I et Omraade, hvor der ellers ingen Storstensmindesmærker findes, nær Alheden,

nær det Sted, hvor Viborg-Holstebro Landevej skærer Karup Aa ved *Hagebro*, blev der for nogle Aar siden fremdraget en *Jættestue*. (Det var ikke Blichers berømmelige *Røverstue;* den laa nærmere ved Karup By; men paa det Sted, som nu bærer Navnet, og som sikkert er det samme, som Blicher havde i Tanke, ligger ikke og har ingensinde ligget nogen Jættestue). — Og i denne Jættestue ved Hagebro

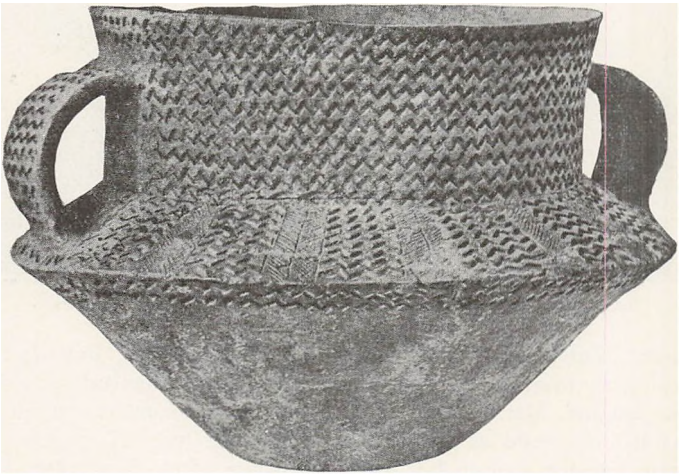

Lervase fra Jættestuen ved Hagebro; et af de smukkeste Lerkar fra vor Stenalder

blev der fundet adskillige karakteristiske Oldsager. Men der var det mærkelige, at Oldsagerne foroven og forneden i Kamret havde en ganske forskellig Karakter. De Sager, som laa forneden, havde en udpræget østdansk Karakter; bl. a. fremkom her et af de smukkeste, bedst formede og rigest ornamenterede Lerkar, som overhovedet kendes fra vor Stenalder. Men foroven skiftede Billedet ganske: Der fremkom udelukkende Oldsager, som stammede fra det nye Folk, *Enkeltgravsfolket.*

At dette nye Folk gravlagde sine Døde enkeltvis, maa ikke forstaas, som om hver Høj kun dækkede en enkelt Grav. Tværtimod, hver Høj gemmer oftest 2—3—4 eller endnu flere Grave, men de er anlagte efter hinanden, til forskel-

lig, ofte meget forskellig Tid; den ældste ligger oftest sænket under Jordfladen, oprindelig kun dækket af en mindre Høj; den næste lægges i Reglen saaledes nedgravet i den ældre Høj, at den omtrent kommer i Højde med Jordfladen, hvorefter Højen bygges større, og paa lignende Maade kan fortsættes flere Gange; først derved har Højen faaet sit anselige Udseende. Men ogsaa de Oldsager, der har fulgt den Døde, har ganske andre Former, end de, der findes i de østdansk prægede Stengrave.

Paa denne Maade faar Fundet i Jættestuen ved Hagebro, ret forstaaet, sin særlige Interesse: Det ser ud, som har de nye Mennesker her uden videre overtaget de ældres Stengrav og selv, mod deres sædvanlige Skik, fortsat Benyttelsen som Fællesgrav. Det ser ud som den Undtagelse, der bekræfter Reglen, men der kunde ganske vist ogsaa tænkes den Forklaring, at de gamle har overtaget de nyes Kultur. Det er dog vist mindre sandsynligt. Den helt sikre Løsning maa komme gennem nye Fund i Fremtiden. —

Nær dette Sted levede og døde en Mand, der kunde staa som Type paa en Harbo af et eget hjemmefødt Præg, sindig, lun, rolig, god Handelsmand, ogsaa med Oldsager, hvad gamle *Trøstrup*, Herning-Museets Ophav og trofaste Fosterfader, kunde tale med om, og helt op i sin Gammelalder ivrig Dyrker af Ørredfiskeriet i Karup Aa, »det han i Arv efter Faderen fik«. Det var, om jeg ikke husker fejl, Thomas Lange, der en Gang ved forrige Aarhundredes Midte paa en lang Fodvandring kom til Hagebro Kro og ikke kunde faa noget at stille sin Sult paa, før den daværende, hvidhaarede Gamlefar var tilkaldt og havde lovet at prøve, om han kunde finde en bitte Fisk i Aaen. Det samme kunde være hændet med *Kræn Hagebro*.

Selv har jeg kun kendt ham i hans sidste Aar. Men nok til at se endnu hos ham adskillige af de Egenskaber, som de Mennesker har haft behov, for at vinde frem, hvis Æt gennem Tiderne slog Rod i Harsyssel. Vi kan gennem Mindesmærkernes Udbredelse følge, hvorledes de først efterhaanden har vundet Landet. De lave Egne langs Havet, et bredt Bælte paa 5—10 Kilometre, naaede de overhovedet ikke at vinde i Sten- og Bronzealderen; det samme gælder i Nord, ikke blot Harboøre, hvorfra der ikke kendes sikre Oldtidsfund, men hele den nordre Del af Vandfuld Her-

Kræn Hagebro (ca. 1899)

red, bl. a. det meste af Hover Sogn. Og man mener ogsaa at kunne skimte Aarsagerne: Medens Harbøre vel var *for* ringe, har det længere mod Øst været det bakkede Terræn med det svære Lerunderlag, mulig ogsaa Skoven, der var til Hinder, som den i hvert Fald synes at have været det

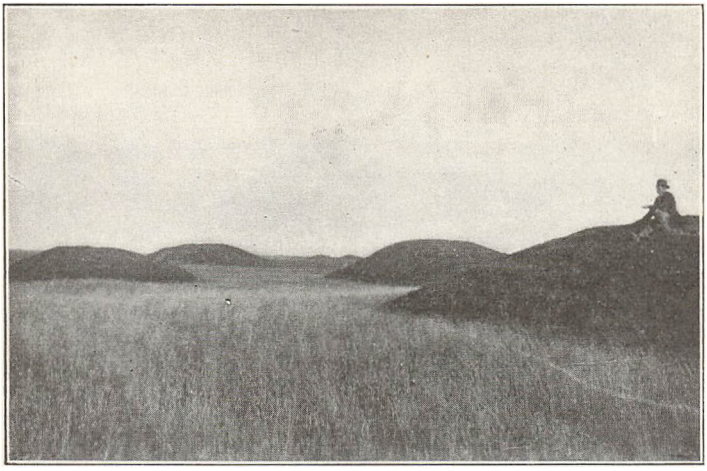

Gruppe af Gravhøje ved St. Døs

syd for Venø Bugt, øst for Struer. Disse Egne er saa at sige tomme for Mindesmærker. Men paa mangfoldige Steder i det øvrige Land udgør Højene endnu en væsentlig Del af Landskabspræget, snart i store Grupper, som ved *Store Døs* i Maabjerg Sogn (Holstebroegnen), den forannævnte *Herupgruppe*, en anden, nu desværre ret stærkt medtaget, nordøst for Ramme Kirke, i den gamle Vejlinie, »Nihøje« ved Ø. Lem, og adskilligt flere. Mere ejendommelige er dog de langstrakte, mere spredte Grupperinger, som betegner de gamle Vejforbindelser, og hvoraf den bekendteste er den, som fra Terrænet ved *Bovbjerg* strækker sig ind gennem Landet, til henimod *Struer*, paa den østre Del i flere Linier. Meget smukt kan den følges fra Ramme gennem Lomborg og Rom, ikke paa Højden, men paa det noget lavere Terræn, hvor der var naturligt at færdes. Man kører lange Stykker endnu saa at sige i Oldtidsvejens Spor, eller et af dem. Disse gamle Veje dannede jo det ene Spor ved Siden af det andet. Og de Høje, som tegner Vejforbindelsen, har vist sig overvejende at være Stenaldershøje. Bronzealderens Mindesmærker ligger udenfor Kæden, paa Højdedragene. Særdeles karakteristisk tegner Højenes Kæde sig mod Vest; de gaar tæt samlede helt frem mod Kysten, men kun i Kæden; nord og syd for er der tomt. Tanken om

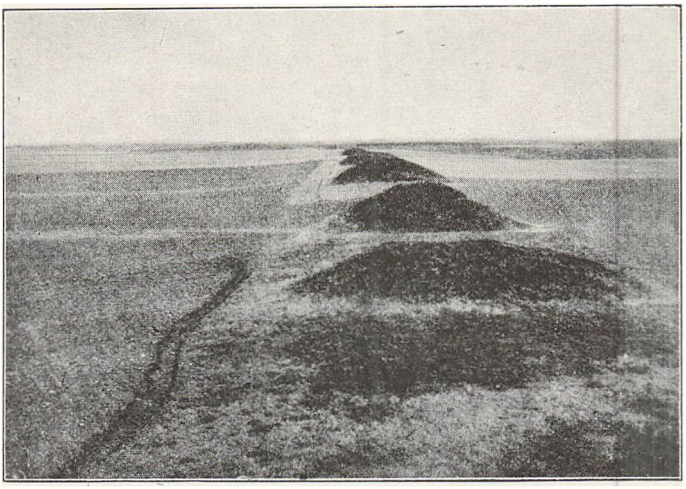

Højrække ved Savmandsgaard

en Havn eller dog en Landingsplads ved Vesterhavet er nærliggende og oftere fremsat, mulig ogsaa støttet ved Stednavnet Ferring. Man mindes Rammedige og Fortællingen om den engelske Hær! Denne Højrække er den første af den Art, som man allerede i næstforrige Aarhundrede, fik Øje for, og som blev Udgangspunktet for Studiet af Højenes Beliggenhed i Terrænet. Mindre sikkert, men ikke usandsynligt er det, at de samlede Grupper betegner Oldtids Landsbyer.

Et andet Stræg af lignende Præg som Ferring—Struer Linien gaar fra Gruppen ved Store Døs gennem det sydlige af Mejrup til Aalbæk Bro, over Borbjerg Hede, norden om Tingedal og Skave, altsaa fra Nordvest mod Holstebroegnen, paa Grænsen mellem det bakkede Terræn, hvor der kun er faa Høje, og de flade Heder, ned mod Storaa. — Højene paa Kron- og Klosterheden viser, at selv disse, i nyere Tid øde Hedeflader i Oldtiden havde en ganske talstærk Bebyggelse. Et smukt Eksempel paa et Oldtidsoverfartssted over Aa ses ved Møltrup i Lomborg Sogn, med smukke Højgrupper tæt ved, mod Nordvest og mod Øst.

Men i Vest var adskillige Sogne: Vedersø, Thim, Skern, Holmsland o. fl. væsentlig ubebyggede i Stenalderen (selv

Oldsagsfund synes at mangle), medens allerede Bronzealderen havde en videre Udbredelse. Først Jernalderen synes

at have draget ogsaa disse Strækninger ind under Bebyggelsen.

Ofte er det dog ikke muligt, endnu i hvert Fald, at skille Sten- og Bronzealderen fra hinanden. Og det er den sidste Tidsalder, der gennem Fundene tegner det rigeste Billede. Det kan ikke være tilfældigt, at det skønneste, paa Fæstet

guldbeslagne Bronzesværd, som kendes fra vor nationale Bronzealder, ret et Høvdingesværd, stammer fra Hardsyssel, fra Krogager i Ejsing Sogn, Ginding Herred, navnlig naar det ses paa Baggrund af en Række andre udmærkede Fund, især fra Egekister, Bulkister. Fra »Muldbjerg« i Hover fremdroges den bedste Mandsdragt, som kendes, Kappe, Kjortel, Hue, samt Bronzesværd; i Storhøj ved Barde, Vorgod Sogn, er, ligeledes i en Bulkiste, fundet Guldarmring, 2 Træskaale med indslagne Træstifter i Mønster, samt Sværdskede; de efterladte havde »glemt« Sværdet. Et tredie Fund er fra »Fladhøj«, Sandbæk Mark i Flynder Sogn. I Kongehøj ved Humlum, nord for Struer, fandtes en Armring af Guld, samt 44 smaa, blaa Perler; de er indførte sydfra og er et umiskendeligt Vidnesbyrd om Handelsforbindelse mod Syd. Overhovedet er Fundene fra Bronzealderen gennemgaaende rige, ikke blot fra den ældre Bronzealder, men helt ned i Tidsalderens senere Afsnit. Urnefund fra Rom, med Toiletsager, Ragekniv og Tatoverenaal, samt sværdformet Kniv og guldbelagte Kapper kan tjene som Eksempel. Naar hertil føjes, at Guldringe forekommer oftere her end i østligere, i senere Tider rigere Egne, forklares det naturligt ved at antage som Grundlag den *Ravhandel*, som utvivlsomt forefandtes, og som maa have spillet en væsentlig Rolle, selv om et flittigt, nøjsomt Agerbrug har været et Hovedgrundlag for Tilværelsen, den Gang som i vore Dage.

Prægtige Landskaber byder Hardsyssel. Her ligger storslagne Landskaber, hvor den ensomme Hede og de langt tilbageskuende Gravhøje samler sig til en Helhed, som snart er ved at blive sjælden. Men endnu ligger *Hjelm* Hede som et Mindesmærke af storladent Helhedspræg.

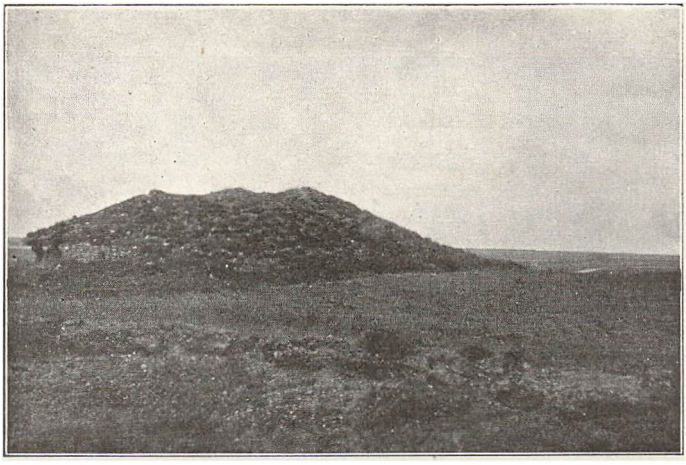

Tinghøj i Hanning (Bølling Herred)

TRÆK AF HARDSYSSELS HISTORIE

Af *P. Storgaard Pedersen*

Landets Inddeling i Herreder er meget gammel og ligger sikkert forud for Christendommens Indførelse, da kristne Navne aldrig kommer frem i Herredsnavnene. Navnet Herred er beslægtet med Ordet Hær og betød i det oldnordiske Sprog en Afdeling paa 100 Mand. Maaske Herredet oprindelig har omfattet 100 Familier, eller det har maattet stille 100 Mand til Leding. En saadan Ordning tog saa vidt muligt Sigte paa, at de enkelte Herreder naaede ud til Hav eller Fjord. De 7 af Herrederne her i Hardsyssel har Forbindelse med Hav og Fjord, og selv fra Hammerum Herred har det maaske i Oldtiden været Forbindelse ud til Ringkjøbing og Nissum Fjorde gennem Storaa og Skjernaa.

Inddelingen af Landet i Sysler kom tidligt i Brug her i Jylland, og Navnene har alle et ærværdigt Præg. Sysselinddelingen bryder aldrig Herredsgrænserne, og den tager sandsynligvis ogsaa Hensyn til Folkestammerne, thi af de gamle Love og Retsakter kan man skønne, at Syslets Beboere følte sig som en sammenhørende Kreds, en Bygd, derfor kaldtes Sysseltinget ogsaa Bygdetinget. Befolkningen indenfor Sysselets Grænser var i visse Maader som en stor

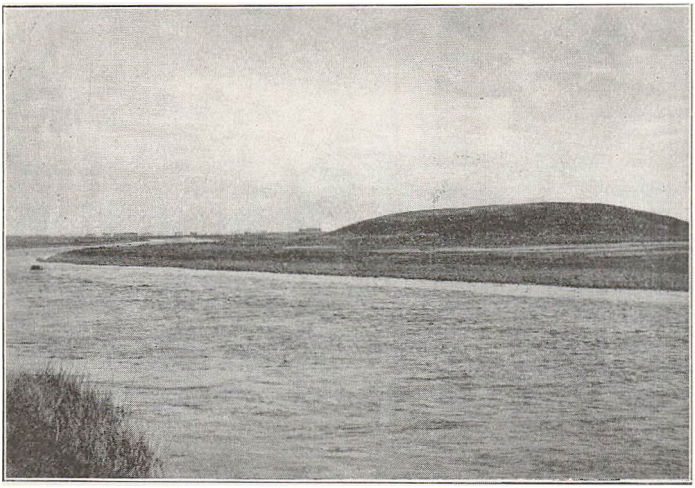

Lundenæs Voldsted ved Skjernaa

Familie. Vilde nogen rejse Krav paa en Ejendom, skulde man »kære« (klage) paa Sysseltinget, og naar Slægten skulde afgive Kendelser i en Retssag, regnedes kun de Slægtninge med, der boede indenfor Syslet. Længere henne i Middelalderen mærker man ogsaa et vist Fællespræg for Syslets Beboere. Dette gav sig til Kende i særegne Sæder og Skikke samt i Kornmaal og lignende. Her i Hardsyssel havde man følgende Kornmaal: 1 Ørtug Rug var 10 Skæpper, 1 Ørtug Byg 12 Skpr., 1 Ørtug Havre 20 Skpr. En Undtagelse derfra dannede Skodborg, Ulfborg og Ginding Herreder, hvor 1 Ørtug Rug var 12 Skpr., mens Byg og Havre regnedes paa samme Maade som i de øvrige Herreder. 1 Td. Smør udgjorde 12 Hardbopund, der hver regnedes til omtr. $1^1/_8$ Td. Korn. Sysselindelingen er ældre end Stiftsinddelingen, idet Ribe Stift omfattede alle Syslerne nord for Kongeaaen samt Dele af de sønderjydske Sysler. Man ser altsaa at Stiftet har delt Syslernes Omraade, og at det derfor maa være fremkommet senere.

En Del af Syslerne her i Jylland har Navn efter Byer, f. E. Jelling og Isted; men andre som Salling og Hardsyssel har Navn af derboende Folkestammer. Harderne eller Hardboerne havde hjemme i Hardsyssel, og i Stednavnet Hard-

børe har man endnu et Minde om, at dette Sogn har dannet et Øre paa Hardeboernes Land. Holstebro blev gennem hele Middelalderen betragtet som Hovedstaden i Hardsyssel, og ved denne By blev Sysseltinget holdt hver Onsdag.

Som verdslig Retskreds tabte Sysselet sin Betydning i Slutningen af Middelalderen, da Lensvæsenet udformedes her i Landet efter fremmede Forbilleder. Af Hardsyssel dannedes i det væsentlige to Len, først Lundenæs Len omkring Kongsgaarden Lundenæs i Skjernaadalen. Voldbanken, hvor det gamle Lundenæs Slot har ligget, ses endnu ude i Engene omtrent to km øst for Skjern St. Under Lundenæs Len laa fire Herreder, Bølling, Hammerum, Ginding og Hjerm. Under de forvirrede Forhold i Midten af det 14. Aarh. var Hjerm Herred løsrevet fra Hovedlenet af den sønderjydske Kong Valdemar, og sammen med Skive By og Hindborg Herred var det forlenet til Marsken Ludvig Albertsen, efter hvis Død det 1328 gik over til hans Enke og Børn. Men allerede Aaret efter blev Hjerm Herred forlenet til Ludvig Albertsens Broder Albert Albertsen til Vinderup, og han fik tillige Holstebro Købstad. Fra 1498—1660 laa Hjerm og Ginding Herreder vistnok hele Tiden under Lundenæs Len. De øvrige Herreder i Hardsyssel havde et mere skiftende Styre, idet de var overladt til forskellige Panthavere. Først efter Reformationen, da Bøvling Slot og tilliggende omfattende Jordegods blev frataget Ribe Bispedømme og lagt under Kronen, blev her Hovedsæde for en Lensmand, der til Lensomraade fik de fem nærmeste Herreder Skodborg, Vandfuld, Ginding, Ulfborg og Hing Herreder. Den her nævnte Lensordning holdt sig indtil 1660. Lensvæsenets Omordning havde været stærkt paa Tale under Stændermødet i København i Efteraaret 1660. Adelen mistede nu sin Eneret til Lenene, og to Aar senere forsvandt Navnene Len og Lensmand. I Stedet for fik vi Amter og Amtmænd.

Amterne Bøvling og Lundenæs.

Omordningen fra Len til Amter havde baade en politisk og en finansiel Side. Den gamle, danske Adel skulde fjernes fra sin Magtstilling, og Lensgodset skulde gøres i Penge til at betale den uhyre Gæld, Statskassen havde paadraget sig under Svenskekrigen. Saaledes solgtes 1661 Lundenæs

Slot med tilliggende Jordegods, der skattede 80 Tdr. Hartkorn, til Familien Uffeln i Hamborg. Til samme Familie solgtes Kronens Bøndergods i Lenet til o. 1835 Tdr. Hartk. samt Korn, Kvæg- og Kirketiender regnet til 750 Tdr. Hartk. Dertil kom Kronens Ret til Laksefiskeriet i Skjern Aa, der blev sat til en Værdi af o. 15 Tdr. Hartk. Købesummen var 50 Rdl. for hver Td. Hartk., ialt 134168 Rdl. Kronen sikrede sig Forkøbsret, men det fik ingen Betydning, da Enevoldskongerne stadig var i Pengeforlegenhed.

Tympanon fra Herredskirken i Gjellerup. Syddøren

Endelig solgtes 1664 Bøvling Slot og Ladegaard (45 Tdr. Hartk.) og Bøndergodset i de underliggende Herreder samt Kronens Tiender, ialt 2550 Tdr. Hartk. Køberen var Generalvagtmester Heinrich Rüse, og Købesummen var 129536 Rdl., idet Prisen ligesom ved Lundenæs var sat til 50 Rdl. for hver Td. Hartk. Den Forkøbsret, som Kronen ogsaa sikrede sig ved Salget her, kom aldrig til Anvendelse. Ligesom her i Hardsyssel blev en Mængde Krongods bortsolgt i Aarene efter 1660, og disse Salg virkede uheldigt paa Statens Finansvæsen, saa Skatterne i den følgende Tid var i stadig Stigen.

Amtmændene fik kun det almindelige Tilsyn paa deres Omraade, hvorimod Amtsskriverne eller Amtsforvalterne skulde sørge for Oppebørslerne. Lensmændene havde besat de underordenede Embeder i deres Len. De kaldede Herreds og Birkefogder, og de indsatte Borgmestre og Raadmænd i Købstæderne. Nu tog Kongen selv Beskikkelsen af

disse Embedsmænd i sin Haand. Af Hardsyssels to Len var altsaa dannet to Amter, og til Lundenæs Amt lagdes desuden Nørre og Øster Horne Herreder. Saaledes var Forholdet indtil 1794, da de to Amter lagdes sammen og kom til at udgøre et Amt, Ringkjøbing Amt. I over 100 Aar havde begge Amter været styret af samme Mand, saa det var i Virkeligheeden kun en Navneforandring, der skete 1794. Kammerjunker P. O. Rosenørn blev 1805 Amtmand over Ringkjøbing Amt, og et Par Aar senere købte han Rindumgaard, som Staten købte 1824 af ham til Amtmandsbolig.

Hardsyssels Kirker.

Gennem en lang Aarrække har jeg haft Lejlighed til at undersøge den største Del af Kirkerne her i Hardsyssel, og det har været mig til Glæde at se det mægtige Arbejde, der her er gjort med at opføre saa stærke Gudshuse, at de henved 800 Aar senere staar som de eneste Mindesmærker fra Middelalderen, efterat alle andre Bygningsværker fra hine Tider er sunkne i Grus. Ligesaa fattigt vort Land er paa faststaaende, let tilgængelige Stenarter, ligesaa rigt er det paa løse Granitblokke, der i Istiden er ført hertil især fra Skandinaviens Højfjeld. Det var derfor ret naturligt, at da vort Folk fik Lyst og Mod til at bygge anselige Gudshuse, de da prøvede paa at tage Kampestenene i Brug dertil. 1125 begyndte Biskop Ture at bygge Ribe Domkirke, og den blev Forbillede for mange af Stiftets Kirker. Den blev opført af Tufsten fra Andernach ved Rinen, hvor man hentede de Tufsten, der ogsaa blev brugt til en Del Kirker syd for Skjern Aa, men her i Hardsyssel brugte man udelukkende Egnens Granit.

Der hørte et rigt Fond af Udholdenhed og ægte jydsk Sejhed og Taalmodighed til for at hugge og tildanne de mange Hundrede Kampesten, der skulde bruges til en Kirkebygning. Enkelte fattige Kirker blev byggede af utilhuggen Granit; men næsten alle Steder blev Ydermurene opført af Granitkvadre, som ogsaa mange Steder blev brugt til den indvendige Murflade, især blev Korbuen smukt udstyret baade ud- og indvendig. De oprindelige Sognekirker var byggede af Træ, men i det 12. Aarh. blev Trækirkerne de fleste Steder her i Jylland afløste af Granitkirker, naar Midlerne dertil var skaffet til Veje. Man begyndte i Reglen med at bygge Koret af Granitkvadre, og efterhaanden blev Byg-

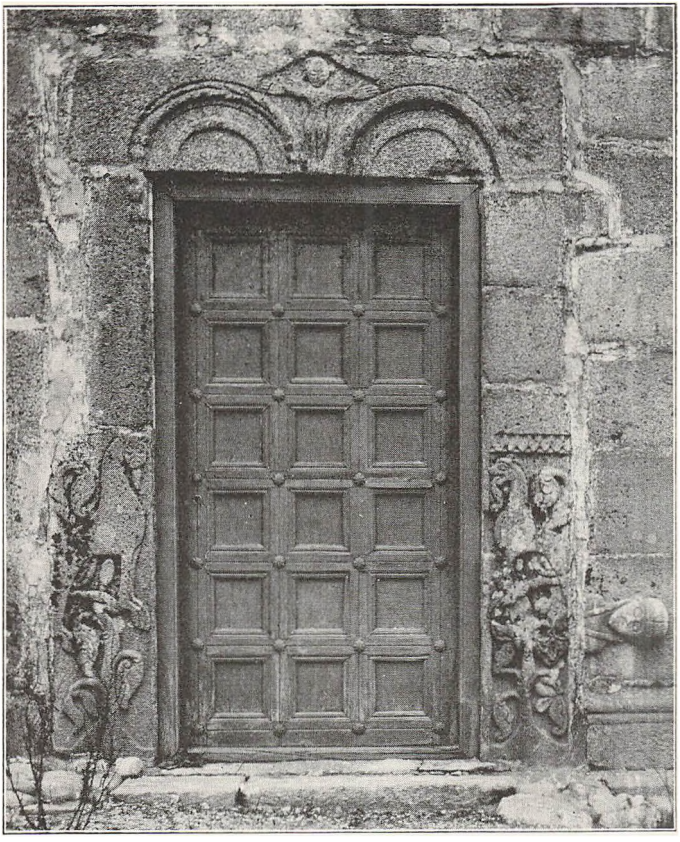

Syddøren i Rom Kirke. Herredskirke i Skodborg Herred

gearbejdet fortsat mod Vest, idet man fjernede det gamle Træværk og udfyldte med Granit, som sikkert de fleste Steder er bleven tilhugget paa Stedet. Ved Hee Kirke fandtes for faa Aar siden et temmelig tykt Lag Skærver, der øjensynligt var Affald fra de tilhuggede Kvadre. En Del af de vestlige Sogne her i Hardsyssel er og har altid været fattige paa større Kampesten, og Byggematerialet til Kirkerne maa da være hentet længere mod Øst. Da hin Tids Veje var simple, er de fleste Sten til Kirkerne formodentlig ført til Byggestedet paa Slæder om Vinteren.

Den herskende Bygningsstil var den romanske eller Rundbuestilen. Næsten alle Kirker her paa Egnen af denne Stilart var færdigbyggede ved Aaret 1200 eller lidt senere. — Og netop her i Vestjylland havde man Raad til at bygge anseelige Gudshuse; thi mens Østkysten og Øerne havde lidt meget af fjendtlige Plyndringer, var Vestjylland omtrent helt forskaanet derfor.

Syddøren i Velling Kirke

Kirkernes Ejendomme var næsten udelukkende Jordegods, der efterhaanden øgedes, fordi Folk ansaa det for en Gud velbehagelig Gerning at yde Gaver til Kirker og Klostre. Det er bleven sagt, at Valdemarstiden har været Danmarks lykkeligste Tid, da vort Folk med Held hævdede sin Magtstilling overfor ydre Fjender, og da det indadtil kunde samles om store Opgaver, der gjorde Landet smukkere og rigere. Naar det paa den store Jellingsten meddeles, at Harald gjorde Danerne kristne, saa aner man derigennem en politisk Omdannelse noget i Lighed med Reformationen i det 16. Aarh. Da Herredsinddelingen havde politisk Betydning, er der Tegn paa, at der ogsaa ved Kirkebygningen toges verdslige Hensyn.

I de gamle Love tales der om Herredskirker, men her i Jylland kaldes de tilsvarende Kirker Fjerdingskirker. De laa nærmest ved Tingstedet og havde i Almindelighed en smukkere Udstyrelse end de øvrige Kirker i Herredet. Dette

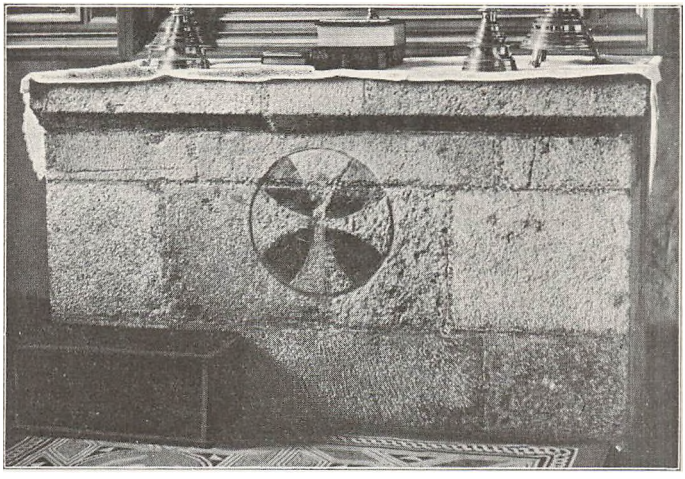

Alterbord i Ulfborg Kirke

ses især ved Gellerup Kirke i Hammerum Herred, ved Hee Kirke i Hing Herred og ved Rom Kirke i Skodborg Herred. Hee Kirke fik allerede ved Aar 1200 sit prægtige Taarn opført af Granitkvadre, men af Sysselets øvrige Kirker fik de fleste et Taarn tilbygget henimod Reformationstiden. Paa den Tid er det gaaet af Brug at tilhugge den haarde Granit, saa kun de Granitkvadre, der fandtes i de kullede Kirkers Vestgavl, er brugt i Taarnbygningernes nederste Skifter, mens de øverste Partier er byggede af Munkesten.

Klostre og Klostergods i Hardsyssel.

Det er kun svage Minder, man nu har om Klostre her paa Egnen. Nogle Stednavne fører vel Tanken tilbage til hine Tider, da Munkevæsenet nød Anseelse og udfoldede en Virksomhed, som baade høje og lave bøjede sig for. Her fandtes kun det Herrekloster, som Prins Buris 1162 stiftede i Tvis, og desuden fandtes her Gudum og Stubber Nonneklostre. Tvis Kloster laa i Tvis Sogn en lille halv Mil øst for Holstebro lidt syd for Storaaen. I gamle Breve og Aarbøger kaldes Klosteret altid »Tuta vallis«, der betyder den sikre Dal. De sidste Rester af Tvis Kloster var dens vestlige Fløj, der 1678 blev omdannet til Kirke, og her

søgte Sognets Beboere til indtil 1889, da der blev opført en ny Kirke midt i Sognet.

Tvis Sogn har sikkert nok før Klosterets Tid haft sin egen Kirke, men da Klosteret stod færdigbygget var det nordlige af dets fire Fløje indrettet til Kirke, og Sognets Folk søgte nu ogsaa dertil med deres Gudsdyrkelse.

Tvis Klosters Jordegods omfattede ifølge det Gavebrev, Prins Buris udstedte 1163, tre større Gaarde: Tvis, Skærum liggende nordligst i Ulfborg Sogn og Kvistrup i Gimsing Sogn ved Struer, et Par større Gaarde i Hjerm og Felding Sogne samt noget Strøgods især paa Holstebroegnen.

Kort efter Reformationen blev Tvis Kloster med sit tilliggende rige Jordegods inddraget under Kronen, som pantsatte det til den sidste katolske Biskop Oluf Munk i Ribe, og 1547 fik han Ejendomsbrev paa Godset, og i henved 300 Aar udgjorde det en af Egnens anseligste Herregaarde. Nu er Herligheden forbi, og en almindelig Bondegaard bærer nu Navnet Tvis Kloster.

Gudum Kloster laa i Gudum Sogn henved 10 km sydøst for Lemvig. Det var et Nonnekloster af Benediktinerordenen, og det nævnes 1268; men selve Stiftelsesaaret er ukendt. Klosteret her fik Tilgang fra Adelstanden, som paa den Maade skaffede Plads til dens giftefærdige Kvinder, der ikke kunde blive forsørget ved Giftermaal med Adelspersoner. Klostergivne Adelsdamer fik ofte en Slags Arvepart, som skænkedes til det Kloster, de optoges i, men ellers betragtedes de som døde for Verden. Klosteret her ejede det meste af Gudum Sogn foruden en hel Del spredt Gods i Skodborg og omliggende Herreder. Ved Reformationen inddroges Klosteret under Kronen, som i de følgende Aar gav det i Len til forskellige Adelsmænd, der maatte forpligte sig til at underholde Nonnerne. Endnu 1572 var der 3 af dem levende. Gudum Klosters Ejendomme havde senere noget over 500 Tdr. Hartkorn. 1670 blev det hele lagt ind under Ryttergodset, og 1717 blev det solgt. Selve Hovedgaarden har nu kun godt en Snes Tdr. Hartkorn med omtrent 550 Tdr. Land.

Stubber Kloster laa i Sevel Sogn, og det nævnes første Gang 1268. Det var et Nonnekloster formodentlig af Benediktinerordenen. Man har kun sparsomme Efterretninger om dette Kloster, som dog i sin Tid har nydt stor Anseelse.

Døbefont i Ejsing Kirke

Ifølge gammel Overlevering havde det 7 Gange 7 Herligheder, nemlig Ejendoms- og Kaldsret til 7 Kirker, Ejendomsret til 7 Møller, 7 Skove, 7 ferske Søer, 7 Moser og Heder til Tørveskær, 7 grønne Enge udenfor Gaardens Enemærker og endelig 7 Snese Plove paa det underliggende Jordegods.

Under de urolige Forhold paa Reformationstiden led Klosteret meget, og der gaar Fortælling om, at det i disse Aar blev plyndret 3 Gange, saa man næsten undres over, at der 1538, da Hardsyssels Provst Iver Juel fik Klosteret i Len, endnu fandtes 11 Nonner tilbage. Paa Klosterøen ude i Stubbergaard Sø findes en lille Rest af de gamle Bygninger fra omtrent Aar 1400. Efter Klosterets Nedlæggelse var her en Herregaard, der blev udstykket for omtr. 100 Aar siden, og Hovedparcellen har nu o. 20 Tdr. Hartk. med henved 200 Tdr. Land Ager og Eng. Henved 600 Tdr. Land Hede, Mose og Sø er udlagt til Plantage under Hedeselskabet.

Landsby og Herregaard.

Egentlige Landsbyer, som de findes i Østjylland og paa Øerne, har der aldrig været her i Hardsyssel. Her har været Jord nok, saa man ikke behøvede at klumpe sig sammen. Det i andre Egne almindelige Landsbyfællesskab fik derfor mindre Betydning her. Da jydske Lov blev nedskrevet 1241 fandtes der tydeligt Skel mellem Adelbonde, Bryde og Landbo. Adelbonde var Selvejer og fri Mand, der raadede over sin egen Person, sin Ejendom og Erhverv, naar han blot svarede Kronen, hvad denne efter Loven kunde kræve af ham. Af Selvejergaardene skulde svares Skat og

Leding, og de kaldtes »Kronens rette Ledingsgods og Bønders Eje.« Leding blev udbudt til Landets Forsvar i Krigstid; men ogsaa i Fredstid blev der holdt Øvelser om Sommeren mellem Saatid og Høst, da Bønderne bedst kunde møde. Naar Leding blev udbudt, maatte Bonden selv eller hans vaabenføre Søn møde, men var han gammel og svag eller for ung, kunde han stille en anden for sig. Ledingen kunde vare 16 Uger, og Manskabet skulde i den Tid holde sig selv med Kost. Mange friede sig for Ledingspligten ved at yde en Afgift, og derved kom Landets Forsvarsvæsen i Forfald. Baade Bryden, der styrede den anden Mands Gaard, og Landbo, der var Fæstebonde, havde kun ringe Anseelse i Samfundet.

Under de urolige og i mange Henseender ulykkelige Aarhundreder efter Valdemarernes Storhedstid foregik store Ændringer i Samfundsforholdene. Gaardmændene, de egentlige Bønder, der før omtrent alle havde været Selvejere, opgav for en stor Del frivilligt eller tvungent deres Ejendomsret og blev Fæstere under Kronens, Kirkens eller Herremændenes Godser, og man regner, at ved Middelalderens Slutning var knap $^1/_5$ af Bøndergaardene i Selveje, og i de følgende Aarhundreder var der stadig Tilbagegang i Selvejernes Tal.

Ved Reformationen blev Kronens Jordegods fordoblet, idet baade Bispe og Klostergods blev inddraget. Ved Mageskifter med Herremændene blev Krongodset samlet, og derved blev de adelige Sædegaardes Omraade ogsaa udvidet og afrundet. Landsbyens Hovedgaard opslugte efterhaanden de øvrige Gaarde. Herregaardene voksede nu baade i Størrelse og Antal, og dermed kom Hoveriet, der især i det 17. Aarhundrede blev en utaalelig Plage for Fæstebønderne. Herregaardenes Overgang til Stordrift hang sammen med stigende Priser paa Landbrugsprodukter, for hvilke der aabnede sig nye Markeder, navnlig i Holland. Her i Hardsyssel var der i det 17. Aarh. omtrent 80 Herregaarde. De fleste Sogne havde een Herregaard, enkelte havde to, og kun de mere fattige Sogne paa Grænsen af Hederne havde ingen. Samtlige Hovedgaarde i Hardsyssel havde o. 1500 Tdr. Hartkorn, og naar en Hovedgaard havde et Tilliggende af mindst 200 Tdr. Hartk. Bøndergods indenfor en Omkreds af 2 Mil, var det ved en Forordning af 1682 slaaet

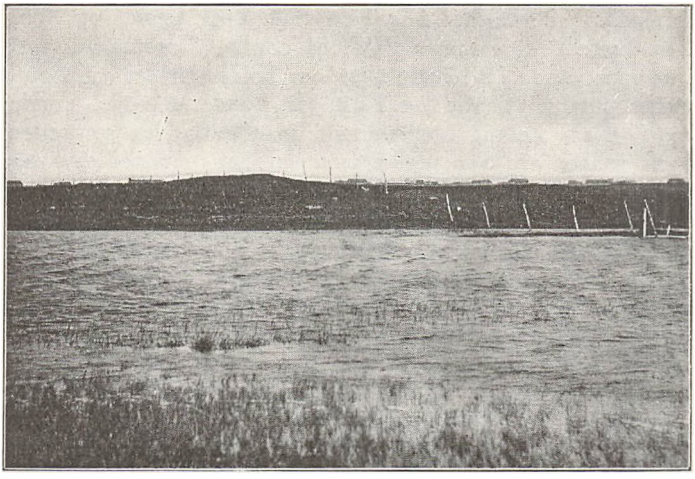

Voldsted ved Nørre Vosborg

fast, at en saadan komplet Herregaard skulde have Skattefrihed. Dog var det en Betingelse for Hovedgaardens Skattefrihed, at Ejeren skulde indestaa for Skatterne af det underlagte Fæstegods. Sysselets Bøndergods, der paa grumme faa Undtagelser nær var Fæstegods havde omtrent 12000 Tdr. Hartkorn.

Efter den ulykkelige svenske Krig, der endte 1660, var der over hele Evropa en meget daarlig Tid for Landbruget, da Priserne paa dets Frembringelse holdtes nede ved hæmmende Paabud. Paa mange af de smaa Herregaarde sad Ejerne i bundløs Gæld, og i de allerfleste Fæstegaarde var der grumme smaa Kaar. Det faar man bedst Forestilling om ved at gennemgaa nogle af Dødsboernes Skiftebreve. Her i Vestjylland saa det dog noget lysere ud end i Landets andre Egne. For det første bredte den ødelæggende Kvægsyge sig ikke hertil, og for det andet blev Hoveriet ikke saa stærkt udnyttet paa Grund af den spredte Bebyggelse. Der er mange Eksempler paa, at Bønderne her trods Fattigdom og vanskelige Kaar holdt Modet oppe og bevarede den gamle Bondekultur. Da den ny Tid brød frem i Slutningen af det 18. Aarh. med frisindede Reformer og økonomisk Fremgang, var Bondealmuen her straks i Stand til at udnytte de givne Forhold for at sikre sig den fulde

Frihed og Uafhængighed, og inden 20 Aar var gaaet efter Stavnsbaandsløsningen, var Flertallet af Fæstebønderne her Selvejere og fri Mænd. Herregaardene maatte afgive den fremragende Plads, de gennem Aarhundreder havde haft i Landsbysamfundet, og her paa Egnen er de fleste af dem nu kun at regne for større Bøndergaarde.

En Del af Egnens Hovedgaarde forsvandt allerede omkring Aar 1800, idet Jorderne blev udstykkede, og Bygningerne blev nedbrudte. Nogle af de første Udstykninger i Landet fandt Sted her i Hardsyssel, og Ejendomsslagtere fandt her en frodig Mark for deres Virksomhed, saa der 1830 kun var een komplet Hovedgaard tilbage, nemlig Stamhuset Ausumgaard i Hjerm Herred. Under Pengekrisen først i forrige Aarhundrede gik det ikke mindst ud over de adelige Hovedgaarde.

I de sidste 100 Aar er den forhen saa skarpe Adskillelse mellem Herregaardene og Landsbyernes øvrige Ejendomme lidt efter lidt bleven udjevnet ved Forholdenes naturlige Udvikling, idet de større Gaardes Antal er formindsket; mens mange af de mindre Landbrug er udvidede dels ved Køb af Jord og dels ved Opdyrkning af øde Arealer. Forøvrigt er der næppe i nogen anden Del af vort Land foregaaet rigere Udvikling i det sidste Par Menneskealdre. Før den Tid henlaa Hedebakkerne og de lynggroede Sletter som Ørkener i Hardsyssels østlige og mellemste Dele; men efter den ulykkelige Krig 1864 blev der sat mange Kræfter i Arbejde med at omdanne de øde Egne til Hjemsted for Mennesker, og dette Arbejde er lykkedes langt over Forventning. Heder og Moser er opdyrkede, smaa og store Plantninger er udførte til Pryd og Nytte for Egnen, en Mængde Enge er frugtbargjorte, og der er skaffet Mergel til den kalkfattige Agermark. Men dette Afsnit af Egnens Historie fortjener at faa en særlig Omtale.

Spændhuse ved en Hedegaard paa Birkmose Mark. Smækbjerg i Timring Sogn
(H. P. Hansen, Herning, fot.)

HARDSYSSELS GAMLE GAARDE OG HUSE

Af *H. Zangenberg*

Paa det mægtige Omraade af Klit og Hede, sparsomt isprængt Agerjord, Eng og Mose, som tilsammen udgjorde det tidligere Hardsyssel, har Forholdene langt ned mod vor Tid stedse været fattige og smaa. Mager og skovløs er denne Egn, og saavel de Beboere, der levede paa de golde og store Hedestrækninger, som de der levede langs det barske og frygtede Vesterhav, blev saa at sige fra Fødselen vænnet til yderst nøjsomme og beskedne Livsvilkaar og en tarvelig Levevis. Egnens gamle Bygninger genspejler i høj Grad Beboernes Levevilkaar, Udseendet er yderst beskedent, og sparsomt er det Tømmer blevet anvendt, som blev købt for Befolkningens faa og fattige Midler, og hjemført under en højst besværlig Transport ad elendige og daarlige Veje, ofte kun Hjulspor over en ufremkommelig Hede. Tømmeret blev hentet enten fra Skovene eller Byerne østpaa, eller, — hvad der vel nok tidligere var ligesaa almindeligt, fra Vestkysten. Vesterhavet har nemlig paa sin Vis været nyttigt for denne Egn, hvad der ses af det meget

Strandings- og Vragtømmer som findes i Egnens Bygninger, endog ret langt ind i Landet. Men Vesterhavet og Træmanglen har maaske ogsaa lært Beboerne at bo i tættere og mere vejrbestandige Bygninger, og kan saaledes have været en væsentlig Aarsag til at grundmurede Bygninger indførtes, især i Vesteregnene. Hvad gammel Byggeskik angaar, frembyder Egnen derfor den mest ejendommelige Blanding af Bygninger baade af den mest primitive Art og Bindingsværkshuse af tarveligt Ydre, men ofte med overraskende og interessante indre Tømmerkonstruktioner, samt de fortrinligste Murstensbygninger, prægede af en for vor Tids Landbyggeri misundelsesværdig Smag og Kultur.

Der er næppe nogen anden Egn i Landet, fraset Bornholm, der har haft en mere spredt Bebyggelse end Hardsyssel. De store milevide Lyngheder har i Aarhundreder før vor Tid kun sparsomt været opdyrkede, og som Følge deraf var der kun faa Boliger for Folk og Fæ endnu i de første Aartier af det 19. Aarhundrede, og disse Boliger var ofte indskrænket til blot det aller nødvendigste Husrum. Landsbyer, som de findes i andre Egne af Landet, kendtes ikke, kun enkelte og faa Samlinger eller Klynger af spredt liggende Gaarde og Huse udgjorde i Tiden omkring 1816—17 den Bebyggelse man fandt paa Heden. For at tage et Eksempel kan det nævnes, at et af de østligste Sogne i Hammerum Herred, nemlig Ikast, paa det nævnte Tidspunkt havde 2 saadanne større Samlinger af Gaarde og Huse i Over Isen og Suderbæk, som bestod af 5 smaa tre- eller firlængede Gaarde, en mindre Gaard med to parallelle Længer, en à to vinkelbyggede Gaarde eller Huse og tre enlænglængede Smaahuse. I Vaade, Toftlund og Hesselbjærg var der 2 à 3 Gaarde med tre eller fire Længer, og i Vester-Isen-, Ur-, Lægds- og Fonnesbæks-Gaarde, samt i lille Nørlund, fandtes kun to sammenliggende Gaarde hvert Sted.

Til disse ensomt liggende Hedegaarde hørte ofte et mægtigt Areal af Hede, — en enkelt Gaard kunde saaledes have op mod 1500 Tdr. Land, — hvoraf en mindre Part var opdyrket, Resten laa unyttet hen. I Løbet af den første Halvdel af det 19. Aarhundrede blev en ret stor Del af Heden opdyrket ved at Smaakaarsfolk af Hedebønderne fik et Stykke Hedejord i Fæste, og der begyndte saaledes et

Nybyggerliv paa Heden, der er blevet fortsat ned imod vor Tid. Nye Boliger opstod, men disse var til en Begyndelse ofte af den primitiveste Art, og har den største Interesse, da deres Byggemaade og Form synes at hvile paa ældgamle Traditioner. Om disse Boliger har Museumsbestyrer H. P. Hansen i Herning givet fortrinlige Oplysninger i sin Bog »Fra gamle Dage«.

Husene, der kaldtes »*Sojhuse*«, var en Slags Jordhuse, hvis Vægge bestod af Tørv »*Soj*« eller »*Saad*«, lagt op paa Jorden som et Dige af indtil $1^1/_4$ m's Højde, og herpaa var anbragt »*Spænder*« (Tagspær) af Træ, hvorpaa var lagt Rafter (lange smækre Grene), og herpaa et Tag af Lyng. Størrelsen af Husene var forskellig, nogle Steder bestod et saadant Hus af kun et eneste Rum af 4,4—5 m's Længde (7—8 Alen) og 2,5—3,1 m's Bredde (4—5 Alen), hvori somme Steder baade Mennesker og Dyr opholdt sig. Større Huse kunde være indrettede med flere Rum. Huset laa da solret (med de smalleste Sider i Øst og Vest), og havde en Indgang midt paa Sydsiden. Mod Vest kunde være en mindre Stald til Faar, en Ko eller et Par Stude, i Midten kunde findes et lille Forrum med bagved liggende Køkken og yderst mod Vest en Stue med en simpel Seng, Bord og Bænke. Bohavet var ligesaa primitivt som Huset, og Bænkene kunde være dannet af Jord eller Kampesten, og en saadan kunde ogsaa gøre Gavn som Stol. Ildstedet i Stuen var oftest en *Lerovn*, muret op af raa ubrændte Mursten (graa Sten), dækket med en Jærnplade, og *Køkkenarnen* kunde bestaa af simple Kampesten, anbragt i et Hjørne uden Skorsten over, og Røgen fik Lov at drive hen under Taget, indtil den slap ud af et Hul, den saakaldte »*Lyre*«, der var Røgaabningen i Taget. Heri kunde der være sat en gammel bundløs Bikube eller »*Løb*« (en halm- eller sivflettet Kurv til Opbevaring af Mel, Gryn o. desl.). Nogle Steder kunde der dog være opstillet en Skorsten af Sandtørv. I disse Sojhuse var der sjældent noget Loft, dette dannedes for det meste af Lyngtagets Underside, og enkelte Steder havde man ikke heller Vinduer, i Stedet herfor kunde der være anbragt en bundløs Jydepotte eller blot et Hul i Væggen, der blev lukket med en Visk Halm eller Hø.

Sojhusene, der ikke altid var anbragt ovenpaa Jorden, men ogsaa kunde være gravet indtil $1^1/_4$ m i Jorden, aflø-

Enlænget Husmandshjem i Hodsager Sogn (H. P. Hansen, Herning, fot.)

stes senere, efter som Nybyggerne fik Lejlighed og Raad til at skaffe sig gammelt eller nyt Tømmer, af næsten lige saa primitive Bindingsværks- eller lerstampede Huse, hvori Vægleret var blandet med Lyng. Tavlene i Bindingsværksvæggene kunde være udmurede med *Klyne* (en tæt Mosetørv) og Kogødning, og Skillerum kunde være opmurede af Klyne i Ler. Gulvene i Husene var af stampet Ler, og Lofter kunde vel findes, men de bestod som oftest af »*Laj*«, Rafter eller Lægter, belagte med Aasiv eller Halm, og herpaa Hedetørv. Nogle Steder var disse Lofter klinede med Ler paa Undersiden og kalkede. Bræddelofter, »*Loftskud*«, var kostbare og anvendtes sjældnere, saaledes kunde der i Begyndelsen af det 19. Aarh., selv paa de største Bøndergaarde, mangle Loft over Tredje- eller Halvparten af Stuehuset. Endvidere har man Eksempler paa, at Dørene paa sine Steder ikke var af Træ, men af Lyng og Halm eller risflettede, bundne til Stolperne med Strikker.

Indretningen af Bindingsværkshusene kunde ogsaa være saare simpel og ligetil, hvad der f. Eks. ses af, at et saadant Stuehus i Kølkjær ved Langelund i Gjellerup Sogn var et eneste Rum, delt i 2 Halvdele ved en lang Faarehæk. I den østre Ende var der 2—300 Faar, i Vestenden boede Fa-

milien i èn Stue, hvori Bohavet bestod af en rødmalet Dragkiste, et Bord med Plade af uhøvlede Bræder paa Korsben, en Bænk paa nedrammede Pæle, og 4 Senge paa Rad, lavede af uhøvlede Bræder. Et lille Rum var skilt fra til Køkken, og ved Køkkendøren stod en stor *Potteovn* (lavet af sorte jyske Kakkelpotter). Endelig var der en lille Forgang, taget fra Faarestien. Loftet var af Lægter med Tørv over, og Rummet var oplyst af ganske smaa Vinduer.

Hedens ældre Husmandshjem bestod gerne af èn Længe med en Beboelse, hvortil Indgangen ofte skete gennem en Forstue ved en af Gavlene. Bag Forstuen var gerne anbragt et Spisekammer, og Beboelsen bestod af en Dagligstue, Køkken med aaben Skorsten og bagved liggende Kammer, og undertiden et Bryggers som kaldtes »*Frammers*«, hvorfra man kunde gaa ind i Loen og Stalden (se Billedet fra Husmandshjemmet i Hodsager). Mod Vest fandtes ufejlbarlig Husets Tørvestak, og et Sted uden for Huset var der gravet en Brønd, som dog ofte kun var et Vandhul. Endvidere havde man enkelte Steder et Soj- eller *Spændhus*. Dette sidste havde ikke lodrette Sidevægge, og var egentlig blot et Tag, henstillet paa Jorden. Undertiden kunde Udhusrummene være henlagt til en Længe, bygget i Vinkel med Stuelængen, hvad man kaldte at bygge i »*æ Kamm*-« eller »*Krommhværre*«. Vinkelbygningen benyttedes dog ogsaa til mindre Gaarde.

Som mere midlertidige Opholdssteder havde man i Vesteregnen i Havets umiddelbare Nærhed de saakaldte *Fiskerboder*. Det var Spændhuse, opstillede paa Bodpladser i Klitterne, og Bodpladserne bar enten Navn efter Brugeren eller efter Byerne, hvorunder de hørte, f. Eks. Klegods- eller Søndervigs-Boder. Hvert Baadelag kunde have 3 Boder og »en« Pakhus. I hver Bod opholdt sig gerne to Karle og to Piger saalænge Fisketiden varede (fra omkring 1. April til St. Hans Dag). Boderne var indgravede med Nordenden i Klitterne og Indgangen fandtes i Sydgavlen, der gerne var klædt med Planker, og uden for Sydgavlen, umiddelbart op ad denne, var gerne rejst en Skorsten af Soj, hvori Maden lavedes (se Billedet fra Nymindegab). I Bodens Indre fandtes Brædegulv. Undersiden af Taget var dækket af Maatter, flettet af Rughalm, og ved Husets Nordende fandtes et dobbelt Sengested, et for Karlene og et for Pigerne.

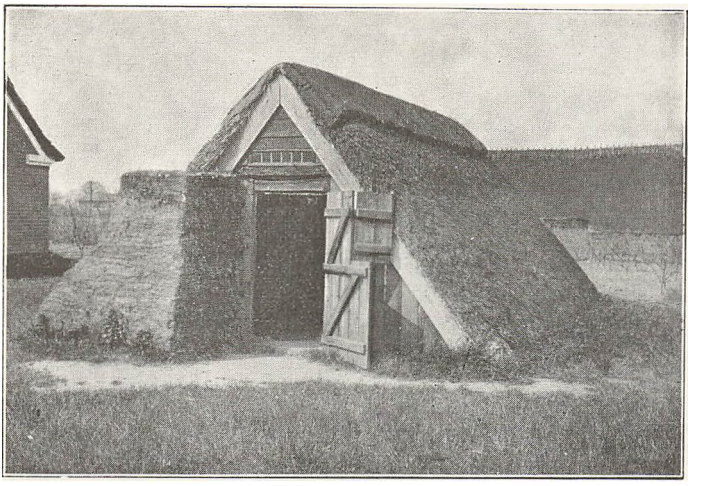

Fiskerbod fra Nymindegab, opstillet i Frilandsmuseet i Lyngby. (K. Uldall, fot.)

Fiskerboderne paa Vestkysten og Hedens Soj- og Spændhuse hører nu Fortiden til som Beboelseshuse betragtet. I vor Tid findes vel endnu en Del af disse Huse paa Heden, men de anvendes nu som mindre Udhuse, f. Eks. til Faare- eller Kalvehuse, Vogn- og Redskabsrum m. m. En saadan Samling Huse, der minder en Del om en gammel islandsk Gaard, ses paa Billedet af en gammel Hedegaard paa Birkmose Mark ved Smækbjerg i Timring Sogn, dog er Væggene her opsatte af Kampesten. Stuehuset er her af brændte Sten, en Skik der i Løbet af 19. Aarhundrede dukkede frem saavel paa Hedeegnene som paa de fleste Vesteregne, hvor Mangelen paa Træmateriale stedse blev mere følelig. Murstenen anvendtes dog ikke straks i fuld Udstrækning, som Regelen var det Stuehusets mest medtagne Bindingsværksvægge mod Syd og Vest, der først maatte vige for Murstensvæggene, senere fulgte de andre Vægge efter, og Stuehuset blev helt af Grundmur. Sidst kom Turen til Udhusbygningerne, der dog mange Steder endnu i vor Tid, hvor Gaardene ikke er helt ombyggede, har udmurede Bindingsværkstavl (se Billedet af Gaarden fra Vang i Sdr. Nissum Sogn).

De gamle Gaarde, hvoraf der nu kun er faa tilbage, har

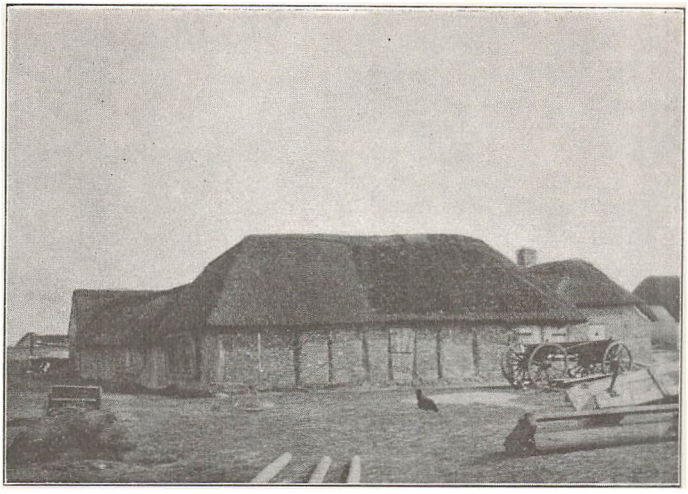

Gaard fra Vang i Sdr. Nissum Sogn (C. A. Jensen, fot.)

været overordentlig afvekslende, og Længeantallet meget forskelligt. De typiske Gaarde har bestaaet af baade to, tre og fire Længer, men Længerne synes oprindeligt at have været adskilte og spredtliggende, dog oftest anbragt omkring en Art Gaardsplads. Senere, i Slutningen af 18. og

Nørre Hedegaard i Vemb Sogn (H. Zangenberg, fot.)

Begyndelsen af 19. Aarhundrede synes Længerne at vokse sammen. Paa dette Tidspunkt ses det af gamle Kort, at der fandtes enkelte Gaardgrupper, hvor baade 2 og 3 Gaarde (de saakaldte Tvilling- og Trillinggaarde) kunde have

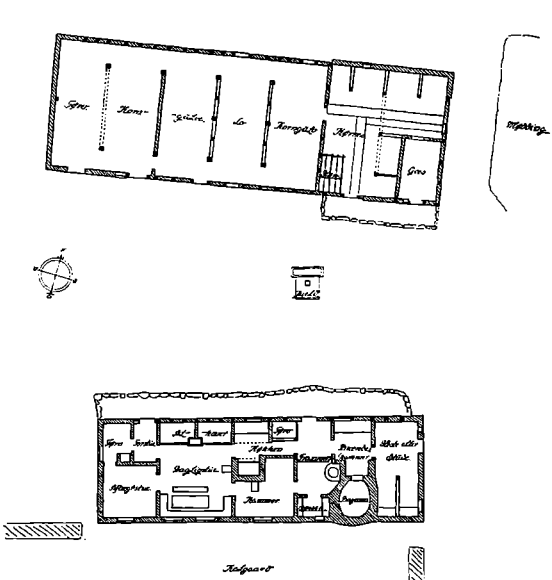

Grundplan af Nørre Hedegaard i Vemb Sogn (Maalt i 1923 af H. Zangenberg)

sammenbyggede Udhuslænger, ja Stuehuslængerne kunde endog være sammenbyggede til èn Længe, der dog gerne var adskilt fra Udhuslængerne.

Den mest ejendommelige Type var *Parallelgaarden*, en Gaardtype der har været meget udbredt navnlig i de nordvestlige Sogne af Hardsyssel, men som dog ogsaa har været kendt og benyttet i de østligste Sogne. Typen bestaar af en Beboelseslænge, kaldet »*Sals*« (i 1690 brugtes Benævnelsen »*Isæt Hus*« jævnsides med Sals), og en Udhuslænge der indeholdt Lade, Lo og Stald, hvilken Længe laa parallelt med Salset, og mellem Længerne kunde der være en Art

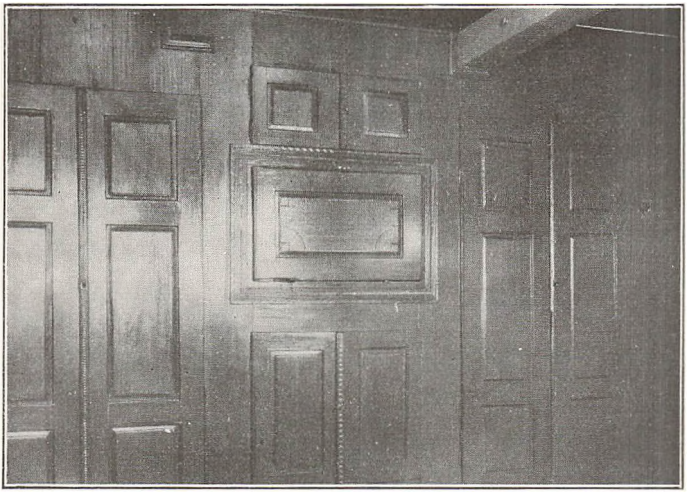

Alkovepanel fra en Gaard i Søndervig. — Holmslands Klit (H. Zangenberg, fot.)

Gaardsplads, større eller mindre eftersom Længerne var fjernede fra hinanden.

En saadan Gaard ses paa Grundplanen og Billedet af Nørre Hedegaard i Vemb Sogn. Salset har oprindeligt været et almindeligt Bindingsværkshus, men har dog i Tidens Løb faaet grundmuret Ydervæg i Sydsiden og begge Gavle, ligesom Laden paa enkelte Steder har faaet en lignende Vægforbedring. Salset er indrettet som de fleste ældre Stuehuse paa Vesteregnen: gennem Forstuen, som her er fraskilt Aftægtsboligen mod Vest, træder man ind i Dagligstuen med det almindelige faste Bohave, nemlig *Alkovepanelet, Bilæggerovnen* og *Bænkene* langs Vinduerne med det foran staaende Bord. Mellem Bordet og Alkovepanelet findes en løs Bænk, kaldet »*Skammel*«. Alkovepanelet har Døre til at lukke for Sengene, og et lille Skab, en »*Skænk*«, er anbragt mellem Alkovedørene, beregnet til Husets Prydgenstande, Mandens Papirer, samt Glas og Flasker.

Et saadant Alkovepanel fra en af Vesteregnens grundmurede Gaarde ses paa Billedet fra Søndervig. — Vest for Dagligstuen ligger en Aftægtstue med et Tørverum, begge disse har dog nok oprindeligt tilsammen udgjort Øverstestuen *(Øster-* eller *Vesterstue)*, og i Krogen, der optages af

Tørverummet, har der sikkert staaet en »*Fredseng*« (Gæsteseng), som tidligere var saa almindelig i Vesteregnen. Øst for Dagligstuen ligger Køkkenet med aaben Skorsten og et Kammer mod Sydsiden. Foran Skorstenen er anbragt en »*Røgekiste*«, en Forhøjelse af Loftet, hvori man ophængte Pølser og andre Spisevarer. Fra Køkkenet kommer man ud i *Frammerset* med et vedliggende »*Brændekammer*«, der baade brugtes til Bagning og Brændevinsdestillering. I Almindelighed gaar dog disse Rum ud i èt til et Bryggers (Frammers). Stalden i Østenden er til Heste eller Stude, der forhen anvendtes som Trækdyr i disse Egne. Syd for Salset ligger Husets Have »*æ Kalgor*« (Kaalgaarden), hegnet af et Tørvedige, og af gamle Almueplanter i en saadan Have, som ellers er yderst sjelden i disse Egne, finder vi Ambra, Oksetunge, Krusemynte, Anniskaal, Balsam, Malurt, Peberrod og Kamille.

Laden er indrettet til Tørvehus, Korngulve, Lo og *Kørres* (af Køerhus, = Kostald) samt Rum til Høns og Gæs. Denne Bygning er af en egen Art, som før var ganske almindelig ikke alene langs Vestkysten, men ogsaa i Østeregnene, hvor der endnu findes enkelte saadanne Bygninger. Disse Huse er de saakaldte *Udskuds-* eller *Højremshuse*, hvis Byggemaade sikkert er Oldtidsarv. Konstruktionen bestaar af 2 Rækker Stolper, *Benene*, opstillet fra Gavl til Gavl inden for de lave Ydervægge, i en Afstand af 1—1,25 m fra disse. Forneden staar Stolperne paa Sten, og foroven bærer de en Rem »*æ Hywrem*« (Højremmen), hvorpaa Taget hviler, og som naar fra Gavl til Gavl. De to Stolperækker holdes indbyrdes samlede ved Husets Bjælker, der er fastgjort i Stolperne. Mellem Stolperne og Ydervæggene opstaar der et lavere og smalt Rum, som kaldes »*Udskudet*«. Det har været en særlig fortrinlig og nyttig Byggemaade for disse træfattige Egne, da det egentlig bærende Tømmer (Højremsstolper, Spær og Bjælker) kom under Tag og saaledes ikke var udsat for snarlig Forgængelse. Udskudshusene anvendtes især til Ladebygningerne, men fandt dog ogsaa Anvendelse til Stuehuse.

En anden og ligesaa ældgammel Konstruktion, som ogsaa har været benyttet paa denne Egn, findes i de saakaldte »*Sulehuse*«. *Sule* er det ældgamle danske Ord for Søjle, og

Konstruktionen i disse Huse bestod af en saadan Søjle- eller Stolperække rejst i Husets Midte, og som naaede fra Gulvet til Tagrygningen. Øverst paa Sulerne hvilede en *Aas*, et gennemgaaende svært Stykke Tømmer langs Tagrygningen, og herpaa hang Tagets Spær, der tillige forneden hvi-

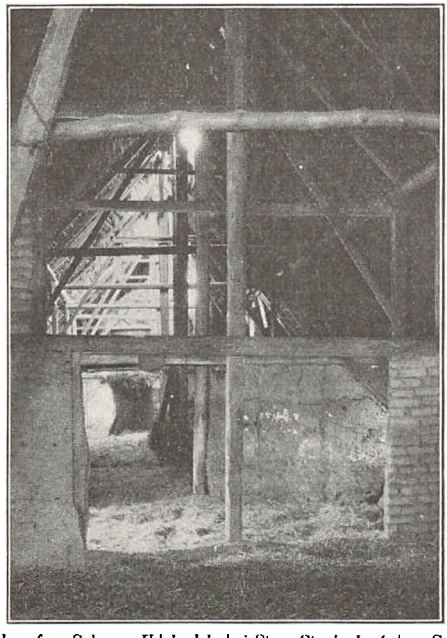

Indre af en Sule- og Udskudslade i Store Stoubæk, Aulum Sogn
(H. Zangenberg fot.)

lede paa Husets Ydervægge. Ofte vekslede de lodrette Suler med »*Stritsuler*«, det vil sige to mod hinanden skraatstillede Suler, som foroven bar Aasen. Ikke sjælden har man forenet Sule- og Udskudskonstruktionerne i samme Hus som det f. Eks. ses paa Billedet af Sule- og Udskudsladen fra Store Stoubæk i Aulum Sogn, som fornylig er nedbrændt. Laden, der blev opmaalt til Dansk Folkemuseum i Sommeren 1926, var formentlig Hardsyssels sidste Sulbygning. Lignende Bygninger har været opført som Udhuse i Sdr. Nissum Sogn, og som Stuehuse i baade Øster- og Vesteregnene.

I Stuehusene indrettes Alkover og Smaakamre i Udskudene, som det ses af Grundplanen af den nu nedrevne Korsgaard i Ulvborg Sogn, men ud for Stuerne opføres intet Udskud, for at Ydervæggene kan blive højere og Stuen faa større Vinduer og mere Lys. Den store Lighed mellem dette Hus og Fiskerhusene langs Vesterhavet Nord for Limfjorden (Agger, Vorupør m. fl.) viser hvor udbredt denne Hustype tidligere har været. Mindre Fiskerhuse, til Eksempel i

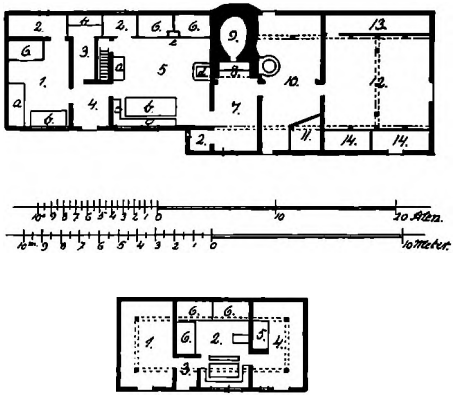

Grundplaner af Korsgaard i Ulvborg Sogn og et Fiskerhus i Harboøre

Øverst: Korsgaard. 1. Vesterstue. 2. Udskudskamre. 3. Ølkammer. 4. Forstue. 5. Dagligstue. 6. Alkover. 7. Inderframmers. 8. Skorsten. 9. Bagerovn. 10. Yderframmers. 11. Høns. 12. Ilders (Tørvehus). 13. Faaresti. 14. Svinestier. a. Skabe. b. Borde. c. Bænke. d. Potteovn. e. Skænk.

Nederst: Harboøre. 1. Udhusrum. 2. Dagligstue. 3. Forstue. 4. Frammers. 5. Aabent Ildsted. 6. Alkover.

Harboøre, kunde dog have Udskud paa alle fire Sider. Et saadant simpelt og interessant lille Hus fra Harboøre ses paa Grundplanen under Korsgaards-Grundplanen. Huset er tredelt med et Frammers med aabent Ildsted (vistnok uden Skorsten) mod Øst, en Stue i Midten med Siddeplads og Alkover i Udskudene mod Syd og Nord, og et Udhusrum (rimeligvis Faarestald) mod Vest. En Forstue, fraskilt Dagligstuen, er Indgang til begge sidstnævnte Rum.

Vi vil nu vende tilbage til Hedegaardene og se nøjere paa en flerlænget ældre Hedegaard af Bindingsværk fra Ørre Sogn, saaledes som den fandtes for ca. 40 Aar siden. Grundplanen (se Side 162) viser et lille Stuehus eller Sals

med en Udbygning, *en Kvist*, mod Syd. Kun de nødvendigste Rum fandtes i dette Hus, et Frammers med aaben Skorsten til Madlavning, en Dagligstue med 3 Senge og fast Vin-

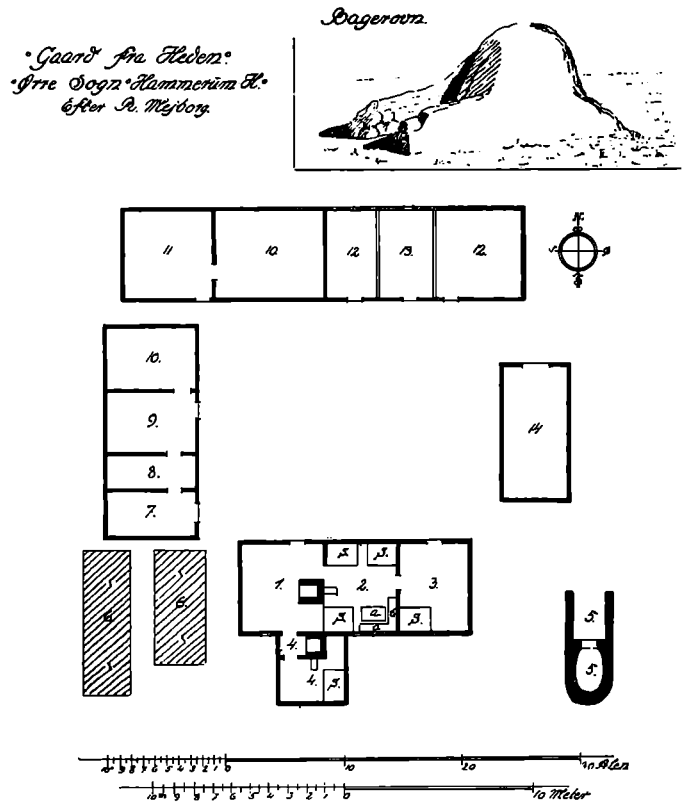

Grundplan af en Hedegaard i Ørre Sogn (Maalt af R. Mejborg 1887)
1. Frammers, 2. Stue. 3. Storstue. 4. Aftægtsstue. 5. Bagerovn. 6. Tørvestakke. 7. Kørres 8. Foderlo. 9. Hestestald. 10. Høgulve. 11. Faaresti. 12. Lader. 13. Lo. 14. Vognskjul. a. Bord. b. Bænke. S. Senge.

dues- og Bordendebænk med foranstaaende Bord, en Storstue med en Fredseng, og i Kvisten en Aftægtsbolig med indbygget aaben Skorsten til Madlavning. Frammerset tjener som Indgang til begge Beboelser. Stuen opvarmes af en Bilægger-Kakkelovn, hvori indfyres fra Skorstenen i Fram-

merset. Bilæggerovne opmuret af Lerpotter, de saakaldte »*Kakkelpotter*« af sortbrændt Ler (Jydepotter), var tidligere almindelige, og de afløste de primitive Lerovne. Potteovnene var imidlertid ikke særlig holdbare, og de forsvandt

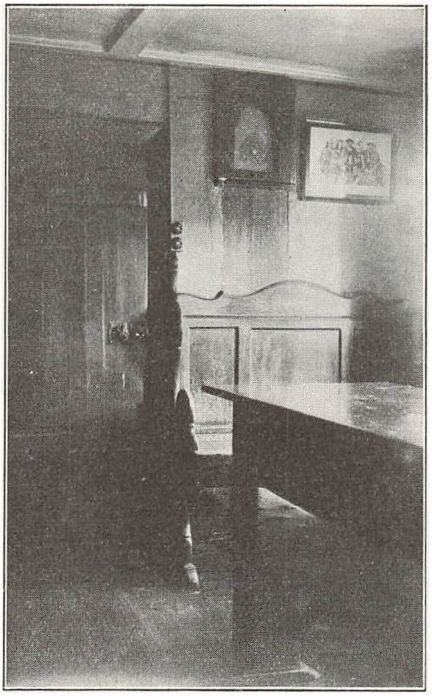

Stue med indmuret Uhr i Overgaard, Gullestrup ved Herning
(H. P. Hansen, Herning, fot.)

efterhaanden for at give Plads for Bilæggerovne af Jern. I Nutiden er Potteovnen aldeles forsvundet fra Hedeegnens Stuer, og Jærnbilæggerne er sjældne.

I ældre Tider stod der en Armstol »*Kuenstuel*« med flettet Halmsæde ved Siden af Bilæggeren, og paa Hylder under Loftet, paa Siderne af Bjælkerne, var henstillet Mælkefade *(Sætter)* ved Siden af Bindehoserne og Hjemmets faa Bøger, der ogsaa havde sin Plads paa Bjælkehylderne. Endvidere kunde der ogsaa findes et Stueuhr, lavet af en sted-

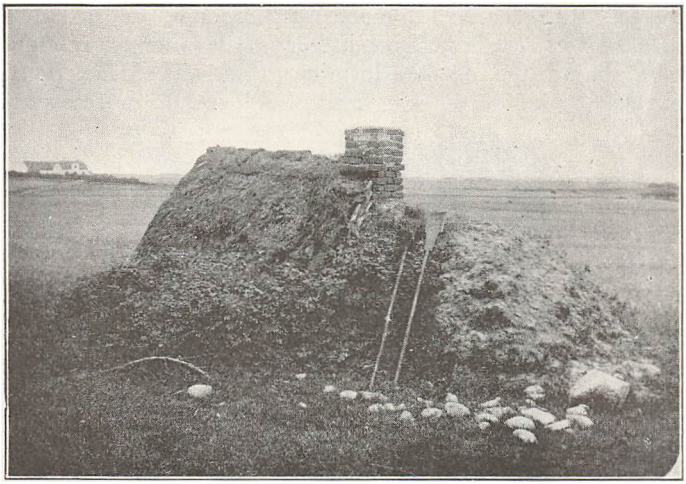

Bageovn ved en Hedegaard paa Birkmose Mark, Smækbjerg i Timring Sogn
(H. P. Hansen, Herning, fot.)

lig Uhrmager. Uhrene var ofte indmurede i Skillerummene mellem Stuerne, og havde Uhrskive til begge Sider, saaledes at det samme Uhr viste Tiden baade i Dagligstuen og i Sengekammeret ved Siden af. Et saadant Uhr med foranstaaende Bordendebænk og Bord ses paa Billedet af en Stue i Overgaard i Gullestrup ved Herning.

Vestlængen i Gaarden fra Ørre Sogn er indrettet til Stalde, og Nordlængen til Faaresti samt Lo, Hø- og Korngulve. Ud for Kørreset kunde »*Kielden*« være anbragt med Vippe *(æ Jønng)*, eller ogsaa ud for Stuehuset. Huset eller Længen mod Øst er et Spændhus, indrettet til Vognskjul. Møddingen var i Almindelighed anbragt paa Gaardspladsen. Vest for Stuehuset var Tørvestakkene stablede efter sædvanlig Skik og Brug. Øst for Gaarden var Bagerovnen anbragt under aaben Himmel. Den var muret af brændte Sten indvendig og klædt udvendig med ubrændte Lersten, dækkede af et svært Lag Tørv. Foran Ovnen var der dannet en Gang ved Diger af Kampesten og Tørv for at skaffe Ly for Bagersken.

Undertiden kunde der være opført en Skorsten foran Ovnen, og Gangen kunde være overdækket med et Tag. En saadan Ovn ses paa Billedet fra Birkmose Mark ved Smæk-

Gaard i Fjeldstervang. Vorgod Sogn. „Træk" langs Ladevæggen
(H. P. Hansen, Herning, fot.)

bjerg i Timring. Endnu maa omtales, at det tidligere var almindeligt, at man beskyttede Længernes skrøbelige Ydervægge mod Regn, Storm og Vinterkulde, ved at man om Efteraaret satte opstablede Tørv, »*Træk*«, op ad den nederste Del af Væggene (se Billedet fra Fjelstervang).

I April tog man Trækken bort, kastede den i Møddingen, og hvidkalkede Overvæggen samt »*læviede*« Undervæggen (oversmurte den med en Blanding af Ler og Kalk), da man maatte spare paa Kalken, der var vanskelig at skaffe. Tagene var oftest tækkede med Lyng, men hvor man havde tilstrækkeligt med Halm lagde man Tagene i vandrette Striber, skiftevis et Lag Lyng og et Lag Straa, og Rygningen blev dækket med Tørv. Saadanne Tage er endnu ikke ualmindelige.

Af andre karakteristiske Gaarde i Hardsyssel skal vi endelig se paa Vesteregnens grundmurede Gaarde. De er yngre, og deres Forgængere var oftest Sulehuse. Om Opbygningen af Sulehuse paa Holmslands Klit meddeler Forfatteren E. Tang Kristensen: »I gammel Tid kunde de føre et Hus op paa en Dag. De samlede i længere Tid paa Sagerne, der skulde bruges, og havde Tømmeret liggende til Rede i Klitbjærgene, for det var jo Strandingsgods. Saa grov de Støt-

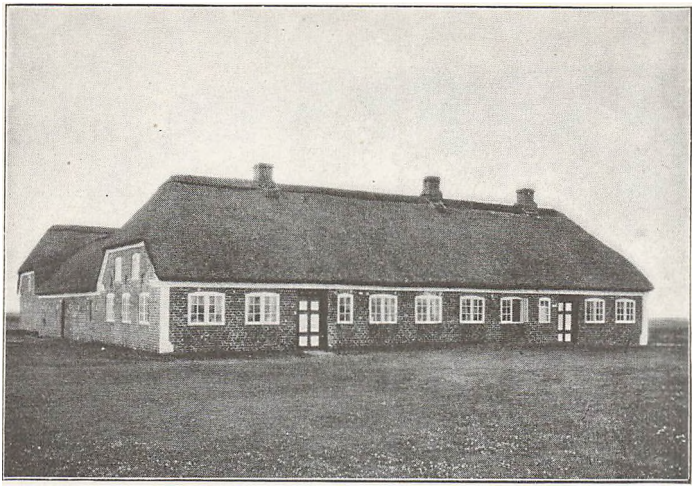

Gaard i Klegod. — Holmslands Klit (H. Zangenberg fot.)

ter (Suler) ned i en Række i Sandet, lagde der ovenpaa en Mast eller Raa (en Aas), grov saa Stolper ned ved begge Sider, hvor Husets Ydervægge skulde være, og fæstede nu Sparrerne til Masten og til Stolperne med Spigere. Naar der saa var lægtet, grov de *Flawwtørv* (Flagetørv), som kunde være en 6—8 Alen lange, og dem hængte de over Husets Overdel, saa Tørvene kunde naa over begge Sider. Naar de havde ligget der en 3—4 Aar, tog Folkene dem ned og lagde nye paa. Der var Steder nok at grave dem, og de gamle var nu blevne saa udmærkede til Brændsel. Væggene blev satte op med Stavrer, og der blev svøbt en hel Del Rughalmbaand om dem. Derefter blev der klasket Klæg imellem, og saa var Huset færdigt. Rughalmen fik de ovre paa Holmsland, da der ingen Rug groede paa Klitten. Men Klæg havde man og Tømmer og Spigere og Tørv«.

De her skildrede Bygninger er nu forsvundne, og det er kun faa nulevende ældre Folk, der har bevaret Mindet om dem, og har kunnet fortælle, at f. Eks. en saadan Ladebygning paa sine Steder ikke var mere end 6 Alen bred (3,75 m). I de første Aartier af det 19. Aarhundrede havde Gaardene paa disse Egne baade sammenbyggede og spredte Længer i saavel fire- som trelænget Form. Det haarde Vejrlig,

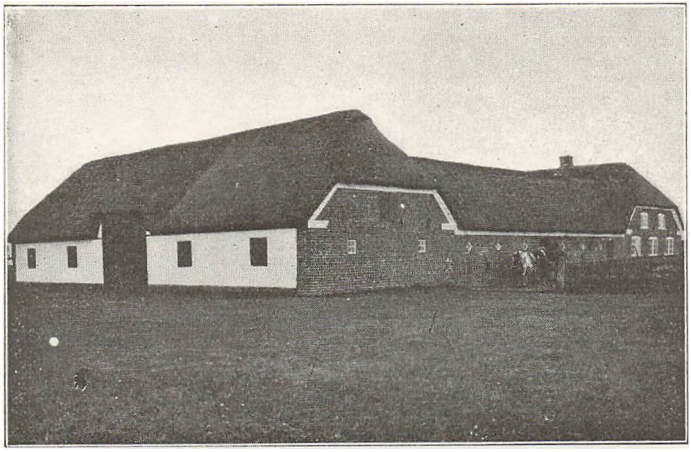

Gaard i Klegod. Holmslands Klit (H. Zangenberg fot.)

der er almindeligt paa disse Egne, har været en sikker Aarsag til de oprindelige fritliggende Længers Sammenbygning. Gaardene har ikke kunnet staa sig længe under de barske Vejrforhold, hvorfor de nye Gaarde, baade paa Grund af Træmangel og af Lunhedshensyn, er blevet opført af Grundmur.

De ældste grundmurede Gaarde synes paa Holmslands Klit, og vistnok overalt i denne Egn, at stamme fra Tiden omkring 1830—40, og man har fortsat med stykkevis at bygge disse Gaarde indtil op mod 1880—90. Stuehuset (Salset) vender oftest mod Syd og Laden mod Nord. Karakteristisk for disse Gaarde er dette, at Laden almindeligst er den bredeste og derfor den højeste Bygning, og ligger parallelt med Stuehuset, — et Minde om den ældgamle Parallelgaard, der sikkert tidligere har behersket Egnen. Salset og Laden har Overgavle, der er afskaaret af et Skraatag over Gavlvinduer og Lemme, og disse Længer markeres derved som de vigtigste (se Billederne fra Klegod og Bollerupgaard), hvad der falder nøje sammen med endog meget gammel Skik, idet Salshus og Lade allerede i Kong Valdemars jydske Lov (1241) nævnes som den jydske Gaards Hovedbygninger.

Længerne mellem disse Bygninger er indrettet til Stalde og andre Udhuse, og heri findes ogsaa Gaardens Indkør-

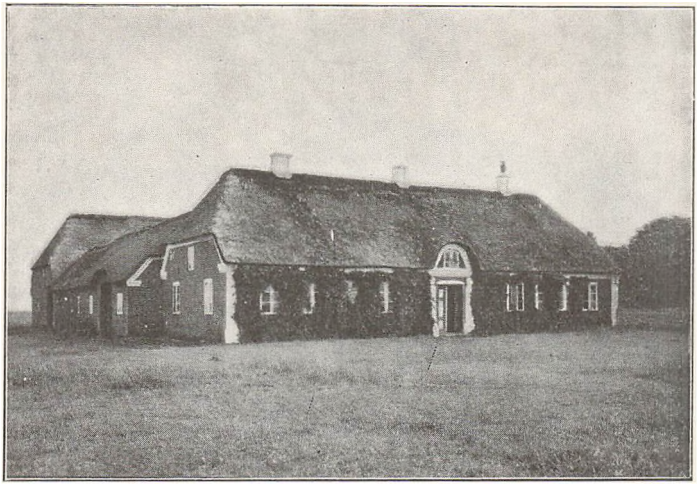

Bollerupgaard i Vesterby. Rindom Sogn ved Ringkjøbing (H. Zangenberg fot.)

selsport. Som Regel ligger Kørreset mod Vest, og Grunden hertil skal være den, at Vestenvinden anses for at være lunere end Østenvinden.

Indretningen af en saadan Gaard ses paa Grundplanen af Bollerupgaard i Rindom Sogn. — Gaardens Udvikling gennem Tiden er sikkert karakteristisk for Egnens Gaarde. Fra 1780 har den tilhørt samme Slægt, og kaldtes Bollerupgaard allerede i 1814. Først bestod Gaarden af en tolænget Vinkelbygning, senere gjordes den firelænget, og i 1857 blev den flyttet og genopbygget paa sit nuværende Sted som grundmuret Gaard.

Midt paa Salset findes Indgangsdøren til Forstuen, og Vest for denne ligger Storstuen med et Par Kamre ved Vestgavlen, formodentlig tidligere Gæstekamre, senere taget ind til Aftægtsbolig. De daglige Rum er delt i to, en Nørrestue med Alkovepanel, og en Sønderstue, samt 2 Kamre mod Øst og et Køkken mod Gaardsiden. I Forbindelse med Køkkenet ligger et Bryggers med Skorsten, Bryggerkedel og Bagerovn i Østlængen med vedliggende Mælkestue og et Foderrum, hvorfra man kan komme ind i Kørreset (Kostalden) og Svinestalden. Man kan altsaa indendørs komme i disse Rum uden at behøve at komme ud paa Gaardsplad-

sen. I Vestlængen findes Aftægtsstue, Indkørselsport og Vognport, Huggehus, samt Hestestald med vedliggende Karlekammer efter gammel Sæd og Skik. Laden er en Agerum-

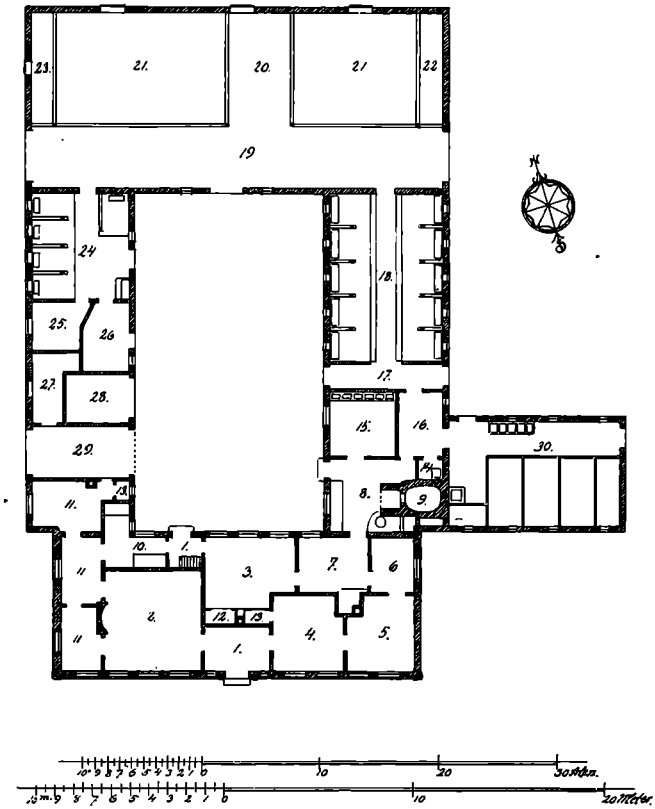

Grundplan af Bollerupgaard (Maalt i 1907 af Arkitekt C. Lundqvist)

1. Forstuer. 2. Storstue. 3. Nørrestue. 4. Sønderstue. 5. Sengekammer. 6. Kammer. 7. Køkken. 8. Bryggers. 9. Bagerovn. 10. Pigekammer. 11. Aftægtsstuer. 12. Alkove. 13. Skabe. 14. Kloset. 15. Mælkestue. 16. Foderrum. 17. Gennemgang. 18. Kørres. 19. Agerum. 20. Lo. 21. Korngulve. 22. Høns. 23. Tørv. 24. Hestestald. 25. Karlekammer. 26. Følhus. 27 Huggehus. 28. Vognskjul. 29. Indkørselsport. 30. Svinestald.

lade, det vil sige en Lade med Gennemkørsel langs en af Ydervæggene (Nord- eller Sydsiden) og Korngulve og Lo paa modsat Side af Gennemkørselen. Disse Lader, der nu er saa almindelige paa Egnen, indførtes omkring 1840, un-

der Paavirkning af Herregaardenes Byggeskik, men der findes dog ogsaa adskillige Lader, der har Indkørsel paa tværs af Bygningen og Korngulve paa begge Sider af denne Indkørsel. Paa Billedet af Gaarden fra Klegod ses en saadan Lade, og den hvidtede Nordside maa bemærkes, da den er almindelig, i hvert Fald paa Holmslands Klit, idet man for at spare har muret denne Væg, der er den mindst udsatte for Væde, af graa »*Klægsten*« (raa ubrændte Lersten) og derefter hvidtet den.

Møddingerne ligger oftest uden for Staldbygningerne, og Have findes i Almindelighed ikke. Til Gaarden hører undertiden en saakaldet »*Hejsehat*«, der bestaar af 4 høje Stolper, hvorimellem et lavt pyramideformet Tag kan hejses op og ned og lægges som Beskyttelse og Vægt paa de Høstakke, der anbringes mellem Stolperne. I adskillige af Gaardene findes endnu det gamle Alkovepanel, og Syd-Væggene i Opholdsstuerne er undertiden beklædt med dekorerede og glasserede hollandske Fliser, ilandsatte ved Nymindegab, og derfra transporteret videre til Brugsstedet. Porte og Døre prydes af forliste Skibes Navnebrædder; men denne Pryd kunde godt undværes. Længernes dybt røde Murstensflader med den taktfaste og velovervejede Vinduesinddeling, de hvide Gesimser og Hjørner og Dørpilastre, er i sig selv en Pryd og et Vidnesbyrd om en sikker Smag og Kultur, som det var ønskeligt, at Nutidens Landbyggeri vilde tage Lære af. Vore nutidige Landbygninger vilde ikke tabe derved.

Fig. 1. *Udskaaret Træ fra Slutn. af det 18de Aarh. Ringkjøbing Museum*

LIDT OM DRAGTER I HARDSYSSEL

Af *Elna Mygdal*

I Pontoppidans Atlas 5. T. fortælles (1769) om Kvinderne i Vandfuld og Skodborg Herreder i Riber Stift, at de: ...»bruge alle røde Strømper; naar de gaa til Kirke, tage de Strømper og Tøfler under Armen og gaa barfodede, indtil de kommer til Kirkegaarden, da de tage dem paa og siden tage dem af igen, naar de gaa hjem.« I 1795 skriver Raadmand C. Dreyer i »En liden Beskrivelse over Lemvig, samt Skodborg og Vandfuld Herreder: »Klædedragten paa Landet læses vel i Atlas 5. T., men derved er at erindre, at den da brugte Fruentimmer Mode at bære røde Strømper ganske er aflagt. Deres Been ligne hverken i Henseende til Tykkelse eller Farve Storkens Been. Den røde Farve sees i Skiørter og Trøjer af Filt eller hiemmegiort Tøi, om Halsen bære de hvide eller brogede Tørklæder og paa Benene blaae Strømper. Om Panden bærer de Pan(d)stykker af sort Fløjl eller andet sort Tøi og om Hagen Haghatter af Lærred med eller uden Kniplinger. Træsko bruges af Fruentimmer«... De røde Strømper, som Pontoppidan nævner, er sjældne at støde paa i danske Folkedragter. Da Dreyer saa energisk betegner dem som gammeldags 26 Aar efter Pontoppidans Omtale af dem, ligger det nær at antage, at sidstnævnte har benyttet en ældre Kilde eller Indberetning som Grundlag for sin Dragtbeskrivelse, som man vel næppe nok kan kalde Beretningen, da den iøvrigt ikke meddeler mere om Dragtens Udseende. Karakteristisk for svundne Tiders Sparsommelighed og Omhu for Klæderne er hans Fortæl-

ling om, at der ikke slides paa Strømperne og Tøflerne paa Vejen til og fra Kirken. — Medens røde Strømper er hyppige i svenske Folkedragter, kendes her i Landet kun et eneste Par røde Strømper — fra en 18de Aarhundredes Thybodragt. De findes i Privateje i Aalborg. Endvidere fortælles paa Stevns, at man sagde om Varpelev, »det er den By, hvor de gaar med røde Strømper« for overlegent at betegne dem som meget gammeldags. Desværre er det ikke alene de røde Strømper, der er forsvundne fra Vandfuld og Skodborg Herreder, de af Dreyer nævnte røde Skørter og Trøjer er gaaet samme Vej. Hagehatten er ogsaa borte, om end man dog kan træffe gamle Kvinder, der har set den eller maaske i deres tidlige Ungdom baaret den. — Spredte er i det hele taget de Oplysninger om Dragt, som kan indsamles i Ringkjøbing Amt, hvor desværre kun saa lidt er bevaret.

I nogle som Manuskript trykte Meddelelser om Bjerreslægten fra Sir er en Fortegnelse over Klæder, som har tilhørt Christen Jacobsen Bjerre og Hustru Ane Jensdatter, † 1771. Konen ejede: En hvidgraa Klædes Kioel, en hvid kiærses Skiørt med hvide Snore omkring, en rød rye (grov) do., en rød og blaa Hvergarns hiemmegiort do., en sort og hvid Kattuns Kaabe med Sølvhager, en rød sirses Trøje med 6 Stykker Sølvknapper udi, en brun Klædes do. med 7 do. Knapper, en fiolet og hvid cartuns Tørklæde, 2de sorte Kyser, den ene af Fløjel den anden af hiemmegjort Tøj, en Muffe og 2de Par Handsker, en sort Fløjls Pandepude, en Fruentimmers Halskrave.

I et Rejsebrev fra N. L. Høyer 15. September 1830 skriver han om Egnen mellem Holstebro og Ringkjøbing, at »Qvinderne ere langt prægtigere (klædte end Mændene). En skarlagensfarvet Trøje med lange snævre Ærmer ligeud til Haandledet er da Hovedprydelsen, og den ej slanke Figur med den forresten dunkelfarvede Dragt, hvorimod de røde Skuldre og Arme stikke stærkt af og synes endnu stærkere og længere end de virkelig ere, giver dem noget karleagtigt, der uimodstaaelig bragte mig til at tænke paa W. Schotts højlandske Qvinder.«

Medens her saavel i Dreyers Beskrivelse som iblandt Ane Jensdatters Klæder er nævnt rød Trøje af Stof — Høyer taler ikke om Trøjen som strikket eller syet — fortæller Tang Kristensen fra Fabjerg Sogn i Skodborg Her-

Fig. 2. *F. C. Lund: Pige fra Ringkjøbingegnen*

red, at Kvinderne gik til Kirke i røde Bindeærmer. I Dejbjerg ved Lem findes et Par røde strikkede Ærmer med et Mønster af smaa Spidsruder. Der er da ingen Tvivl om, at

Fig. 3. *Dragt fra Herning Museum*

strikkede Ærmer har været brugt i Hardsyssel. Det vilde da ogsaa have været underligt, om de ikke havde det, da Hammerum Herred, som var vidt bekendt for sine »Bindestuer«, jo hører til Hardsyssel. — Lærer A. Sørensen for-

Fig. 4. *Dragter fra Ringkjøbingegnen*

tæller (1868—69) om gammel Dragt i Sønder Nissum, at den daglige Kvindedragt var hjemmegjort, Højtidsdragten, hvortil brugtes Sko med blanke Spænder, som kunde være af Sølv, var af udenlandsk Tøj, især Damask. Til Kirke brugtes en Hængekaabe, en sid Trøje, der hang ned over Skørterne. De brugte ogsaa en Kaabe med Ærmer, og derunder havde de 6—7 Skørter paa. Disse Skørter hang trappevis, saa det yderste var det korteste. (Trappeskørter har

været brugt paa dansk Amager og i Skaane). Deres Tørklæder var simple, dog havde nogle Silketørklæder.

Da F. C. Lund i 1850erne malede sine Billeder af danske Nationaldragter (Folkedragter bør vi hellere kalde dem), var han ogsaa i Ringkjøbing Amt. Han besøgte der Godsejer Tang paa den gamle Herregaard Nr. Vosborg, og her er hans Billede af en Pige i Ringkjøbingdragt (Fig. 2) blevet til. Godsejer Tangs ældste Datter, nuværende Ejer af Nørre Vosborg, Enkefru Tang Valeur, har velvilligt meddelt nogle Oplysninger derom. Modellen hed Johanne Thuesen og boede i Thorsted, hun var Sypige; hun kom ofte paa Herregaarden og syede til de mange Døtre, som var glade for hende bl. a. paa Grund af hendes interessante Fortællinger fra gamle Dage. Dragten, hun bærer paa Billedet, har tilhørt hendes Moder som Pige. Da Johanne Thuesen var det 8nde Barn i sin Familie, og hun er malet som Voksen i 1850erne, er Dragten neppe yngre end 1830, maaske den endog er fra Begyndelsen af 1820erne, og det forklarer den korte Empirebul, hun bærer. Iøvrigt er hun iført Hagehat af hvidt Moll med Hagesløjfe af røde Baand, derover høj, sort Harehaarshat (udtales Haarhaarshat), der er meget mere rundpullet, end man nu er vant til at se høje Hatte. Den korte Bul og Skørtet er af stribet Tøj, brunligt med Antydning af lidt rødt. Ærmerne er (strikkede?) glatte og røde, det lyse Forklæde er tærnet ligesom det Lommetørklæde, hun har svøbt om Salmebogen. Skuldertørklædet er brunt med kulørt Bort og sidder stoppet ned under Bullen foran og gaar ud under Skulderremmene. I Baggrunden ser man Ulv-

Fig. 5 *Høj Hat til Købstadkjole*

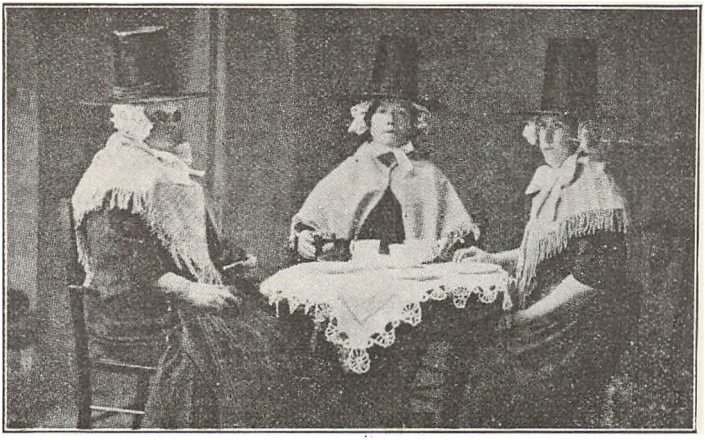

Fig. 6. *Walisiske Dragter*

borg gamle Sognekirke. Det er, som man vil se, en hel god Illustration til Høyers Beskrivelse. Det, der adskiller denne Dragt fra andre jydske Dragter, er i væsentlig Grad den høje Hat. Om Oprindelsen til dennes Brug haves forskellige Beretninger. En af disse gaar ud paa, at en Købmand i Ringkjøbing havde faaet et stort Parti hjem, og for at faa dem afsat forærede han een til en smuk Pige, som saa tog den i Brug, hvorefter andre optog Moden. En anden Version vil vide, at Hattene var Strandingsgods, som Købmanden afsatte.

Der fortælles ogsaa, at Kvinder fra Ringkjøbing tog til Holland efter Varer, Handelen gik langt mere den Vej end over København. Et Minde derom var de mange Fajancefliser, som skal have været at finde paa alle større Gaarde op mod Holmslandsklit. Alligevel er der neppe Grund til at tro, at Hatten er kommen fra Holland. Snarere er der Grund til at antage, at den er kommen over England. Tilfældig er hosstaaende Billede af walisiske Kvinder (Fig. 6) faldet mig i Hænderne. De optraadte ved en Kostumefest ved Juletid 1924 i Newbridge-on-Wye's Women Institute, deres Skuldertørklæde, høje Hat og hvide Kappe udviser en ikke ringe Lighed med Ringkjøbingdragtens. — Hvorfra og hvordan Hatten nu end er kommen, slog den an og har været brugt i Amtet, mere, synes det, paa Vestkysten end i

Fig. 7. *Vingekappe fra Vejrum Sogn*

Midten af Landet. Særlig mellem Storaa og Skjernaa brugtes den. Den gik endogsaa udenfor Amtet helt op paa Jegindø, hvorfra to Hatte er kommet til Dansk Folkemuseum; ogsaa paa Mors og i Thy siges saadanne Hatte at have været i Brug. Mindst to Hattemagere i Ringkjøbing gav sig af med at fremstille dem. De yngre er ikke rundpullede som de ældre. Da høje Hatte for Mænd først kom i Brug ca. 1795 i Frankrig, og først i Begyndelsen af det 19de Aarh. blev almindelig her i Landet, kan deres Anvendelse til Kvindedragt ikke være ældre. Stærkest skal de have floreret ved 1840. De brugtes dog af enkelte til i 1860erne. Naturligvis beholdt Dragten ikke Empiresnittet saalænge. Paa Billedet (Fig. 3) fra Herning Museum ses saaledes en Dragt med Bæltet betydeligt længere nede. Endnu senere er Billedet af de to Kvinder og Manden (Fig. 4). Det drejer sig her om unge Piger, der klædte sig i gammel Dragt, som de iøvrigt ikke bar. Til allersidst bar man kun Hovedtøjet og Kappen samt et trekantet Tørklæde om Halsen sammen med almindelig Dragt af Købstadsnit. (Fig. 5). Det er gaaet her som andre Steder i Landet, man beholdt et særpræget Hovedtøj længe efter, at Dragten iøvrigt var bleven en Kjole, syet mer eller mindre efter Købstadmode. Den sidste Kvinde, der bar den høje Hat, var Rebekka Faare fra Velling (ca. 1 Mil fra Ringkjøbing). Hattene opbevaredes i en dertil af Halm flettet Løb. (Fig. 12).

Under Hatten bares en Hagehat eller Vingekappe, som den nogle Steder kaldtes. Saadanne holdt sig adskilligt længere i Brug end de høje Hatte. Deres Form varierede

noget paa de forskellige Steder i Amtet. De to her afbildede Originalfotografier er fra Lemvigegnen, der regnedes for at have rigere Klædedragt end den øvrige Del af Amtet. Mette Smed fra Kronborgdige i Vejrum Sogn, Hjerm Herred, har Vingekappe med Snip foran (Fig. 7). Snippen er et Stykke. der lægges over Kappens forreste Kant fra Øre til Øre og er kruset foran. saa det falder til Hovedet. Den anden Kone. fra Havskovgaard, Nr. Nissum Sogn, Skodborg Herred, har ingen Snip, men Haaret i Fletninger om Hovedet lige foran Kappens Kant (Fig. 8). Begge har Kappen bunden med et smalt Bændel under Hagen og paa venstre Side er et Silkebaand stukket ind under Bændlet og hænger uden at være bunden ned paa Brystet. Som det fremgaar af Billederne var Formen paa Kapperne ikke helt ens. De var som Regel syede af Moll med Kant af Blonder, uægte eller ægte Tønderkniplinger. Det sidste var naturligvis ret kostbart, idet Kappen var besat med Piber helt rundt i Nakken og op langs Tindingerne. Mette Smed syede selv Vingekapper, hun havde flere Hjælpere. Marie Hansen, gift Nielsen, i Holstebro syede ogsaa Vingekapper. Efter hendes Datters Udsagn var hun født 1823 og begyndte at sy Kapper i 19 Aars Alderen efter at være bleven oplært dertil i Haderslev. Hun har ialt haft 58 Elever fra Vejrum, Hjerm, Gimsing og andre Steder i Omegnen. Hun vadskede ogsaa Kapper og satte dem op. Selve Kappen blev stivet og sat paa et Skabilkenhoved for at tørre. Strimlerne blev strøget paa sort Orleans, efter at være pillet ud og halvtørret. Orleans var glat og fast, saa Strimlerne ikke hang fast. Efter Strygningen pibedes de over et Jern med een Spids, hvori

Fig. 8. *Vingekappe fra N. Nissum Sogn*

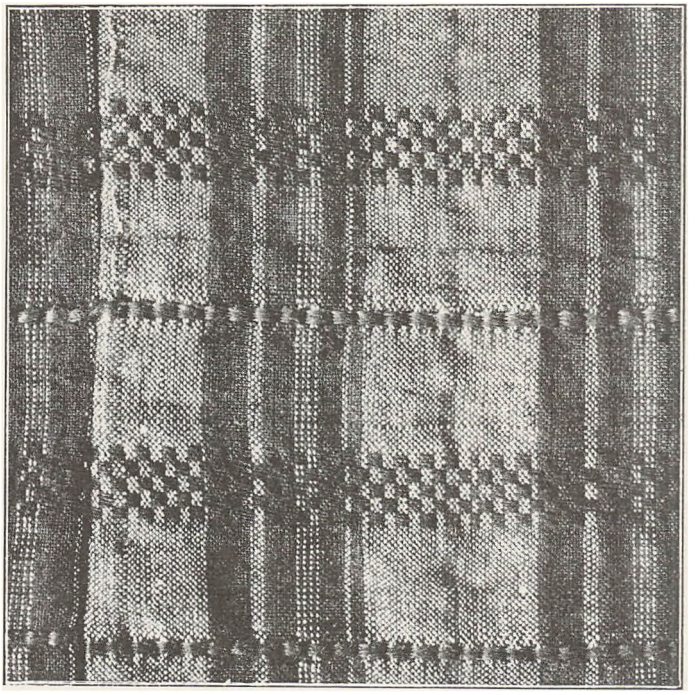

Fig. 9. *Øvertrend Tossil. Herning Museum*

var sat en tynd, varm Bolt. Saa blev de lagt i Wienerlæg og syede fast i Kappens Kant, saa Trevlerne sad paa Retsiden. Derefter blev Piberne bukket op og syet fast saa den stod op. Den skulde være meget stiv for at staa rigtig ud fra Hovedet.

I Hardsyssels Aarbog 1910 skriver E. Falbe-Hansen i Erindringer fra Vestjylland: Hvad Klædedragten angik, var de gamle Nationaldragter stærkt i Færd med at forsvinde, især for Mændenes Vedkommende. De gifte Koner og ældre Kvinder, endog i Byerne, bar endnu ofte det gamle nationale Hovedtøj (Vingerne) og i Hedeegnene gik de unge Piger tildels endnu med samme, eller bar de kun et Hovedklæde. (Hatte brugtes slet ikke).

Vingekappen var dog kun Stadshovedbeklædning; til daglig brugte man et Klæde om Hovedet. Gamle Folk hav-

Fig. 10. *Broderet Vadmelssjal. Herning Museum*

de »en Pandklæ«, d. v. s. et firkantet Tørklæde, lagt i Trekant, viklet sammen og lagt om en Lue, der ofte var af Sirts, fra Panden om i Nakken, hvor det kryssedes og bandtes eller heftedes saa foran paa Hovedet. Brune Silketørklæder med hvide Striber i Borten har været brugt til Hovedtørklæder af Kvinder, til Halstørklæder af Mænd over større Dele af Jylland.

Ved Midten af forrige Aarhundrede brugte man i Nørre Lem Sogn til Vingekappen sammensyet Liv og Nederdel »med Slids foran«, et ikke altfor bredt Forklæde og et Tørklæde af Kejserindesirts, hvori den røde Farve siges at have været fremherskende, lagt i Spids paa Ryggen og foran. Meddelerinden (f. 1837) husker dog sin Morbroders Kone med blaat Skørt, Bul af forskellige Farver, røde »Pindærmer«, Tørklædet siddende over Bullen. Dertil »kortovrede«, (med kort Forstykke) hvidskurede Træsko med Messingkramper. Evald Tang Kristensen fortæller fra Herning Sogn, at Kejserindesirtses Tørklæder havde sorte

Prikker eller sorte Borter paa rød Bund, Stoffet brugtes ogsaa til Luer. — I Nørre Nissum findes paa en Gaard et drejlsvævet Skørt med rød og grøn ulden Islæt paa Hørgarns Rending. Hvad der har været brugt sammen med Skørtet, er der ingen mere der véd. Kaaber har været brugt; i Dejbjerg pr. Lem findes saaledes to korte, blaa, slagformede Kaaber den ene af Uldmoire, den anden af Kalmanka.

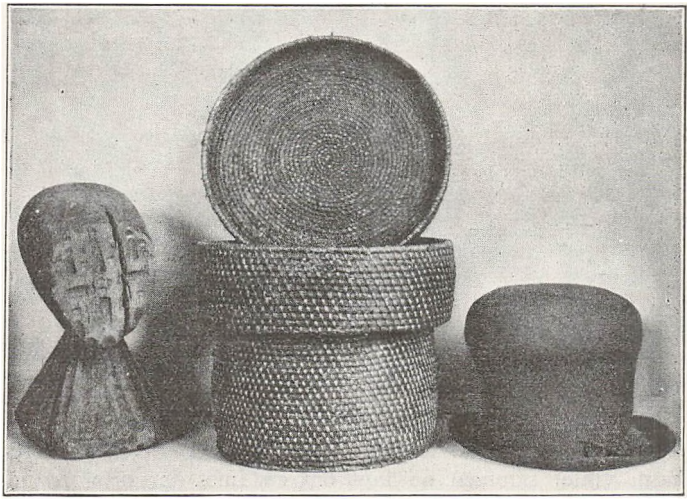

Fig. 11. *Høj Hat, Hatteløb og Skabilkenhoved*

Foret paa saadanne Kaaber var som Regel hvidt Vadmel, i Halsen var en Skindkrave, og de holdtes sammen med Sølvhager (Spænder). Faconen har været brugt Landet over. Paa Sjælland er Ydertøjet oftest af blomstret Kattun, medens jydske Kaaber sædvanligvis er blaa. Store Kyser af Fløjl har været brugt flere Steder i Jylland. En saadan findes sammen med Kaaberne i Dejbjerg. Den er mørkebrun og har Foer af lyseblaat Uldstof. Forfra set er den omtrent som Hovedtøjet, der bæres af de to Kvinder paa et i Træ udskaaret Relief fra Ringkjøbing Museum (Fig. 1). Man har ogsaa brugt trekantede Vadmelstørklæder (smaa Sjaler med Broderi). Hosstaaende Afbildning viser et grønt. Det stammer fra Nees i Skodborg Herred og findes i Herning Museum. (Fig. 10).

En Prøve paa hjemmegjort Tøj, kaldet Øvertrend Tossil, ses paa Fig. 9. Det er en Kjole fra Humlum, Skodborg Herred. Man har i den sydlige Del af Hardsyssel ogsaa

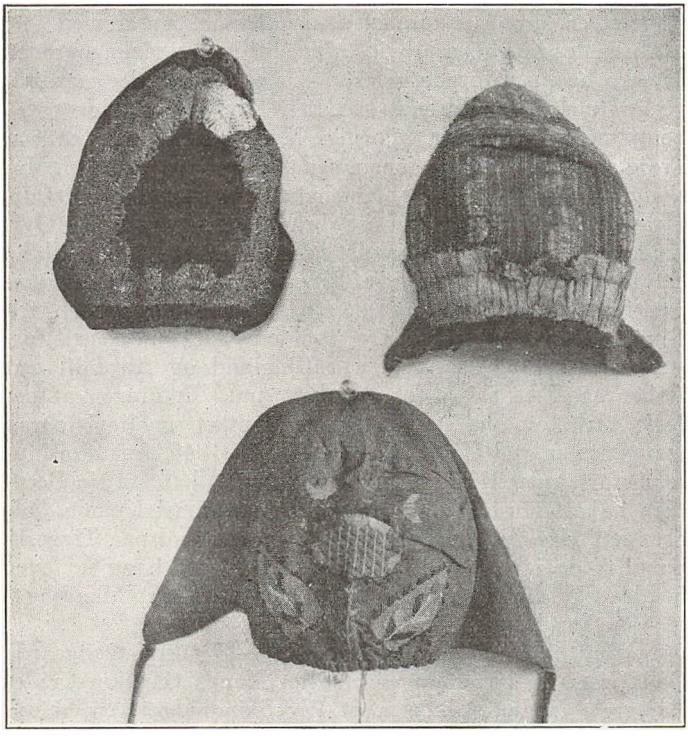

Fig. 12. *Huer fra Herning Museum*

brugt Huer af Silke, den her afbildede er rød og stammer fra Gjellerup (Fig. 12 nederst). Den kan godt svare til Verset:

Kjæsten hun ska' ha' sin Bul
me' hin hyvrø Ærmer
aa sin Lu med Silkepul,
før den saa wal hin værmer.

Dette almindelige jydske Vers citeredes ogsaa paa Nr. Vosborg som sunget der paa Egnen. Dragt med Skørt, Bul og strikket Trøje har antagelig været brugt over hele Landet. Hvor virkelig *gammel* Dragt kan huskes, støder man stadig

paa denne Dragt, der har Rod i Renaissancens Hjemmedragt. Hvert Sted har udformet Dragten paa sin Maade.

Den her afbildede Mandsdragt, som tilhører Herning Museum og antagelig skriver sig fra Tiden 1800—1825, bestaar af en kort rød, toradet Trøje, knappet tæt sammen, sorte Muskettes Knæbukser, hvide uldne Strømper, »laangovrede« Træsko og paa Hovedet en rød Klædes Hætte, der gaar kraveagtig ud paa Skuldrene (Fig. 13). Trøjen er af uldent Købetøj med et indvævet Mønster, Museet ejer ogsaa en rød Trøje af Silke i samme Facon, samt endnu en rød ulden. Muskettes (eller Maskettes) Knæbukser var af Bomuldsfløjl (fra Manchester) og har været brugt over store Dele af Jylland. De i det meste af Landet almindelig brugte hvide uldne Strømper er en Efterligning af Kavalerernes hvide Silkestrømper fra det 18de Aarh. Den røde Hætte er foruden fra Ringkjøbing Amt kendt fra Randers Amt (se Turistforeningens Aarbog 1924), fra Sallingland og fra Løjt ved Aabenraa. I et Skifte fra Randers Amt, Slutningen af det 18de Aarh., omtales et rødt Øreslag, hvilket rimeligvis ogsaa maa være en rød Hætte. En Mand, født 1849, forstalte Museumsforstander H. P. Hansen, Herning, at han fra sin Barndom i Ikast nordre Sogn mindedes en gammel Kvinde, kaldet Mett' Grejster (Gregersdatter), som gik ud paa Tiggeri; hun bar da i Vintertiden en rød Hætte, der hang ud over hendes Skuldre. Sandsynligvis er det en aflagt Mandshætte, hun har baaret.

Et Skifte fra Tiden mellem 1719—25 fra Estvadgaards Gods viser en nogenlunde velstillet Mands Gangklæder: et Par sorte Vadmels Bukser, et Par Skindbukser, en Skindtrøje med graat Vadmels Dræt (Foer) og Messing Knapper, en hvid Vadmels Trøje med Hægter, en gl. rød do. med Messingknapper, 2 Par Strømper, 1 Par gl. Sko, en Klædeshue med Ræveskind om, en Hat og et Par graa Vanter. Pontoppidan (1769) siger om Mandsdragten i Skodborg og Vandfuld Herreder, at den var som Marskbøndernes. Den før nævnte Christen Jacobsen Bjerres Tøj var: En blaa Vadmels Kjol, en brun Klædes Vest med to Dus. og ti Stk. Sølvknapper, et Par sorte Vadmelsbukser, en rød og grøn Patamanches (maa være Kalamankes) Nattrøje med 16 Stk. Sølvknapper udi, en blaa og rød Patamanches Brystdug med Metalknapper, en Hat med Hattebaand og Sølvspænde,

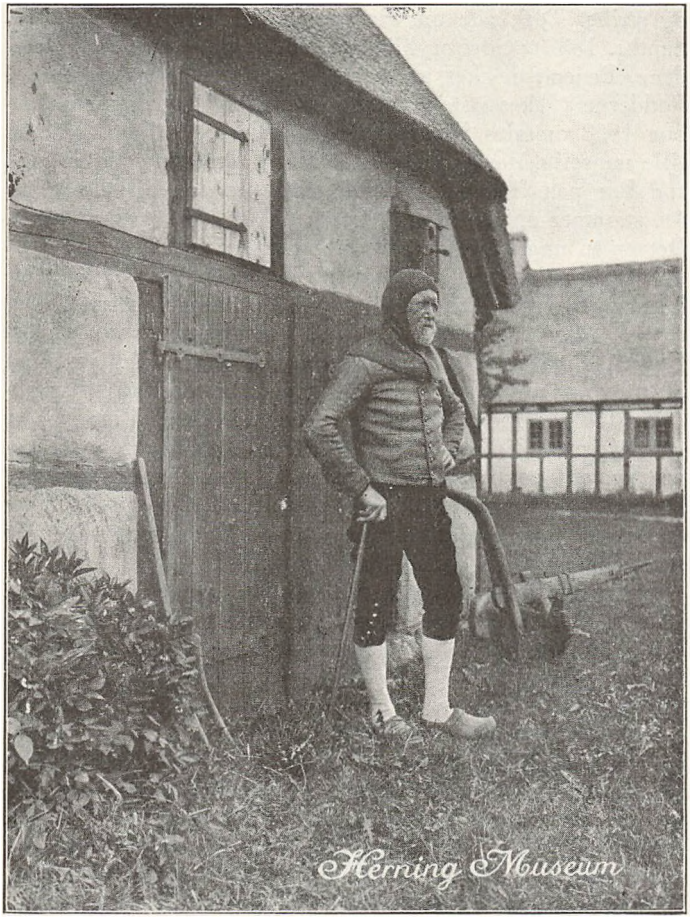

Fig. 13. *Mandsdragt*

en laaden Ræveskinds Hue, en brun Klædes Kabuds med sort Plysch om, en grøn Fløjlshue, fire hvide Halsklæder, en brun og guul Silkeklæde, en Spansrør med en Sølvring om. — Dreyer skriver 1795, at Mændene bruge Træsko og klæder sig mest i mørkeblaat hjemmegjort Tøj, hvortil de have Skindbukser, middelfine blaa Strømper og en stor bred Hat eller ulden Hue eller blaastribet Linned (Hue?)

og stribet Tørklæde om Halsen. N. L. Høyer skriver (15. Septbr. 1830): Sort og blaat er Yndlingsfarverne hos Mændene, Benene dækkes af sorte Stunter (fodløse Strømper), Fødderne stikkes i store plumpe Træsko. I Hardsyssels Aarbog 1908 omtales Niels Møller i Vedersø, † 1848, som en lille uanselig Mand, der gik i hvide Vadmelsklæder og med rød Lue paa Hovedet. Dragten, som ses paa Billedet (Fig. 4), stammer antagelig fra Midten af det 19de Aarhundrede. Det er en ung Pige, der er fotograferet i den.

I Fabjerg var det sjældent, at en Mand havde blaa Kjole, skriver Tang Kristensen. I Sønder Nissum beretter Lærer A. Sørensen (1868—69), at Mandsdragten var af hvidt Uldtøj, Bukser af Læder brugtes til hvide Trøjer, blaa Strømper, Træsko og en bredskygget Hat. Palle Fløe meddeler 1870—71 om Skikke og Levevis i den sydlige Del af Hardsyssel: I tidligere Tid var en strikket Hue Mandfolkenes sædvanlige Hovedbeklædning. Til Pynt brugtes en rød, til daglig en graa Hue, dog skulde Manden bestandig bære den røde Hue, saalænge Konen laa i Barselseng. Med de strikkede Huer er denne Skik bortfalden.

De Dragter, som gamle Folk endnu mindes at have set i Brug, afviger ikke saa meget fra Dreyers Beskrivelse. Fra Nørre Nissum fortælles saaledes, at Dragten var af indigofarvet hjemmegjort Vadmel og blev syet af en Skrædder, der gik paa Omgang i Husene. Trøjen var kraveløs, kort og toradet, Vesten var ligeledes toradet. Dertil anvendtes Knæbukser, hvide Strømper, hvide Træsko med Blikkramper til daglig, Messingkramper til Stads. Undertiden brugtes Sko med Spænder. Luen var stribet og valket, saa den var tæt og fast. — Fra Harboøre fortælles, at man foruden den strikkede Lue med Dusk, brugte høj Hat, kaldet »Skipmaal« (Skæppe). Den halvlange Trøje hed Pjækkert og brugtes til Knæbukser. Fra Rom Sogn ved Lemvig fortælles om røde »Pindærmer« til Mænd og i Dejbjerg pr. Lem findes en halvlang, toradet Trøje af blaat og graat Kalmanka samt et Par gule Plysches Bukser. Iøvrigt er Amtet fattigt paa gammel Dragt, og selv Beskrivelse af Dragt er det vanskeligt at samle. Dansk Folkemuseum vil være taknemlig for eventuelle Oplysninger om saavel Kvinde- som Mandsdragt fra Hardsyssel.

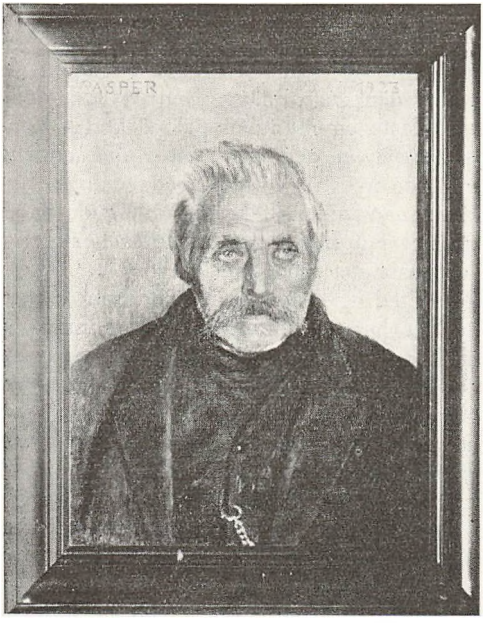

Kjælle Casper. Malet af M. Hatting. Tilh. Forf.

KJÆLTRINGER

Af *H. P. Hansen*

»Der er Skjæl paa Fisk«, sagde Manden, han kørte rundt og solgte Tudser. Skjæl betyder baade Skel og Forskel, og det benyttede Manden sig af. Der er ogsaa Forskel paa Kjæltringer. Nogle blev født som Kjæltringer, men levede ellers et pænt Liv, og andre blev født af pæne Forældre og endte som Kjæltringer. Det sidste hænder som bekendt endnu.

Ordet Kjæltring kommer af »at kjæltre«, der betyder at tigge, og Kjæltringer betød i den vestjyske Dialekt omstrejfende Tiggere. Men Kærnen af disse Folk, der gennem lange Tider kom til at føre en fra den øvrige Befolkning ret isoleret Tilværelse, bestod af Natmændsfolk (Rakkere) eller deres Efterkommere.

Hvorfra disse Folk oprindelig stammede, det vidste man ikke; men de Lærde, der gav sig af med at skrive om dem, var enige om, at de enten var af fremmed Oprindelse

eller i hvert Fald iblandet fremmed Blod, en Anskuelse, man ser udtalt den Dag i Dag. Den Mystik, der knyttede sig til denne Kaste og Manglen paa virkeligt Kendskab til Forholdene gjorde, at den ene gentog den andens Vildfarelse eller føjede nye til. Og nu »ved« enhver, at de jyske »Tatere«, som man ynder at kalde vore gode danske Kjæltringer, stammer fra Indien, og at deres hemmelige Sprog, Rotvælsk, er beslægtet med Sanskrit osv.

Her er ikke Sted og Plads til at imødegaa de mange Vildfarelser, og det har jeg desuden gjort i mine Bøger om Natmændsfolk og Kjæltringer I—II; men jeg maa dog bemærke, at samtlige Kjæltringer, hvis Liv og Levned jeg syslede med i en Snes Aar, bar danske Navne, ja selv de morsomme Øgenavne: Kat, Mus, Gris, Svin, Ryle, Tænd, Mæster osv. er saa danske, som man kan ønske sig. Blandt de mange Hundrede Personer af Natmænds- og Kjæltringafstamning, som jeg traf i Kirkebøgerne, Retsarkiverne osv., nævntes aldrig rigtige Tatere (Zigeunere), og Kjæltringernes hemmelige Sprog viser sig ved en nøjere Undersøgelse at være et kunstigt Forbrydersprog, der er Zigeunersproget aldeles uvedkommende. Af særlig Værdi er de mange, omtrent et halvthundrede Signalementer, jeg har pillet ud af Slave- og Tugthusarkiverne etc. — disse taler et saa tydeligt Sprog vedrørende Kjæltringernes etnografiske Forhold, at der i Virkeligheden ikke er noget at tage Fejl af.

Blicher, Carit Etlar, Goldschmidt, Mylius Erichsen og mange flere har skrevet udmærkede Ting om vore Folk, kun maa man være klar over, at nævnte Forfatteres Kendskab til de Folk, de skrev om, var yderst minimal. Til Gengæld var Fantasien til Tider ret frodig, og Hullerne lod sig derefter let udfylde paa en Maade, der i hvert Fald ikke skadede Romantiken. Men selvom vi nu fjærner den uægte Romantik, der var klistret paa Kjæltringerne, saa bliver der dog nok tilbage, der kan fange vor Interesse; thi deres Livsførelse var vidt forskellig fra andre Folks. De hørte, indtil hen imod Slutningen af forrige Aarhundrede, med til Heden, og de forsvandt sammen med denne, dog ikke, fordi Heden blev kultiveret, men fordi den menneskelige Kultur endelig fik Bugt med den gamle, meningsløse Tankegang, at disse Folk var »uærlige« og ringere end andre Mennesker.

Efter udenlandsk Mønster befalede Kristian den Anden i sin Ordinans 1522: »— oc wele Wii uti hver Kiøbstedt skall holdes en Bödüll oc Racker —« Deraf ser man, at Rakkeren oprindelig var en autoriseret Embedsmand, der forøvrigt ogsaa havde sine i Loven fastsatte Takster. Men netop samtidig var Taterne ifølge Loven fredløs her i Riget.

Det var Rakkerens Bestilling at hjælpe til ved pinlige Forhør og ved Henrettelser. Desuden skulde han med sine Hjælpere sørge for Renovationen (Tømning af Vandhusene), Skorstensfejning og Bortslæbning af selvdøde Dyr, der laa i Vejen for Færdslen og forpestede Luften ved sin Stank. Han var med andre Ord ogsaa Natmand, og det var netop den Slags Arbejde, der gav ham mest at bestille.

I København og de større Byer kunde der blive Arbejde nok til disse Folk; men i de smaa vestjyske Byer var der ikke Næring nok til en Rakker, naturligvis endnu mindre til en Bøddel, og derfor hentede man sidste fra en større Naboby, naar en Misdæder skulde straffes.

I en Indberetning fra Amtmand Lund i Lundenæs til Regeringen i 1717 hedder det: »Ved Varde, Ringkiøbing, Holstebro, Lemvig og flere Steder findes ingen Natmænd, Skorstensfejer osv.« Og lidt senere skriver Amtmanden i samme Beretning: »Proprietærerne anviser *Rakkerne Byggepladser paa Udhederne langt fra andre Mennesker*«.

Det var jo en snavset Bestilling at være Rakker eller Natmand, og da Arbejdet efter Datidens Opfattelse blev betragtet som »urent« eller »uærligt«, saa er det let forstaaeligt, at det blev Samfundets Bundfald og Udskud, der kom til at danne den i sin Tid ret talrige Natmændsstand.

Meget smed Arbejdet vel ikke af sig, og da Rakkerfolkene var ret yngelsom, saa maatte Kvinderne stadig strejfe om med Tiggerposen og bede gode Folk om en Almisse i Guds Navn. Og Folk gav dem gerne Fødevarer og Uld, dels af Medlidenhed og dels for hurtigst muligt at slippe af med Gæsterne igen — eller af Frygt for, at Kjæltringerne selv skulde forsyne sig eller muligvis hævne sig ved at lade »æ rø Kåk gål« over Gaarden.

Efterhaanden blev Natmændsembederne ophævede. Man blev gennem Præsterne og andre Embedsmænd, ved Paabud fra Regeringen, belært om, at det ingen Skam var at

feje sine Skorsten eller at flaa en Hælmus osv., og derved blev Natmændsfolkenes Stilling endnu daarligere i økonomisk Henseende, thi ingen vilde paa den Tid arbejde sammen med disse Folk, og ingen vilde tjene sammen med Natmændsbørnene. Men Følgen blev, at man fik store Flokke af omstrejfende Kjæltringer. En Del af Mændene gav sig af med at lodde og lave Bliktøj, Hægter, sætte Ruder ind for Folk og lignende, derimellem fiskede de og drev lidt Jagt, hvorved de godt kunde bjærge en Del til Familiens Underhold. Kvindfolkene gik og bandt Hose, medens de tiggede, ofte med en lille Flok pjaltede Børn i Hælene.

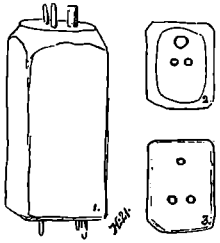

Hægtestol til at lave Hægter paa

Lediggang er Djævelens Hovedpude. Politiet var stadig optaget af at indfange og revse de Kjæltringer, der ikke gjorde nogen Forskel paa Mit og Dit, eller som blev altfor balstyrige. Saa blev omtalte Folk tvungne til at tage fast Ophold, gaa i Skole, tage Plads osv., og lidt efter lidt gled de over i den øvrige Befolkning som nyttige Samfundsborgere. Kun om enkelte gjaldt det, at de var født som Kjæltringer, levede og døde som deres Forfædre.

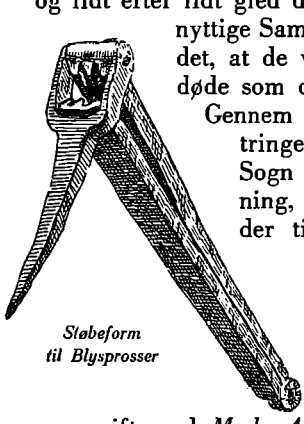

Støbeform til Blysprosser

Gennem et Par Hundrede Aar havde Kjæltringerne deres faste Tilhold i Dejbjærg Sogn ved Skern og i Rind Sogn ved Herning, men saa var der enkelte Familier, der tilfældig var blevne hjemhørende i Sogne, hvor man ellers ingen Kjæltringer havde, derved, at et Kjæltringbarn var født der under Forældrenes Omflakken. Paa denne Maade kom *Peder Abraham Grønning* og *Johan* (ne) *Abraham*, senere gift med *Mads Abraham* eller *Mads Amtsstow* til at bo i Madum, *Jens Chr. Clerup* i Stauning, *Severin Kat* i Ølstrup, *Stoffer Swien* i Gjellerup, *Kirsten Marie Grønning* i Sunds, *Johannes Axelsen* (Taterkongen, som han kaldes af Goldschmidt) i Ørre osv.

Naturligvis stod Kjæltringstammerne i livlig Forbindel-

se med hinanden, og allerede fra gammel Tid var Rind Kjæltringerne i Slægt med Rakkerne i Vardeegne, Kvembjærgfolkene (Dejbjærg), Natmændene i Viborg osv.

Da jeg ikke indenfor den snævre Plads, jeg raader over, kan omtale ret mange af nævnte Folk, saa foretrækker jeg at fortælle lidt udførligere om Natmændsfolkene i Rind.

Rind Kjæltringer.

Omtrent hvor Rind, Snejbjærg og Herning Sogne støder sammen, ligger der en uanselig Bronzealderhøj, som Befolkningen kalder Gallihyw, og hvorom de gamle fortalte, at der skulde i sin Tid have været hængt en Hestetyv. Det var paa den Tid, da Herredsfogden boede i Toustrup i Snejbjærg, og det skete i 1735. Urimelig er det vel ikke at tænke sig, at Egnen ved denne Lejlighed har faaet en Natmand hertil, som saa har slaaet sig ned her med det samme. Overleveringen melder i hvert Fald, at Natmanden fik Lov til at tage Træet fra Galgen til det Hus, han byggede tæt ved i Mørup. I Kirkebogen for Rind-Herning træffer vi *Christen Natmand* første Gang, da han den 5. Januar 1751 faar sin Søn *Jørgen Christian* døbt — selve Provstinde Biering holdt Barnet over Daaben for at foregaa sine Medkristne med et godt Eksempel. Ved en Datters Daab i 1753 nævnes første Gang Møruphus. Iøvrigt fik Parret — Konen nævnes aldrig ved Navn — otte Børn døbt i Rind, det sidste Barn i 1762, og deraf fremgaar jo tydelig nok, at Familien var fastboende i Mørup.

Christen Natmands Søn, *Jørgen »Mæster«*, som man kaldte ham, fulgte sin Fader i Embedet her, efter at han først havde set sig lidt om i Jylland. Det fremgaar nemlig af nogle Forhør, at han i 1770erne har opholdt sig hos Natmanden i Viborg. Han bliver gift med Natmandens Datter, *Mette Kierstine Christensdatter*, og deres første Barn, *Christen*, bliver født i Viborg 1776. Men det er en skidt Familie, han er kommet i med, og hele Slænget bliver i Anledning af nogle Tyverier jaget ud af Byen, hvorefter Jørgen, Mette Kierstine og Drengen drager hen til Bjerre ved Horsens for at besøge Konens Farbroder, *Frederik »Rakker«*. Undervejs føder Konen imidlertid en Søn i Aaby ved Aarhus, hvad der sinker dem en Del. Denne Søn, der

blev døbt *Niels*, blev senere ret bekendt under Navnet *Niels Kat*. Han døde i Viborghus 1846.

Efter nogen Tids Forløb drog Familien tilbage til Møgrup, og paa Folketællingslisten i 1801 er Jørgen opført som Husmand og Skorstensfejer, medens der ved Broderen, *Casper*, bemærkes: »nyder Almisse«.

Jørgen og Mette Kierstine fik en Halvsnes Børn, hvoriblandt Sønnen *Christen*, født i Viborg 1776, skal omtales nedenfor. Mette døde 1804, et Par Aar efter døde Jørgen, og kort efter blev Møruphus brudt ned.

Kræ Mæster eller *Kræ Tænd*, som man kaldte Chr. Jørgensen, havde som Dreng Plads flere Steder, men gik derefter hjemme nogle Aar og da gik han i Mellemstunder ud og fejede Skorsten for sin Fader. I 1801 drog han ud paa egen Haand i Ringkøbing og Ribe Amter, og da blev han »kwant Vænner«, som det nu hed i Kjæltringsproget, med en *Ingeborg Christensdatter*, og disse fulgtes ad Resten af den lange Vej, han tilbagelagde, inden han døde i Herning Fattighus 1849.

Kræ Mæster var ifølge Traditionen en meget skikkelig Mand, der ikke gjorde nogen Kat fortræd. — Hold bi, a lywer! — for han gildede jo mange Hankatte, og naar Operationen var overstaaet, saa fik han sine Tolvskilling — det var Taksten. Selv sagde han: »I for, Fanden nam mæ, ålder mier sårn Giælder hæ i Rind, nær a dør!« Det kom nok ogsaa til at sæde. Han fejede ogsaa Skorsten for Folk; men Familien var yderst fattig.

Han vilde jo gerne have sig en stor Dram, inden han tog fat paa et Arbejde, og bag efter satte han Pris paa at faa to, men just drikfældig var han ikke. Naar han kom ret i Stemning, saa fortalte han, at hans fulde Navn var: »Kristen Jørgen Sen Mæster Tænd Rakker Kat!«

Der fortælles, at han en Gang paa Gjelleruplund Marked var kommen op at slaas med nogle andre Kjæltringer, og da fik han en Bunke Tærsk. Til sidst var der en Tøs, der havde sparket ham fælt. Saa kom Politiet til, og han gav Pigen nogle velfortjente Rap med sin Kæp. Da Kræ

[1] »wa kommen te Kryldt« igen, gik han hen til Poli-
»Han ska endda ha manne Tak for di Håk,
— dæm tøt a endda, te a hår godt aw!«

[5] Ingeborg fik ti Børn, hvoraf de syv blev

født, inden Parret blev lovformelig gift. Ingeborg havde ikke noget godt Ord paa sig, og naar nogle af Børnene skejede ud, da skyldtes det vistnok delvis Moderens daarlige Indflydelse paa Afkommet. Hun døde i 1844 og han døde, som nævnt, fem Aar senere.

Fire af deres Piger blev gift ind i Kvembjærgslægten. En Søn, der hed *Casper Christensen*, var en skidt Knægt, der var velkendt baade i Viborghus, i Raspehuset i København og i Horsens Tugthus. Efter at han i 1867 havde udstaaet en tolvaarig Straf der, kom han til Amerika. Saa var der en anden Søn, velkendt under Navnet *Mads Kat*, der heller ikke hørte til de gode Børn. Som lille havde han Plads flere Steder; men Mads var baade luddoven og tyvagtig, saa der var ingen, der kunde være tjent med at have ham.

I 1847 kom han til Aalborg som Soldat, og han deltog derefter i Felttoget 1848, 49 og 50; men nogen eksemplarisk Soldat det var han ikke, thi han stjal som en Ravn og rømte, naar Lejligheden bød sig. Det skulde han nu ikke have gjort, for da der mange Aar efter blev bevilget Understøttelse til de gamle Veteraner, kunde det jo ikke skjules, at Mads i sin Ungdom havde forspildt Chancerne for at komme i Betragtning. Mads mente ganske vist, at det kun var en ringe Ubetydelighed, som der ingen Grund var til at mindes nu — Tiden læger jo ellers alle Saar. Men der var andre, der havde en anden Mening.

Ogsaa efter sin Soldatertid rapsede han rundt om og stiftede i den Anledning Bekendtskab med Viborghus. Og naar han kom hjem, var det vanskeligt at faa Mads Kat indtinget hos nogen selv for gode Ord og en høj Betaling. Men saa en skønne Dag kom Mads i andre Tanker. Han var nu 33 Aar og ønskede at indtræde i den hellige Ægtestand med en forhenværende Ungmø, *Christiane Jensdatter* fra Salling. Sogneforstanderskabets Betænkeligheder søgte han at overvinde ved Forsikringen om, at hans Kæreste allerede var et halvhundrede Aar, og at hun kun havde et Barn, der ovenikøbet var voksent nu. Man gjorde nu Mads opmærksom paa, at han havde været Kommunen en dyr Søn. Den gamle Gæld skulde først afbetales, før han kunde vente at faa Forstanderskabets Samtykke og Velsignelse — og endelig maatte man da ogsaa se Christianes Papi-

rer. Men Mads og Christiane hængte i. Papirerne stemte ikke helt med Mads's Fremstilling, thi Pigen var kun 39 Aar; men da hun var i Stand til at indløse Mads, hvad der kostede hende 11 blanke Specier, saa regnede man ud, at Partiet slet ikke var saa ringe for Mads's Vedkommende, og saa fik Kjæltringen sit Ønske opfyldt. Men naar Christiane siden fortalte om, at hun havde betalt elleve Specier for Mads, saa føjede hun meget træffende til: »Det wa såmænd åsse åld de, han wa waer!« og det havde hun skam Ret i, for han var en sølle Karl.

Christiane var dog heller ikke noget Dydsmønster, og hun gjorde adskillige Gange Bekendtskab med de midtjyske Arrester. Engang havde Snøwl Christiane været med til at stjæle Gæs i Holstebrokanten. Men det var ikke muligt at faa hende til at bekende. Da fandt man paa at dyppe nogle Stykker Linned i en Blanding af Vand og Is og skifte paa hende. Det hjalp, nu tilstod hun. Men siden, da hun fortalte sine Venner om Behandlingen, hun havde været Genstand for, sagde hun paa sit ejendommelige, snøvlende Maal: »De wa da den mjæst Fandens Muer (Mode), a nowsind hår kjænd!« Jeg har ogsaa en lumsk Anelse, om, at, hun ikke paa ordinær Maade havde slidt sig til de føromtalte elleve Specier. Men de to var Alt i Alt hinanden jævnbyrdige, og det skal siges, at de ogsaa trofast holdt sammen, indtil Døden skilte dem ad. De kom ofte i mit Hjem. Mads solgte Bliktøj, som han selv lavede, og Christiane tiggede, hvad hun var god til. Hvad der gjorde hende særlig interessant for os Børn var, at hun snøvlede, og derfor blev hun altid kaldt Snøwl Krestjanne. Nogen Understøttelse fik Parret jo, men som Regel klarede de sig selv nogenlunde. Deres meste Tid, eller rettere, de senere Aar boede de i Herning; men da Christiane blev simpel, maatte de paa Fattiggaarden i Rind, og der døde hun i 1893, 88 Aar gammel. Mads blev Christianes Universalarving. Skatten der fandtes ef-

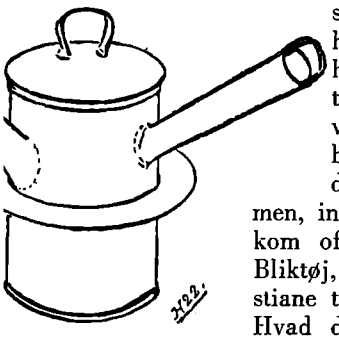

Kaffekande, lavet af Mads Kat

ter hende — de to havde ikke Fællesformue — var 47 Kroner, og Mads Kat var paa en Gang blevet Storkapitalist. Kapitalen blev indsat i Hammerum Herreds Spare- og Laanekasse, og saa fik han en brun Sparekassebog at trøste sig ved. Nu varede det naturligvis ikke længe, inden Mads Kat fik Lyst til at trække af Beløbet, og en skønne Dag stillede han paa Sparekassens Kontor — han manglede nogle Penge! Men her mødte ham den højst ubehagelige Overraskelse, at han slet ikke kunde hæve Penge uden Sogneraadets Tilladelse. Det kan nok være han blev gal, og han »ga fæl å æ Vessen«, da han en Tid efter stillede ved et Sogneraadsmøde. Naa, det varede naturligvis ikke længe, inden han fik Pengen pillet ud og brugt.

An Mari Grønning

En Tid flyttede han atter tilbage til Herning og her slog han sine Pjalter sammen med *An Marie Grønning*, der lige var vendt hjem fra Kvindefængslet, hvor hun havde siddet i fjorten Aar, fordi hun havde slaaet sin Mand, *Casper Hodde*, ihjel paa Dejbjærg Hede. Men An Mari Grønning og Mads passede ikke rigtig sammen. Hun kom til at holde Hus, et værre Hus, for *Søren Hampen* i Gjellerup, og Mads søgte tilbage til Rind Fattiggaard, hvor han døde i 1902.

Og nu skal vi saa høre lidt om Landets sidste (!) Kjæltring *Kjælle Casper*. Mads Kat havde en Søster, *An Mari Mæster*, der ogsaa blev kaldt *An Mari Tænd* og *Skree An Mari*, Datter af førnævnte Kræ Mæster og født i Mørup 1813. Efter at hun havde haft Plads enkelte Steder, men iøvrigt strejfet om med andre Kjæltringer, blev hun i 1834

gift med *Gammel Caspers* Søn, *Mads Chr. Caspersen*, der ligeledes var født i Mørup i 1809. Hans Fader var Broder til An Maries Bedstefader, Jørgen Mæster. *Casper Jørgensen* havde med sin Kone, *Christine*, Natmandens Datter i Viborg, fjorten Børn, og deraf var Mads Christen den yngste.

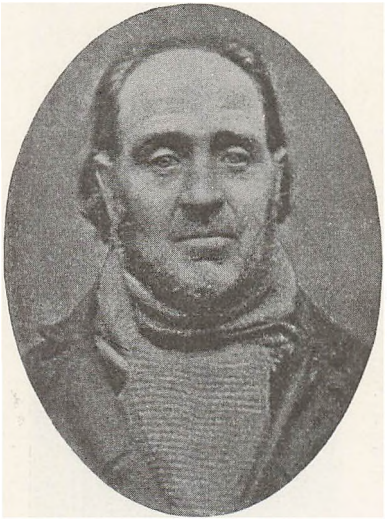

Casper Hodde

Mads Christen var, i god Forstand, et Pragteksemplar af en Kjæltring. Ved sin Konfirmation fik han mg. baade for Kundskaber og Opførsel, hvilket svarer til ug. nu. Som Soldat var han Grenader og en flot Karl. Sønnen, Kjælle Casper, udbrød en Dag, vi snakkede om Mads Chr., i største Beundring for sin Fader: »Hærre Jøsses hu han wa stærk — de wa en Kålmennesk!« Mads Christen, der baade var Blikkenslager og Glarmester, døde ret ung af Tæring i Rind Fattighus 1846.

Parret fik syv Børn, hvoriblandt Casper Madsen, vor Kjælle Casper, der blev født i Møruphus d. 14. Febr. 1841.

Enkestanden passede An Mari Tænd daarlig. I 1849 fik hun en Dreng med *Jens Andersen* fra Dejbjærg, og i 1852 blev hun gift med en anden Kjæltring, *Johannes Guldsmed*, hvis Moder, *Else Sophie*, var en Søster til An Maries første Mand, medens Faderen, *Johannes Johansen*, var af Horne Rakkerne.

Johannes Guldsmed, der var født i Rind 1819, skildres af gamle Folk som en ret beleven Karl, »dæ wa fåle bown i æ Snak o så jæ te sæ sjæl« — men det kom nok af, at han saa ofte havde opholdt sig et fint Sted i Horsens (Tugthuset), hvor Hensynet til Omgangskredsen nødte ham til at sige jeg.

Ved et Marked i Kollund i Rind i 1868 fik Johannes tigget sig saa mange Firskillinger sammen til Brændevin, at

han »blöw mogfuld«, og ved denne Lejlighed forsvandt han.

Næste Foraar fandt en Hyrdedreng hans afsjælede Legeme i en Mergelgrav ved Kollund. Der kom Bud efter An Mari, og da hun kom, udbrød hun: »De æ enda stræng o ta si Mand i sårn Stelling!« I Mandens Lommer fandt hun et Par »Pistoler«, som hun rakte hen til Datteren, *Ingeborg Mæster*, og sagde: »Småg te et Engeborre — de hår såmænd engen Skå tawn!« Saa lugtede og smagte de til Indholdet, indtil de to Flasker var tømte.

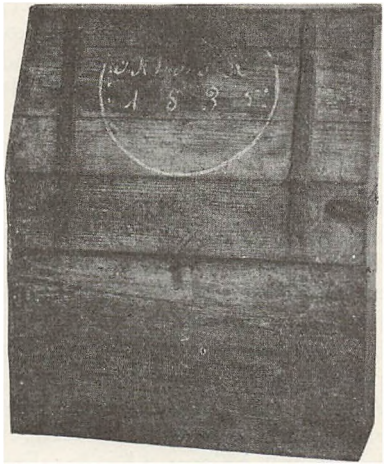

Glarkiste, der har tilhørt en Kjæltring

Den 9. Oktbr. 1874 knælede den 61aarige Enke for tredie Gang paa Brudeskamlen med en Halvbroder til Johannes, der hed *Kræ Abraham* — han var født i Rind 1830. Moderen var førnævnte Else Sophie Caspersdatter og Faderen var *Store Abraham* fra Horne.

Kræ Abraham var i sin Tid en meget dristig Indbrudstyv, der sidste Gang, i 1869, fik 5 Aars Tugthus ved Hammerum Herreds Ekstraret. Men da han i 74 slap ud af Horsens Tugthus, bejlede han til An Mari Mæster, de blev gift, fik dem en Trefags Hytte stablet op paa Fejerskov Hede — tidligere boede An Mari for det meste i Fattighuset —, og i dette beskedne Hjem henlevede Parret Resten af deres Liv i al Skikkelighed. Han døde i 1880, og tre Aar efter flyttede An Marie ind i Rind Fattiggaard, idet man købte hendes Hus, der straks blev brudt ned. Hun døde i 1888, 75 Aar gammel.

Sønnen Kjælle Casper var »en Støk stuer Slog, en høwte Kåel«, der lignede sin Fader en Del, men han havde, trods Kræfterne ikke manglede, ingen Lyst til Arbejde, og derfor kom han til at leve som omstrejfende Kjæltring til sin Død.

Af Naturen synes Casper at være født Afholdsmand, thi der fortælles, at An Mari Tænd beklagede sig over, at hun

ikke kunde lære Sønnen at drikke Brændevin, trods hun kom Sukker i. Som voksen voldte han dog ikke sin Moder større Sorger i den Retning, thi da drak han saalænge, der var en Draabe i Flasken.

Han var vistnok godt begavet, men det sporedes ikke stort i Skolen, thi da han blev konfirmeret, fik han kun Karakteren temmelig god for Kundskaber og nogenledes sædelig for Opførsel — der var altsaa ikke noget at rose sig af. Han gik til Skole hos Lærer *Sønderby* i Rind. Engang imellem skulde han have Klø, men det var et værre Arbejde for Degnen, da Drengen var baade stor og stærk. En Dag løb Degnen »Hund ater Håår« efter Casper om et Skolebord. Da Sønderby kom nær ind paa Drengen, rykkede denne en Skammelende ud, og Følgen blev, at Degnen slog en Kuldbøtte. Var Degnen ikke vred før, saa blev han det for Alvor nu, og han raabte harmdirrende: »Jeg skal, Vorherredød, gi dig din slemme Knægt!« Nu forbarmede Casper sig over sin Lærer, han stod stille og tog sine Klø med Anstand. Første Gang Riset suste ned over Caspers Ryg, raabte han pligtskyldig: »Aw!« Nok et Slag, og Casper raabte lidt højere: »Aw for Fanden!«; men da Sønderby lod Tampen falde tredie Gang, blev Casper fornærmet, han slog til Degnen, saa denne trimlede, og sagde: »No vel at ha mier!«, hvorefter han gik hen og satte sig paa sin Plads igen. Legen var endt — Undervisningen kunde atter begynde.

Efter sin Konfirmation tjente han blandt andre Steder en Mand i Birk, der var meget nærig, og der sultede Casper. Derfra fik han Plads hos en Slesviger, der hed Straadtmann, og som ogsaa boede i Birk, og der blev der Forandring. Hver Aften fik de et Fadfuld Grød ind paa Bordet, saa stort var det, saa Casper næsten syntes, det kunde naa Loftet.

Sidste Sted havde de en Remonte Hest, der vilde klemme Folk i Baasen. Casper var den eneste, der ugenert kunde gaa op i Baasen til Dyret. Naar han kom, sagde han blot: »De æ Casper!«, og saa var Hesten skikkelig. Hemmeligheden var, at Casper havde taget en kort Syl med sig, første Gang, han gik op i Baasen. Da Dyret vilde klemme ham, prikkede han det i Siden, og siden forstod disse to hinanden.

Aaret efter blev Casper Røgter paa Lindbjærggaard i Gjellerup, og da fik han sin første Kæreste, *Kirsten Marie Pedersen*, der var Datter af *Pæ Kr. Strudal* og *Tyk Johan Mari* i Snejbjærg Fattighus, der ogsaa hørte til de mest

kendte Kjæltringskikkelser her i Egnen paa den Tid. Men et Par Aar efter fik hun mere Lyst til *Kræ Bjødstrup,* og saa maatte Casper se sig om efter en anden »Dill«. Han var imidlertid kommet til at strejfe om, blev undertiden »nøket« af Politiet, blev ogsaa straffet og gled paa denne Maade længere og længere bort fra det solide Bondeliv, han var begyndt paa. Under sin Omstrejfen i Salling fandt han Erstatning for sin første Kærlighed i *Mette Kirstine Mortensen,* Datter af Natmand *Morten Jensen* i Durup, og med hende hjaskede han rundt saa længe, at hun blev »grumslak« og fik et Barn.

I 1868 var Casper saa uheldig at komme med i et større Tyverikomplot i Skals, og derfor blev han belønnet med fire Aars Tugthusarbejde. Hans sidste Kæreste kunde naturligvis ikke gaa og vente efter Kjælle Casper, hun blev gode Venner med en af hendes Folk fra Sahl, og de rejste til Amerika. Men da Casper kom hjem igen, blev han Kærest med *Mette Katrine Abrahamsen* fra Madum — af de Grønningers og Swins Æt — og med hende blev han, efter at Gælden til Kommunen (3 Rdl. 3 Mrk.) var betalt, gift i Rind Kirke 1873. Trine, som man kaldte hende, var en pæn Pige, nærmest blond. Man vilde jo drille hende med, at hun skulde have Kjælle Casper; men hun var ikke forknyt og sagde: »No ka I grin a mæ, så læng I løster — men a for da den kjønnest Kåel, dæ æ i Rind Sown!« og det kunde hun maaske have Ret i. Hun tjente paa Herningsholm, da de blev gode Venner. Naar Folkene kørte Hø, skubbede de hende undertiden ned af Hølæsset med en Bemærkning om, at »no fild æ Swien nier«; men det var dog værre, naar Mads Kat en enkelt Gang hjalp dem paa Gaarden, thi da lød det undertiden: »Hys! No kommer dæ en Mus — hu hår vi no æ gammel Hankat?« Den Snak kunde Mads Kat daarlig lide.

Ved Mæt Katrine fik Casper en Datter; men saa skiltes deres Veje, thi han fik en ustyrlig Lyst til en Kone, *An Vind,* der var gift med Pjaltkræmmer *Mads Vind.* Mads og An Vind boede paa den Tid i Rind Fattighus. Casper saa ind til dem en Dag. Mads laa i Sengen og var syg. Da Casper atter gik, fulgte Ane med og lod Mads skøtte sig selv.

I henved tolv Aar levede disse to nu sammen og delte Bord og Seng. Hun skænkede Casper en Dreng, der døde i ni Aars Alderen.

I 1887, da Casper blev straffet for Betleri, oplyses det, at han er separeret fra sin endnu levende Hustru for en Halvsnes Aar siden, og at han nu lever sammen med *Mette Kirstine Christensen,* der for Resten var en Datter af Caspers første Kæreste og Kræ Bjødstrup..

Kjælle Caspers Kjæltringsbedrifter hørte ikke just til de større; men en enkelt Opfindelse skal dog omtales. I 1890-erne fandt han paa at appellere til Folks Godgørenhed ved Hjælp af Bønskrifter. Han bad deri om et Laan, saa han kunde faa sig bygget et lille Hus, der i lang Tid havde været hans Ønskers højeste, men desværre hidindtil uopnaaelige Maal. Han drog ud i Egne, hvor han var ukendt, sammen med en fordrukken Svensker, og disse to Gavtyve samlede en Del Penge ind, som de hurtigst muligt købte Brændevin for. Derefter var de paa Farten med et nyt Bønskrift, dateret Gjelleruplund den 18. Febr. 1894, hvori det hedder, at Underskriveren vil kunne holde to Køer paa sin Ejendom, men har kun en, og »min Pekunierestilling begrundet paa min stadig Voksende Familie setter mig ude af Stand til at anskaffe en forøgelse af en to Køer — —

Ærede Merborgere Mand og Kvinde opfyld min og Families Bøn om et lille Laan og vi vil i fremtiden glad mindes enhver fjern og nær. Med megen Agtelse

Ole Gundersen.«

Men denne Opfindelse kostede Gavtyvene nogle Dages Vand og Brød.

Undertiden gik han rundt i Landet og tiggede »Seerow« til sin Moder — skønt Moderen ingen Jord ejede, og til andre Tider tiggede han et Knippe Halm til sin Seng, da Lyng var saa haardt at ligge paa. Saaledes kom han en Dag i mit Hjem og vilde tigge »en Bröj«. Jeg sagde nej, idet jeg var klar over, det var Kjæltringsstreger. Moder stak ham en stor Rugkringle, hun lige havde bagt til Jul, og saa luntede Casper af igen. Men saa snart han var kommen udenfor Gaarden, saa gjorde han et Tegn, og lidt efter kom der en af Caspers Venner kørende med et Læs Halm — nok til at fylde hele Caspers Soverum med — saa han manglede ikke Halm til sin Seng den Dag.

Casper var, naar han da ikke var altfor fuld, et flinkt Menneske, og det benyttede Politiet sig undertiden af. En Storemarkedsdag var han kommen i Klammeri og

Slagsmaal med en anden Kjæltring fra Salling. Da Politibetjent Rasmussen, der senere blev Arrestforvarer, endelig med nogen Møje havde faaet Sallingmanden bastet og kylt op paa en Trækvogn, saa sagde han til Casper: »Å, Casper, vil Du nu lige trække af med ham, så skal vi skam snart få ham smækket ind!« Og det gjorde Casper naturligvis med største Glæde. Det blev et helt Triumftog gennem Markedspladsen og Byen, da Casper sveddryppende kom slæbende med sin svinebundne Modstander paa Trækvognen, ekskorteret af Betjenten og fulgt af interesserede Markedsgæster i hundredvis. Da Toget endelig standsede ud for Tinghuset, var den første, der blev smidt ind — Casper selv! Jeg forstaar saa udmærket Caspers Harme, den var sandelig berettiget nok, naar han senere omtalte Rasmussen, som det usleste Menneske, han i sit lange virksomme Liv var stødt paa — og det siger da noget!

Kjælle Casper holdt meget af Hunde og af Kvindfolk og havde undertiden flere af begge Slags i Følge, naar han var ude »o skæjt«. Det var almindelig Tro, at han let kunde faa selv pæne Kvinder til at følge sig, og derfor var der mange, der holdt sig i Afstand, naar han viste sig.

I Sommeren 1900 fik Casper fat paa en ny Livsledsagerinde, *Mette Cathrine Olesen*, der var gift med en Mand i Skjernegnen. Parret fik 5 Dages Vand og Brød samme Aar for forargeligt Samliv; men derefter fik de dog Lov til at leve i Fred sammen, som det nu passede bedst for dem. Mette skænkede ham en Dreng, der døde som haabefuld Yngling hos en Gaardmand i Hoven, hvor man havde taget ham som deres eget Barn. Casper, der havde opholdt sig forskellige Steder her i Herredet, boede til sidst ude paa Sandagerland ved Herning. Mette døde i 1914 paa Sygehuset, og en Tid efter kom Casper paa Rind Fattiggaard, hvor han døde den 19. Aug. 1923. Men til det sidste tog han ud paa Vandring og samlede Æg og Uld, som han solgte til Købmændene og fik Driftskapital og Brændevin for.

Jeg holdt meget af Casper og lærte en Del af ham, blandt andet Kjæltringsproget, og jeg maa sande Rigtigheden af en gammel Kones Ord, naar hun sagde: »Dæ æ manne, dæ æ møj ringer end æ Kjæltringer!«

Illustrationerne er, med Undtagelse af Caspers Billede, laant fra H. P. Hansens Bog, Natmændsfolk og Kjæltringer i Vestjylland. 1922

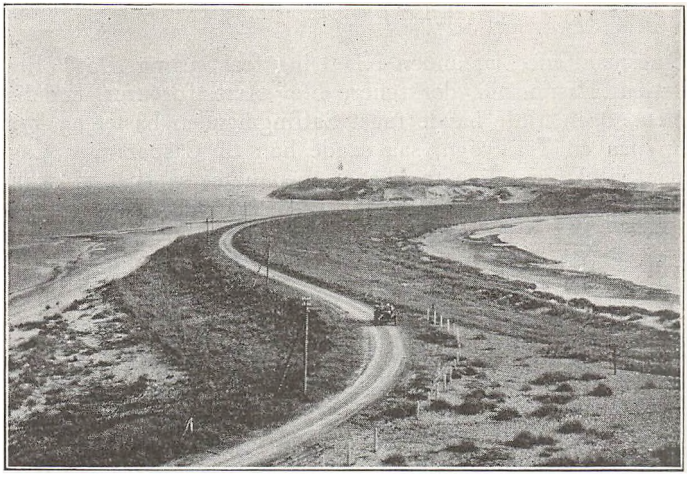

Sanddæmningen, hvormed Hvide Sande-Kanalen blev lukket mod Fjorden, set fra Nord. Dæmningen er oplagt af en Sandpumper

HVIDE SANDE

Af Borgmester *Vilh. Nielsen*

Ringkjøbing Fjord er ikke, hvad man i Almindelighed forstaar ved en Fjord: en kileformet Indskæring af Havet. Den er nærmest en Indsø, der skilles fra Vesterhavet ved en 45 km lang, men kun ca. 1 km bred Landtange, der kaldes Holmslands Klit og er dannet af Flyvesand, som paa Havsiden taarner sig op i anselige »Bjerge«.

For nogle Hundrede Aar siden bestod Tangen af Øer, saa der var flere Udløb i Havet. Men efterhaanden lukkede Havet disse Udløb. Strømmen i Havet i Forbindelse med Vinden, »Stryget«, bevirker nemlig en Vandring af Grus og Sand fra Nord til Syd, og det lagde sig Tid efter anden foran Udløbene og lukkede til sidst disse, saaledes at Fjordens eneste Udløb blev en lang smal Strøm i dens sydvestlige Hjørne, den saakaldte Nymindestrøm. Paa Grund af den nævnte »Materialvandring« i Havet flyttede Udløbet sig stadig, som Aarene gik, længere og længere Syd paa, og jo længere Nymindestrømmen blev, des ringere blev Udløbet, fordi Faldet i det formindskedes i samme Grad som Længden forøgedes.

Ringkjøbing Fjord er ca. 30 km lang og ca. 15 km bred og har et Vandareal af ca. 300 Kvadratkilometer, d. v. s. et Areal halvt saa stort som Bornholm. Den modtager Afløb fra et Landomraade paa ca. 3400 Kvadratkilometer, d. v. s. et Areal paa Størrelse med Fyn, og det er allerede af den Grund indlysende, at Fjorden alene af afvandingsmæssige Hensyn maa have Afløb til Vesterhavet. Men ogsaa af fiskerimæssige og besejlingsmæssige Grunde er et Afløb nødvendigt, og da Udløbet omkring 1800 lukkede sig helt til, blev Statsmagtens Hjælp til en Forbedring af Forholdene paakrævet. Og dermed opstod det Spørgsmaal, som siden — altsaa i over 125 Aar — uafbrudt har beskæftiget Lovgivningsmagten, Vandbygningsteknikerne og den Befolkning, hvis Interesser paa en eller anden Maade er knyttet til Fjorden

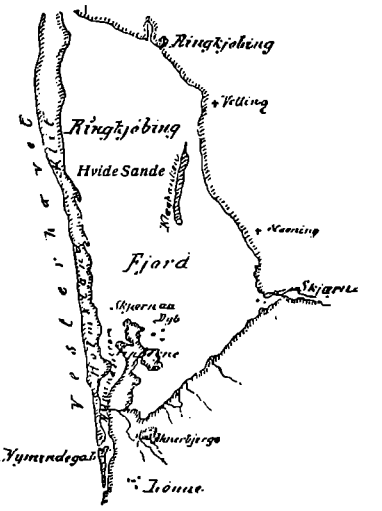

Mange Muligheder er gennem denne lange Aarrække bleven forsøgt for at faa Spørgsmaalet løst paa en for alle Parter tilfredsstillende Maade.

I den første Halvdel af forrige Aarhundrede, da Spørgsmaalet hovedsagentlig var et Besejlingsspørgsmaal, gjorde Kancelliet adskilligt for at holde et Udløb aabent i den sydlige Del af Nymindestrømmen. Men det mislykkedes, og i 1847 blev der derfor udarbejdet en Plan til en Gennemskæring af Tangen midt ud for Fjorden, det Sted, som bærer Navnet Hvide Sande. Treaarskrigen og de knappe Tider, der fulgte paa, bevirkede imidlertid, at Sagen maatte lægges til Side. Samme Skæbne fik en Plan, som Kommunalbestyrelsen i Ringkjøbing lod udarbejde i 1863 om et slusesikret Udløb ved Hvide Sande, hvis Formaal i første Linie var at betrygge Skibsfarten paa Ringkjøbing; Krigen i 1864 og dens Følger gav Lovgivningsmagten andet at tænke paa end Forhold i saa afsides Egne som Vestjylland.

Imidlertid blev Klagerne over de mangelfulde Afløbsforhold i Løbet af 1870erne saa alvorlige, at Regeringen ikke *kunde* sidde dem overhørig, og i 1880 nedsattes da en Kommission med den Opgave at undersøge Forholdene og fremkomme med et Forslag til en Ordning. Kommissionen foreslog et Udløb gravet gennem Tangen tæt Nord for Nymindegabs Kro. Forslaget affødte en voldsom Diskussion. Sagen var nemlig den, at det nu, efter Anlægget af den vestjyske Bane, ikke længer var de besejlingsmæssige Interesser, der stod i første Linie, men derimod landbrugsmæssige og tildels fiskerimæssige. Medens en Del af de interesserede mente, at et Udløb saa langt mod Syd som muligt var det heldigste, holdt mange paa, at kun et Udløb udfor »den aabne Fjord« vilde være stabilt. Og et stabilt Udløb var, hvad man fra alle Sider var enige om at kræve. Landbruget krævede det for at være sikret imod de skadelige Oversvømmelser af Ferskvand paa Engene og de lave Marker omkring Fjorden, som uvægerlig indtraadte, naar Udløbet ikke var i Stand til at tage Vandet fra Fjorden i regnfulde Perioder. Og Fiskerne krævede det, dels for at sikre Fiskebestanden i Fjorden, dels for at kunne have nem og sikker Adgang saavel til Fjord- som Havfiskeri. Diskussionen udartede snart til Strid, og imens gik Forholdene deres egen skæve Gang lige til 1892, da Forholdene endelig var blevet saa alvorlige, at det simpelt hen ikke længer kunde gaa an at lade dem skøtte sig selv. Staten lod nu Tangen gennemgrave ved Nymindegab. Men allerede Aaret efter var det galt igen: det ny Udløb lukkede sig. Og det samme skete i de følgende Aar, skønt der blev gjort et betydeligt Arbejde for at holde Løbet aabent. De gentagne Lukninger voldte stor Skade for Høbjergningen paa de mange Tusind Tønder Land Eng omkring Fjorden, og Resultatet af Klagerne herover blev, at Staten i 1898 anskaffede en Sandpumper til Udløbet. Men heller ikke denne kunde holde Udløbet aabent. Og da Oversvømmelserne nu blev hyppigere og mere ødelæggende, fik Klagerne efterhaanden et saadant Omfang, at man paa Rigsdagen begyndte at indse, at en rationel Ordning ikke længere lod sig udskyde.

Forholdene paa Stedet blev paa ny undersøgt, og der blev givet Beboerne Lejlighed til at udtale deres Ønsker. Medens Beboerne ved Fjordens sydlige Del ønskede Udlø-

bet anlagt et Sted i Nærheden af Gjødelen, d. v. s. ved Nymindegab, ansaa Beboerne ved den nordlige Del af Fjorden et Udløb udfor »den aabne Fjord« — enten ved dens sydligste Del, ved Skodbjerge lige for Skjernaaens Munding, eller ved Hvide Sande, hvor Klitten er smal og Fjor-

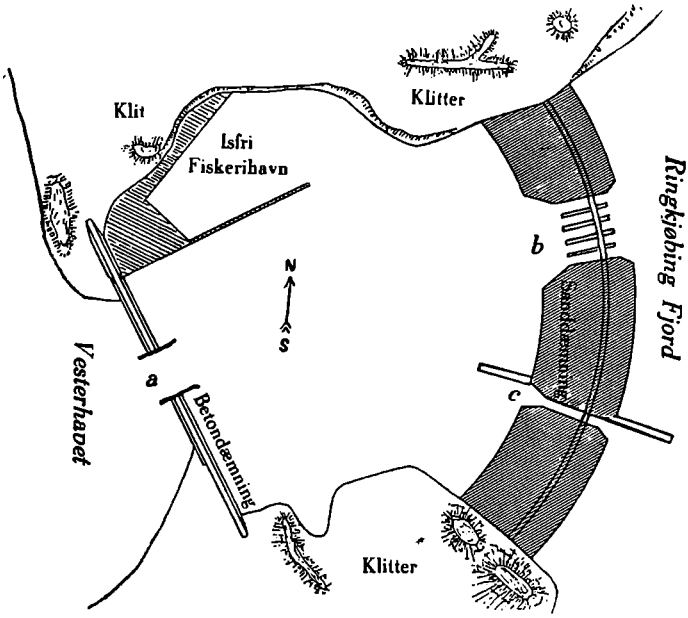

De planlagte Anlæg paa Hvide Sande: *a.* en Aabning paa 100 m Bredde og 5 m dyb i Betondæmningen mod Havet. *b.* en regulerbar Frisluse, 4 m dyb, i Sanddæmningen mod Fjorden. *c.* en Skibsfartssluse i Sanddæmningen.

den forholdsvis dyb — for den forsvarligste Løsning; dog tænkte ingen paa Egnen sig et Udløb ved Hvide Sande, uden at det var *befæstet*, d. v. s. sikret, saa Strømmen ikke kunde gøre det større, end det var lavet fra Begyndelsen.

Paa Grund af den Uenighed, der saaledes viste sig mellem Beboerne ved Fjorden, vilde Rigsdagen imidlertid ikke ofre den Sum, et befæstet Udløb vilde koste. I Stedet for vedtog den i 1908 at gøre et *Forsøg* med en løs Gennemskæring ved Hvide Sande (Tangens smalleste Sted), hvorefter man senere efter de derved indvundne Erfaringer vilde skride til en endelig Ordning med et befæstet Udløb enten ved Hvide Sande eller lidt sydligere ved Skodbjerge.

I Marts 1910 var Gennemskæringen af Tangen ved Hvide Sande, der altsaa *forsøgsvis* iværksattes som en *løs* Gennemskæring, fuldført. Til at begynde med, da Kanalen var ganske smal, virkede den særdeles heldig. Men det følgende Aar begyndte Kanalen at udvide sig, og da Efteraarsstormene brød løs med usædvanlig Styrke, antog den en saadan Bredde, at der i Storm sattes saa meget Vand ind fra Havet, at der inde i Fjorden blev Stormflod, som gjorde stor Skade paa Marker og Enge. Et Forsøg paa at befæste Udløbet mislykkedes, idet Rigsdagen blev saa sent færdig med Sagen, at Sikringsarbejderne ikke var tilendebragt det følgende Efteraar, da Stormene paa ny tog fat. Og da Stormfloden dette Efteraar havde en endnu voldsommere Karakter end Aaret i Forvejen, vedtog Rigsdagen — som efterhaanden var bleven en hel Del opskræmt over Følgerne af det Forsøg, den havde iværksat — i Begyndelsen af 1914 en Lov, hvorefter Hvide Sande Kanalen *midlertidig* skulde lukkes, og et *midlertidigt* Udløb tilvejebringes ved Gjødelen (ud for Nymindegab), alt imens en sagkyndig Kommission fik overdraget at fremkomme med Forslag til Sagens endelige Ordning.

Dette Forslag kom allerede i det følgende Aar. Det var enstemmigt og gik ud paa at anlægge Udløbet ved Hvide Sande, men *sikret* ved Sluseanlæg, idet en saadan Ordning med Forsvarlighed i teknisk Henseende forbandt Hensyntagen til *alle* i Udløbsspørgsmaalet interesserede: Landbruget, Fiskerne og Ringkjøbing By, hvilken sidste stedse har knyttet store Forhaabninger til Udløbsspørgsmaalets Løsning, vel nok større, end den foreslaaede — nu gennemførte — Ordning vil kunne honorere. Ved Kommissionens Forslag sikres Udløbet samtidig med at skadelige Oversvømmelser kan hindres, og det skaber Vilkaar for Fiskens Indvandring i Fjorden og for mindre Skibes Sejlads, hvilket muliggør Havfiskeri med søgaaende Fartøjer.

Men skønt det midlertidigt etablerede Udløb ved Gjødelen hurtigt — som forøvrigt ventet — viste sig uheldigt, idet det jævnlig lukkede sig og foraarsagede ødelæggende Oversvømmelser, og det af Kommissionen blev oplyst, at den foreslaaede Ordning betinger en *aarlig Merindtægt* af de ca. 16,000 ha, der i første Linie berøres, paa ca. 1,2 Mill. Kr., skulde der dog hengaa endnu en Række Aar, før Rigsdagen gjorde Ende paa de midlertidige Forhold. For tredie

Gang lagde en Krigs Følger sig i Vejen for en Løsning af denne betydningsfulde Sag. Riget fattedes atter Penge, og først da Oversvømmelserne i Efteraaret 1923 antog et ligefrem katastrofalt Omfang, idet de bl. a. foraarsagede Dæmningsbrud, ved hvilke hele det udtørrede Areal af Vest Stadilfjord blev sat under Vand, først da gjorde Rigsdagen Kommissionens Forslag til Lov. Men paa Betingelser: Først skulde de Lodsejere, hvis Areal senere viser sig at have faaet Gavn af Udløbet, betale 25 pCt. af Udgifterne, og Ringkjøbing By skal betale 5 pCt. Endvidere skulde det være en Betingelse for Arbejdets Iværksættelse, at der skulde ansøges derom! Andragendet skulde være underskrevet af mindst 60 pCt. af de Lodsejere, hvis Areal ligger mellem Fjorden og 2 m-Kurven, og disse Lodsejere skulde tillige eje mindst 60 pCt. af det interesserede Areal. Alle disse Betingelser er opfyldt og Arbejdet i Gang. Anlægene skal være fuldført i 1931 og kommer til at koste ca. 5 Mill. Kr.

Med Rette knytter der sig store Forhaabninger til Anlægene. Det er bleven sagt af en særlig sagkyndig, at de vil fuldstændig forandre Forholdene i disse Egne af Vestjylland, idet de mægtige Arealer af i og for sig fortrinlig Jord, som hidtil har henligget udsat for Overraskelser fra Fjord og Hav, vil blive blomstrende Land med Plads til mange flere Mennesker.

Cementblok-Dæmning, med hvilken Hvide Sande-Kanalen blev lukket mod Havet, set fra Syd. Se ogsaa Billedet Side 56.

HARDBOER

Af *Thorkild Gravlund*

Hardsyssel hedder Landet mellem Limfjorden og Skjern Aa, med Købstæderne Holstebro, Ringkjøbing, Lemvig og Herning. Det er Herrederne: Vandfuld, Skodborg, Hjerm, Ginding, Ulvborg, Hind, Bølling og Hammerum. Grændserne er Karup Aa og Skjern Aa. Indenfor disse bor Hardboerne i Hardsyssel, og deres Naboer er Thyboerne i Thy Syssel og Sallingboerne i Salling Syssel og Fjandboerne i Fjends Herred, det sydlige af Salling Syssel, Lovringer i Lover Syssel, det er Skovegnene østpaa, og saa Varde Syssels Folk sydpaa, der kalder Hardboerne Narrisser, Nordboer.*)

Hardsyssel er det største af Jyllands Sysler. Stort og ensomt breder det sig med magre Heder og fede Enge. Men Heden blev i senere Tid drevet op eller lagt i Skov, omend endnu med fredede Flader, og Engen staar ikke mere som den eneste Livsbringer i Ødet. Landbruget »fulgte med Tiden« ikke mindst i de magreste Egne. Nye Gaarde rejstes, og nye Agre grønnedes. Vidskuet ensomt blev Hardsyssel dog ved med at være.

Byerne er ikke samlede. Sognene er store, vidt mellem Kirkerne. Husene staar ikke hverandre nær.

*) O. Nielsen: Sysselinddelingen. S. 13.

Alligevel kan Landet være livligt at se. Hedens dybe Stille er ikke Dødsro. Der er frisk Færdsel i Landet. Hardboerne sidder ikke hjemme paa Gaarden stadigt.

Vestjyden huer at se sig om, det byder Sletten til. Og han vil gærne tage ved Lære for at vinde mere ud af sin Lod. Saa vælger og vrager han mellem Alverdens Ting, og fanger nyt hjem, som bedst han kan. Gammeldags vrang overfor det nye — som oftere Øboerne — er han sjældent.

Hedegaardene hæver sig store og stolte, nymodens over halvdyrket Mark — mens Øernes gammeldags Smaagaarde dukker sig i Ly af Løv paa gennemdyrket Muldjord.

Naar man i Hedegaarden ser Glasloft som i Barberstuer og Værtshuse, kan man sige med den sjællandske Bonde, da han fik Fjederagestol i sin stive Vogn: Nu er vi minsæl paa det højeste.

Hvorfra Hedebonden tager sine Fremskridt er ikke altid let at se, de kommer kanske helt ovre fra Amerika, som han stundom gæster, men de fine Ting kan jo ogsaa findes nærmere, i Stationsbyerne.

Heden har faaet godt med Jernbaner, de skulde til for at faa noget ud af Jorden, sa man. De kunde bruges til mere end det.

Naar Jærnbanen skar sig gennem de øde Egne, og Heden blev revet op, dels til Ager og dels til Granskov, førtes der ny Tid ind over Landet. Hedebonden greb den gladeligt og glemte sjældent at grave sin Hedes Kæmpehøje ud — ja gjorde det oftest før han fik Heden pløjet. Han koloniserede sit Land som det var amerikansk Prærie, somom han havde det hele af nyt, endskønt han sad her i gammel Jordadel.

Han kunde se tilbage Tusinder Aar i sin egen Stammes Oldtid, naar han i Kæmpehøjen fandt Verdens skønneste Stenøkser — og ikke den Klump Guld han rasede efter. Han havde vor Middelalders mærkeligste Kunst, den vestjyske Granitskulptur, for Øje, naar han gik i Kirke, i de dejlige alvorligt strænge og enkle Kirkerum, som hans egen Æt har skabt.

Alligevel skulde Højen brydes og flere andre lignende Fremskridt ske, da Banen kom, og da Heden skulde dræbes.

Det var Heden man kæmpede imod. Fik man ikke Magt med den i Ager, kunde den kues i Granskov. Hvor der var

Lyng, skulde der strides. Der var stridt haardt for Liv alletider. Men mærkeligt hævdede Hardsyssel sit frie Udsyn, i Modsætning til Vardesyssel. Syd for Skjern Aa hegnes der med Graner i lige stive Rækker om Markerne, og Synet stænges.

Hardboerne har drevet megen Skov op, men de har ikke yndet at stænge sig inde bag Læbælter. Det er deres Sind, at de vil se ud og se langt.

Det er saa underligt dragende dette Langsyn over Hedeegne.

Hen over fattige Agre og karrig Jord skuer man milevidt ud i Synsranden, hvor Landet hviler i en varm lysgraalig Soldis. Og her hvor man staar, synes Stedet mørkt og koldt mod dette lysende Fjærne.

Hvad gemmes derude i Disens Land?

Findes der det, vi ikke fandt i vore egne Gravhøje, som vi skændede, og i Heden, som vi brød: Guldet, Rigdommene. Dem ved Hedens Børn at værdsætte.

Saa drager de ud i Vest og Øst.

Efter at have arbejdet femogtyve Aar paa sin Ejendom og have været førende i sin Egns og Bys Udvikling, drager en agtet Bonde med Hustru og Børn over Atlanten. Naar han ikke kan vente mere hjemme, maa han afsted. Det er i Hardsyssel (ved Holstebro). Det gaar næppe saadan i Østjylland.

Mange drager til Øerne og især til Hovedstaden, hvor Jyder er overmaade talrige, og efter Lige vel ikke de færreste »ude væjster fræ.« —

Skulde jeg blive i min Hjemegn, skal den afdøde, snurrige Folketingsmand Je Kaa Laursen ha sagt, maatte jeg enten blive Missionsmand eller fordrukken. Det første slap han da for som Folketingsmand paa Sjælland.

Det vilde føre for vidt at nævne kendte Navne, der kom fra Hardsyssel til København. Selv Rakkernes Børn kunde blive store Folk derovre. Lad det blandt de store aldrig blive skjult, at Frederik den Sjettes Livkusk skal ha været Søn af en Rakker i Madum.*) Saadan kan jævne Folk fra Heden komme højt paa Straa.

Det kan hænde, at Jyder har noget af Taternes Vandretrang i sig — eller rettere, at »Taterne«, Rakkerne var ægte Børn af det Land, hvoraf Vandretrang stiger.

Rakkerne er borte, men Vestjyden vil stadig kende Van-

*) Jydske Samlinger. 1969. S. 320

dreættens Børn paa, at de skifter Tjeneste hver Skiftedag. Bondeætten er mere stadig, og den holder igen, det den kan, paa Vandrehuen. Det er ikke altid godt at drage ud.

»Det er gjan ett for de beest, nær de ska te Kjøwnhawn!« siger Bedstemor, da hendes lille Pige spørges, om hun vil rejse med til Byen.

Aanej, derovre boer jo de klogeste Doktere, og der er Konge, Rigsdag, højeste Øvrighed, alt til hvilket man kun vender sig i Nød og Trang.

Med den Tanke dulgt i Sjælen, vil Hardboen vide at hævde sig, naar han frivilligt drager udenlands. Og udenlands er udenfor Jylland, maaske egentlig udenfor Hardsyssel. Der skelnes mellem udenlands og udenrigs i Folkets Tanke nutildags som i Middelalderens Folkelove. Da gælder det altid mest om at hævde sig blandt Danske, blandt de bedste.

Man hører sjældent, at Jyden har taget Magten fra Folk i fremmede Lande, skønt der ogsaa kunde mældes en Del om dette fra Amerika.

Om Jyden har sejret i en Verdenskamp, det roser man sig ikke af, det nævnes ikke, naar det sker i Dagliglivet. Men derimod maa det ingenlunde glemmes, at ti Jyder engang — paa et Højskolehold var det vist — sejrede i Tovtrækning over femten Fynboer. Og der skal to Sjællændere til for at narre en Jyde. Det høres i Hardsyssel.

Sjællænderne vil gærne være to sammen, naar der skal handles, og det sker ikke saa tit, at de skulde blive drevne i at narre Jyder. De kan nøjes, om de ikke selv bliver narrede. Men de femten Fynboer vil det gøre ondt at tabe i en Kappestrid, for de ynder at vinde Æren fremfor nogen — ligesom Jyden idethele ynder at vinde i Handelen.

Jydens Handelstrang er velkendt, og den giver sig mangehaande Udslag. Den findes over hele Jylland stærkere end paa Øerne, men endnu er vi ikke naaet til at stedfæste dens Udtryk i de forskellige Egne, hvilket dog vist vil kunne gøres. Der handles ikke ens i Øst og Vest.

Handel kan være Idræt, og den rene Idræt er Tuskhandelen, som næppe drives mindst ude i Hardsyssel, hvor man er fjærnt fra de store Markedsbyer, hvis Handel kun gælder Pengene og den almindelige Omsætning af Varen.

Udenfor arbejdsom Købmandsfærd er Handelen Spil — og bliver dyrket som kaad Skæmt.

Til Avisernes yndede Smaatryk hører de jyske kuriøse Handeler. Blandt de bedste er en Hardbo, der køber en Kalv for 48 Kr. (2 Kroners Afslag fra 50!), men dertil maa Køberen give Sælgerens Kone de 2 Kr. og et Hvidkaalshoved og 10 Kaalrabi og 10 Tøjrpæle, et Pund Smaasild og 2 Biografbilletter. Det siges, at Handelen varede næsten en hel Dag. Der er altid god Tid til at handle, for Handelen er baade Arbejdstid og Fritid. Her trækkes Tov, saa det duer noget, og Manden tager Konen tilhjælp.

Det kan ogsaa siges, at dette sletikke er Handel, og det vilde vist en Østjyde eller sydligere boende Jyde mene. Hardboens Tuskhandel svarer mest til de omvandrende Hosekræmmeres Uldhandel, som vel ikke foregaar ved Bytte, men iøvrigt kan have alle den kuriøse Handels Træk, Langdraget og det tirrende Lune.

Jysk Handel har sit eget Lune og sin egen Lov. Den bygger paa fuld Tillid, men derfor skal ikke ethvert Ord staa til troende, om ikke der tjenes paa at tale sandt.

Skrædderen fra Hardsyssel skulde sy en ny Frakke i Bytte for en anden færdigsyet, som ikke sad godt. Den sidste var brugt lidt, men ikke saa det kunde ses. Skrædderen vilde tage den til Butikspris paa Ejerens Ord og ønskede ikke at se Regningen, og han vilde sælge den igen som ubrugt. — Tillidsspørgsmaalet er her noget indviklet, men bag det hele ligger en dulgt Skæmt, for hvis Skyld han maaske særligt ynder denne Handel, Tuskhandelen. Der er tit et Smil, man ikke ser, i Hedefolks Handel, og det kan gælde ligesaameget som Vinding.

Men der er intet de sparsommeligste Jyder er saa nøjeseende med som Smilet. Det maa ikke ses, og især maa det aldrig vendes imod en selv. Man frygter det, og som det værste, Københavnergrinet, et Ord der vist har sin Rod i vestjysk.

Hellere døje noget end sætte sig ud for Grinet tænkte Holmslands Fiskere, der en Nat laa og fiskede i Ringkjøbing Fjord. De havde købt nogle Varer i Byen om Dagen, deriblandt en Dunk Brændevin og en Dunk Petroleum. Da de ud paa Natten vilde have en Dram, fik man fat i Petroleumsdunken. Førstemanden drak og gav den stille til sin Næste, og en Snes Mand ialt drak af Dunken uden at kny, for ingen vilde være blandt dem, der blev til Grin. Dengang

Dunken havde gaaet rundt, kunde de alle smile usynligt, thi der skulde ogsaa et godt Vid til at taale den Dram stiltiende.

Ejendommelig delt er Hardboens Sind, han kan spøge i Alvor og spare, mens der ødsles. Spiller han Kort, er det med Ringeagt for den Skilling, han ellers varsomt gemmer. En Tilskuer til Kortspillere lagde en Hundredkroneseddel paa Bordet og sa stille: Ka a faa en Kvot med? — Ingen svarede. Han lagde en Femhundredkroneseddel: Kan a nu faa en Kvot med? Da blev der svaret fra en af Spillerne: Tag det Skidt væk, vi spiller om Stude. — Det gjaldt ikke Kongens Mønt, men den største mest spændende Tuskhandel i Kort, hvor Handelslunet bliver en sammentrængt Kraft, der ligesom søger at trodse Døden. Thi saaledes kendes det, og saaledes spilles der i det Folk, hvor der ellers spares til det yderste.

Ødsles der i Kro, maa der spares i Kirke, kan man sige, naar man i vestjyske Kirker ser Salmenumrene baade fra den nu brugelige og fra en ældre Salmebogsudgave skrevet paa de sorte Trætavler, hvor Degnen skriver Salmenumrene op før Tjenesten. Andre Steder i Landet er vel den ældre Salmebogsudgave forlængst ude af Brug, men her i Hardsyssel er Folk ikke saa ødsle, at de køber en ny Salmebog, saalænge den gamle kan vare. Derefter maa Kirketjenesten rettes og billigt Hensyn tages til de veltjente Bøger. Thi en Skilling sparet er et Lovbud, som gælder overalt, uden der hvor al Lov og Mønt er ophævet i Kamp om Stude.

Vestjyden synes at være pengekær, men er ikke derfor til at købe for Penge. Det er aldrig godt at vide, hvornaar her gælder kun Penge, og hvornaar Penge ikke gælder.

En af Hardsyssels Store, en af de faa, der kunde føre sit Folk, og som gjaldt mere end sig selv, har særtegnet sig saaledes:

Jeg har altid været bedst til at samle paa gall Skjellinger.

Med de Ord overgav Ministeren J. C. Christensen sin kostbare Møntsamling til Ringkjøbing Museum.

»Gall Skjellinger« det er dem, der ikke mere gælder som gangbare — de gamle Mønter — og dem havde den kloge Politiker uden Bagtanke samlet paa hele sit Liv. Naar Statsregnskaberne laa tyngende i Hjærnen, var Hvilen at søge i de »gall Skjellinger«.

Der er en egen Modsætning mellem den Mand der spiller vildt om Stude, og den der møjsomt sparer gammel Mønt — men begge er de Hardboer, der spiller, og Spillet er aldrig lavt, og i Grunden gælder det andet og mere end Penge. Maaske alligevel de to kan blive enige om den politisk ledende Tanke, at man aldrig skal købe en ny Salmebog, saalænge den gamle er fast i Ryggen.

Modsætningerne: Udvandring, Hjemmeslid — graadig Hugst, hvor Guld ventes, og taalmodig Tuskhandel om næsten værdiløse Ting — Tillid i Handel og snild Orddrejning til at vinde Køb med — det kaadeste Vid og den dybeste Alvor — Tand for Tunge og Trang til at bruge de stærke Ord — det gemmes alt i Hardbosindet.

Ude i Heden groer en lille Blomst, der kaldes »Fandens Fod og Guds Haand«. Navnet skal komme af, at Blomsten har en hvid og en sort Rodgren. Foden sort, Haanden hvid: de stærkeste Modsætninger, Folkesindet ved. Hardboen kender dem.

Men hvilke stridende Kræfter der end maatte findes i Sindet: de styres af en egen fredsæl Ro, der ikke viger fra Hardboen, hvadenten han slider, spiller eller slaar.

Den Mand, der nys nævnt, samlede paa »gall Skjellinger«, var altid uovervindelig i sin Sindsro. Intet magtede at bryde den. Manden blev tit slaaet ihjæl, men hans Ro kunde ikke slaas ihjæl, og saa levede han med alt roligt videre.

Det er den Ro, der kan samle skilte Drag og fæste dem i Sindet i een Styrke. Det er Hardboens Ro.

En af de ypperste Mænd jeg mødte, var Hardboen, Folkemindesamleren Evald Tang Kristensen, ren Æt paa baade fædrene og mødrene Side. Hardsyssel har Ære af ham — mon man ved det derude — ingen i Verden har samlet saamange Folkets Minder som han. Han gjorde det største Arbejde, hvor han tog sig Arbejde paa. Hvorfor tog han sig noget af det sværeste paa? Ja spørg ikke, han gik til det, hvor der, saavidt man kunde se dengang, var allermindst af Ære og Guld at vinde. Han lagde ud paa bar Bund, som Hedens Dyrker, og han blev ved sit. Det var højt Spil. Intet kuede ham — længe stred han mod alskens Hindringer. Nu sidder han ældgammel og uslagen med sit mægtige Livsværk, barsk i Miner og bly i Sindet, kæmpegram mod Uret og ungdomskaad blandt Venner. Men altid skjuler

han Smilet og ler sin dybe Latter i Hjærtet, hvor den ikke høres. Han er gram som en af Sakses Oldkæmper — og drengeglad kan han more sig ved at drille af Danskes Hjærtenslyst. Sin mægtige Trang til at give, den der drev hans Livsværk, dølger han i den mest nøjeseende Sparen. Han ved intet bedre end at give, naar han blot selv maa synes karrig — som Bonde giver til Fattigmand.

Der er et gnistrende Farvespil i dette Hardbosind, trods det vil synes graat.

Naar Lyngen er graa, blomstrer den, og naar Vestjyden lader fattig og ringe — saa kan han gærne være rigest.

— — Om en ret Hardbo gaar der et Sagn fra Slavekrigens Tid. Dengang der lød falske Rygter om, at Slaverne, Fangerne, var brudt ud af Rendsborg Fængsel og drog hærgende nordpaa, samledes Bønderne til Værn i hele Jylland. Mange Hardboer stod Vagt ved Skjern Bro og ventede Slag. Blandt dem var en gammel Mand, der kun havde en Plejlslagel som Vaaben.

Hvad vilde han her i Krigen, affældig og vaabenløs.

Den gamle svarede blidt: »Aa a ka jo ett gyer ret møj, og saa tænkt a, te a kund da gaa omkring og slaa dem ihjæl, der ett var ret døh«.*)

Han var af den rette milde Ro. Selv kunde han falde, det tænkte han ikke paa, og laa han der livløs med sin Plejl, saa stod hans Sjælsro endnu over Hedelandet. Han møder til Kamp, saalænge han kan — og ævner han ikke andet, saa kan han med sine sidste Slag korte den sidste Pine for Fjende som for Ven.

Er ikke den gamle Hardbo en af de skønneste Krigere i Danerhæren.

— Han minder om et Sagn fra Pesttiden, hvor en gammel Kvinde, den sidstlevende paa Hjarnø, slæber Ligene sammen for at gøre sit Folk den sidste Ære og stede det sømmeligt til Jord.

Det er som Folkesindet i dette Sagn, den ukuede Sjælsro, staar levende over Døden.**)

— —

Hardsyssel er en Landsdel, ligesom Vendsyssel, Thy og Himmerland og Salling. De andre jyske Sysler, Ommer, Aabo og flere er mindre kendt som Landsdele, men endnu er Hardsyssel et levende Navn, og hvert Aar udkommer

*) S. Karl Hansen: Hardsyssels Aarbog 1921. **) Danske Sagn IV. S. 561.

Hardsyssels Aarbog som de historiske Amtsaarbøger, der kun fører Navn af noget saa uhistorisk som et Amt.

Midtjyllands Vesteregn hævder sig stedse som et Syssel. Her og sønderpaa i Varde Syssel har man sin egen Skole, der drives i Vintermaanederne og med en enkelt ugentlig Skoledag om Sommeren — helt forskellig fra det øvrige Lands Skoler. Vestjylland, som kun har faa Herregaarde, har ogsaa nogenlunde holdt sig fri af Embedsvælde — men ikke af Stationsbyer, og herfra stilles nu Krav om Skolegang som andetsted. Stationsmennesker vil helst være ens med andre Stationsmennesker, og det holder haardt, at man paa denne Egn ikke skal med i Stræbet efter de store Skolebygninger i hver Landsby.

Vestjyden kan vist med nogen Ret hævde, at Oplysningen staar højest derovre, hvor man har de tarveligste Almueskoler og de færreste Højskoler. Med mindre Ret roser han sig af, at han ikke har været under Herrevælde, modsat Øerne — det var lettest at vare sig længst fra København.

I et historisk set kort Tidsrum var Vestjyden uden Hoveri, fri Selvejerbonde, stovt og stejl — men naar nu Stationsbyerne tager Føringen, naar Lyngen er ryddet, Kæmpehøjene slettet ud, naar der er Glasloft eller noget lignende fint i Hedegaardene — saa skal det vise sig, om man stadig husker, at der er et Hardsyssel til.

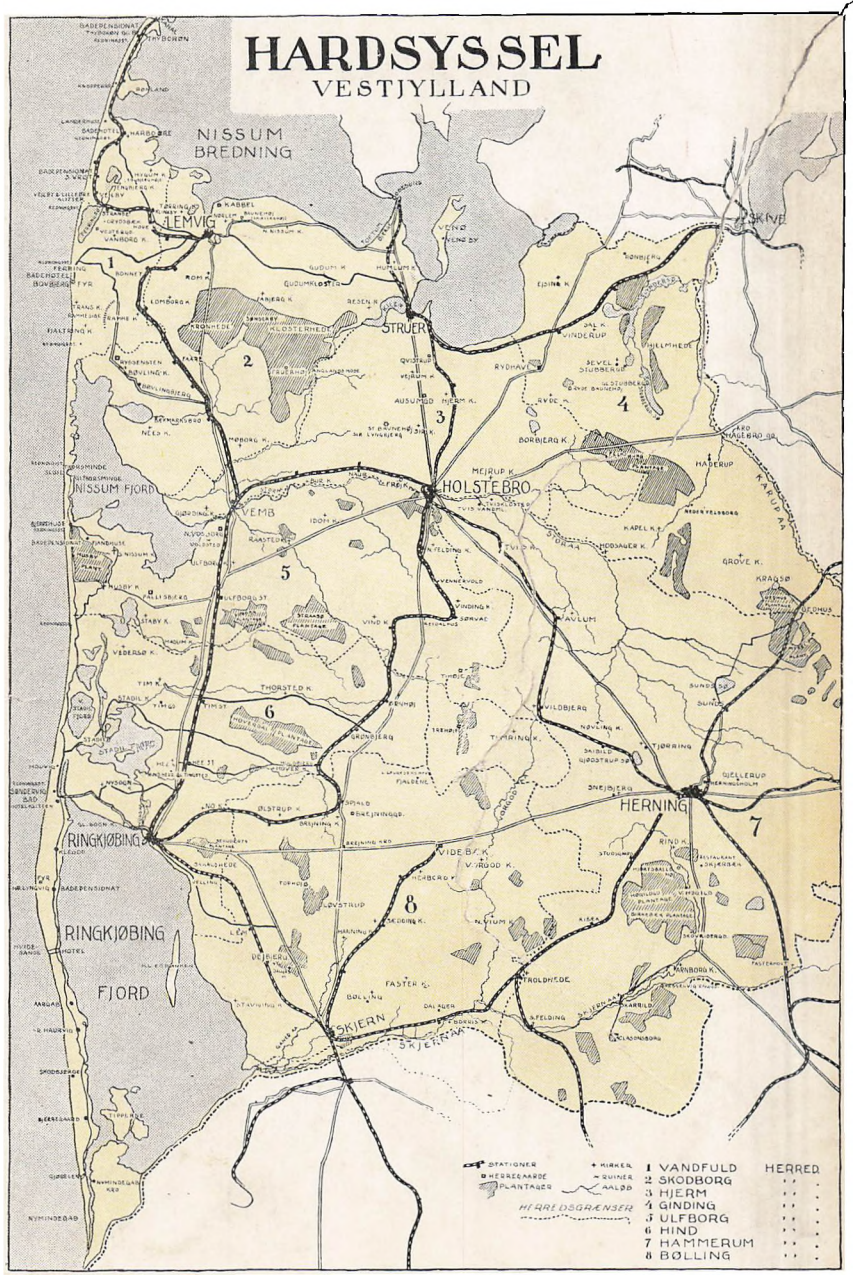

A. RASMUSSENS BOGTRYKKERI
RINGKJØBING